

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

HATTAT MUHSİN DEMİREL'İN HAYATI, SANATÇI
KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Emin ÜTÜK

İstanbul
Ağustos-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

HATTAT MUHSİN DEMİREL'İN HAYATI, SANATÇI KİŞİLİĞİ
VE ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Emin ÜTÜK

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ

İstanbul

Ağustos-2023

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ

ÜYE Dr. Öğr. Üyesi Fettah AYKAÇ

ÜYE Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇÖKERDENOĞLU

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Hattat Muhsin Demirel’in Hayatı, Sanatçı Kişiliği ve Eserleri” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Mehmet Emin ÜTÜK

ÖN SÖZ

Osmanlı hattatlarının son halkasından olan ve tevâfuklu Mushaf yazarı Hattat Hamid Aytaç'ın talebesi Hattat Muhsin Demirel, 21. asır da Kur'ân-ı Kerîm kitabetine büyük hizmetler sunmuştur. Fakat buna rağmen yeteri kadar tanınmamaktadır. Hattat Muhsin Demirel yazdığı Mushaflar ve Kur'an-ı Kerim kitabetinde kat etmiş olduğu yollar sebebiyle günümüz hattatları içerisinde henüz keşfedilmemiş bir hazinedir. 'Hattat Muhsin Demirel'in Hayatı, Sanatçı Kişiliği ve Eserleri' isimli çalışma, Hattat Muhsin Demirel'in akademi ve sanat camiasında layıkıyla bilinmesi maksadıyla yapılmıştır. Bu çalışmayla, Hattat Muhsin Demirel'in hayatının tanınması, sanatçı kişiliğiyle ilgili bazı önemli hattatların görüşlerinin kayıt altına alınması ve özellikle Mushaf yazım sürecinin detaylarının aktarılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın başından sonuna kadar bizi evinde ağırlayan, zaman zaman davetimize icâbet eden, her türlü cefamıza katlanan ve tezimizin ana konusunu teşkil eden Hattat Muhsin Demirel'e sohbetinden, misafirperverliğinden ve göstermiş olduğu ufuktan dolayı teşekkür ederim.

Araştırmamdaki her aşamada bana yardımcı olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Özgür Çetintaş'a, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen başta babam Ali Ütük'e, her daim duasıyla yanımda olan annem Serap Ütük'e, maddi manevi desteğiyle eğitim hayatımda bana destek olan ağabeyim Recep Ütük'e ve tezin her aşamasında fikirleriyle bana yol gösteren eşim Elif Ütük'e teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın konusu olan Hattat Muhsin Demirel ile tanışmama vesile olan Said Beydoğan'a, yüksek lisans ders sürecinde bu konudan bir tez olabileceği fikrini veren Dr.Öğr. Üyesi Fettah Aykaç'a, emekleriyle çalışmaya katkı sunan Dr. Öğr. Üyesi Recep Çökerdenoğlu'na, sanat ve gelenek konusunda daima bize yol gösteren Yasin Ünal'a bu süreçte verdikleri emeklerden ötürü teşekkür ederim.

Mehmet Emin ÜTÜK

Ankara- 2023

ÖZET
HATTAT MUHSİN DEMİREL'İN HAYATI, SANATÇI KİŞİLİĞİ
VE ESERLERİ

Mehmet Emin ÜTÜK

Yüksek Lisans, İslâm Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ

Ağustos, 2023- 171 Sayfa

Matbaa ilk olarak 15. yüzyılda Osmanlı topraklarına girmiştir (Beydilli, t.y., s. 105). Matbaanın uzun yıllar süren gelişimiyle birlikte hattatlık zayıflamaya başlamıştır. Özellikle Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ve harf inkılâbıyla hattatların en zor günleri başlamış ve neredeyse hat sanatı unutulmaya yüz tutmuştur. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında eski yazıya alınan tavır Mushaf hattatlarını da ciddi olarak etkilemiştir. Bu durum neticesinde Mushaf hattatlarının sayısı azalmıştır (Deveci, 2018, ss. 1109-1111). O dönemde bir hattat ömründe bir kez Mushaf yazdıysa bu bir başarı olarak addedilmiştir. İşte tam bu noktada hattat Muhsin Demirel, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde beş kez Mushaf yazan tek hattat olması hasebiyle çok önemli bir yere sahiptir. Bu tez konusuyla; Türkiye Cumhuriyeti tarihinde geleneğe ve sanata uygun bir şekilde beş kez Mushaf-ı şerîf yazmış olan hattat Muhsin Demirel'in hayatının, eserlerinin ve Mushaf nüshalarının akademi ve sanat camiasına duyurulması amaçlanmıştır.

Dünya üzerinde yaşayan Müslümanların sayısı her geçen gün artmakta ve bu yoğun talep elbette el yazımıyla karşılanamayacak seviyeye ulaşmaktadır. Fakat gelişen teknoloji el yazısının tıpkıbasımını üretecek

imkânlar vermiştir. Bu doğrultuda basılan birçok Kur'ân-ı Kerîm bir hattatın elinden çıkan eser olma özelliğini taşımaktadır. Bu şekliyle geleneksel sanatlar ve insan emeği değer görmektedir. Aynı zamanda her geçen gün yükselen taleplere cevap verilebilmektedir. Bu gerçeğin olduğu bir düzlemde bir hattat için birden fazla Mushaf yazmak bir anlam ifade etmemekte hatta zor bir iş olması nedeniyle gereksiz dahi görülebilmektedir. Fakat sanatlı olarak yazılmış bir eserin yerini hiçbir bilgisayar hattı ve tıpkıbasımın tutmayacağı da aşikârdır. Bu minvâl üzere Hattat Muhsin Demirel'in ilim camialarına tanıtılması büyük önem arz etmektedir. Hattat Muhsin Demirel'in hat sanatına ve Mushaf hattatlığına giden hayat hikâyesi gelecek kuşaklara örnek olacak niteliktedir. Bu çalışmada hattat Muhsin Demirel'in hayatı ve Mushaf çalışmalarıyla alâkalı bilgiler görüşme usulüyle ele alınmıştır. Çalışma hüsn-i hat ve Mushaf hattatlığı ekseninde ilerlemiştir. Çalışma Muhsin Demirel'in eserleriyle ve önemli sanatkârların Muhsin Demirel ile ilgili görüşleriyle sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Kur'ân-ı Kerîm, Sanat, Hüsn-i Hat, Mushaf, Muhsin Demirel.

ABSTRACT
THE LIFE OF HATTAT MUHSİN DEMİREL, HIS
PERSONALITY AS AN ARTIST AND HIS WORKS

Mehmet Emin ÜTÜK

Master, Islamic History and Arts

Thesis Advisor: Asst. Prof. Member Özgür ÇETİNTAŞ

August, 2023- 171 pages

The printing press first entered the Ottoman lands in the 15th century (Beydilli, t.y., p. 105). With the development of the printing press for many years, calligraphy began to weaken. Especially with the law of tawheed-i tedrisat and the revolution of letters, the most difficult days of calligraphers began and calligraphy almost fell into oblivion. Especially in the first years of the Republic, the attitude taken to the old writing seriously affected the Mushaf calligraphers. As a result of this situation, the number of Mushaf calligraphers decreased (Deveci, 2018, pp. 1109-1111). If a calligrapher at that time wrote Mushaf once in his life, it was considered a success. At this point, calligrapher Muhsin Demirel has a very important place in the history of the Republic of Turkey because he is the only calligrapher who has written Mushaf 5 times. With this thesis topic; It is aimed to announce the life, works and Mushaf copies of calligrapher Muhsin Demirel, who has written Mushaf-ı şerîf 5 times in accordance with tradition and art in the history of the Republic of Turkey, to the academy and art community.

The number of Muslims living in the world is increasing day by day and this intense demand is of course reaching a level that cannot be met with handwriting. However, developing technology has given the opportunity to produce the same edition of handwriting. Many Qur'ans published in this direction are works of a calligrapher. In this way, traditional arts and human labor are valued. At the same time, it is possible to respond to the increasing demands every day. In a plane where this fact exists, it makes no sense for a calligrapher to write more than one Mushaf, and it may even be

considered unnecessary because it is a difficult task. However, it is obvious that no computer line and just like printing will replace a work written artfully. In this regard, it is of great importance to introduce calligrapher Muhsin Demirel to the scientific community. Calligrapher Muhsin Demirel's life story, which went to calligraphy and Mushaf calligraphy, is an example for future generations. In this study, information about the life of calligrapher Muhsin Demirel and Mushaf studies were discussed through interview. The work progressed on the axis of calligraphy and Mushaf calligraphy. The work was concluded with the works of calligrapher Muhsin Demirel and the opinions of important artists about Muhsin Demirel.

Keywords; Holy Quran, Art, Husn al-Hat, Mushaf, Muhsin Demirel.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
GÖRSELLER LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvii
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	2
1.2. Amaç	3
1.3. Araştırmanın Önemi.....	4
1.4. Araştırmanın Yöntemi	4
1.5. Varsayımlar/Hipotez	5
1.6. Sınırlılıklar	5
1.7. Tanımlar	5
1.8. Literatür Taraması ve Teorik Çerçeve	6
İKİNCİ BÖLÜM	7
2. GENEL BİLGİLER.....	7
2.1. Yazı Tarihi	7
2.1.1. Arap Yazısı	8

2.2. Hüsn-i Hat	8
2.2.1. Aklâm-ı Sitte.....	10
2.3. Hüsn-i Hat ve Mushaf Yazımı	11
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	13
3. MUHSİN DEMİREL'İN HAYATI, SANATÇI KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ ..	13
3.1. Hayatı	13
3.1.1. Büyüdüğü Çevre	14
3.1.2 Öğrencilik Yılları.....	24
3.3.3. Cemil Meriç'le Tanışması.....	24
3.2. Sanat Hayatı	31
3.2.1. Sanat Hayatına Girişi ve Hamid Aytaç ile Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm Çalışmaları.....	31
3.2.2. Hat Sanatına ve Hattatlığa Bakışı.....	39
3.3.3. Mushaf tarihi ve Mushaf hattatlığına bakışı.....	43
3.3.4. Mushaf yazımına karar verme süreci.....	47
3.3.5. Mushaf yazımında takip ettiği yöntemler ve zorlandığı noktalar.....	50
3.3.6. İlk Mushaf'ın ardından yazdığı diğer Mushaflar.....	53
3.3.7. Hat sanatında İstanbul dışında alternatif şehirlere bakışı.....	54
3.3.8. Bilgisayar temelli tasarımlar ve yazılara bakışı.....	56
3.3.9. Bundan sonraki sanat hayatına dair planları.....	57
3.3.10. Son Söz.....	59
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	62
4. HATTAT MUHSİN DEMİREL İLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ HATTATLARIN GÖRÜŞLERİ.....	62
4.1. Hattat Hasan Çelebi.....	62
4.2. Uğur Derman.....	63
4.3. Hattat Fuat Başer.....	63

4.4. Hattat Ali Hüsrevoğlu	65
4.5. Hattat Hüsrev Subaşı.....	66
4.6. Hattat Savaş Çevik	66
BEŞİNCİ BÖLÜM	68
5. HATTAT MUHSİN DEMİREL'İN ESERLERİ	68
5.1. İlk eserleri.....	68
5.2. Sanat dışındaki eserleri	73
5.3. THY Mushafının Bazı Mushaflarla İçerik Bakımından Kısmi Olarak Karşılaştırılması	74
5.3.1. Hasan Rıza Mushafının kısmi karşılaştırılması	75
5.3.2. Kadırgalı Mustafa Nazif Mushafının kısmi karşılaştırılması	77
5.3.3. Kayışzâde Hâfız Osman Mushafının kısmi karşılaştırılması	80
5.4. Basılmış veya Basım İçin Hazırlanmış Mushaf Örnekleri.....	83
5.4.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Basılan Mushaf-ı Şerîf'ten Örnekler.....	83
5.4.2. Tataristan Devleti Tarafından Alınan Mushaf-ı Şerîften Bazı Örnekler.....	87
5.4.3. Türk Hava Yolları Tarafından Basılan Mushaf-ı Şerîften Bazı Örnekler.....	96
5.5. Amme Cüzü Örnekleri	106
5.6. Levha Örnekleri	114
5.6.1. Tamamlanmamış veya Ketebesiz Eserlerinden Örnekler.....	135
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA	146
EKLER.....	151
EK2: Çeşitli Görseller.....	151
ÖZGEÇMİŞ.....	154

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Levha Eserlerin Yazı Çeşidi Dağılımları..... 142

Tablo 2: Levha Eserlerin Görsel Numaraları 144

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Levha Eserlerin Dağılım Grafiği 143

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 5.1: Hasan Rıza Mushafı	75
Görsel 5.2: Hattat Muhsin Demirel THY Mushafı	75
Görsel 5.3: Hasan Rıza Mushafı	76
Görsel 5.4: Hattat Muhsin Demirel THY Mushafı	76
Görsel 5.5: Kadırgalı Mustafa Nazif Mushafı.....	77
Görsel 5.6: Hattat Muhsin Demirel THY Mushafı	78
Görsel 5.7: Kadırgalı Mustafa Nazif Mushafı.....	79
Görsel 5.8: Hattat Muhsin Demirel THY Mushafı	80
Görsel 5.9: Kayışzâde Hafız Osman Mushafı.....	81
Görsel 5.10: Hattat Muhsin Demirel THY Mushafı	82
Görsel 5.11: DİB Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 1.....	83
Görsel 5.12: DİB Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 2.....	84
Görsel 5.13:DİB Kur'ân-ı Kerîm'i Ketebe Sayfası.....	85
Görsel 5.14: DİB Kur'ân-ı Kerîm'i Jenerik Sayfa	86
Görsel 5.15: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 1.....	87
Görsel 5.16: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 2.....	88
Görsel 5.17: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Secde Gülü	89
Görsel 5.18: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Zahir Sayfası	90
Görsel 5.19: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Cüz Gülü	91
Görsel 5.20:Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Hizb Gülü.....	92
Görsel 5.21: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Normal Sayfa Örneği 1	93
Görsel 5.22: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Normal Sayfa Örneği 2	94
Görsel 5.23: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Ketebe Sayfası	95
Görsel 5.24: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 1	96

Görsel 5.25: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 2	97
Görsel 5.26: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Hizb Gülü.....	98
Görsel 5.27: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Cüz Gülü.....	99
Görsel 5.28: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Secde Gülü.....	100
Görsel 5.29: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Normal Sayfa Örneği 1	101
Görsel 5.30: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Normal Sayfa Örneği 2	102
Görsel 5.31: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Normal Sayfa Örneği 3	103
Görsel 5.32: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Ketebe Sayfası	104
Görsel 5.33: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Jenerik Sayfa.....	105
Görsel 5.34: Amme Cüzü Serlevha 1	106
Görsel 5.35: Amme Cüzü Serlevha 2.....	107
Görsel 5.36: Amme Cüzü Yâsîn Sûresi İlk Sayfa.....	108
Görsel 5.37: Amme Cüzü Asr-Hümeze-Fil Sûreleri.....	109
Görsel 5.38: Amme Cüzü Kureyş-Mâûn-Asr Sûreleri.....	110
Görsel 5.39: Amme Cüzü İhlâs-Felâk-Nâs Sûreleri	111
Görsel 5.40: Amme Cüzü Ketebe Sayfası	112
Görsel 5.41: Amme Cüzü Jenerik Sayfa	113
Görsel 5.42: Ezan-ı Muhammedî / Yahya Kemal Beyatlı / Ta'lik	114
Görsel 5.43: Bakara Sûresi 285-286. Âyetler / Celi Divanî.....	115
Görsel 5.44: Nazar Âyeti / Kalem Sûresi 51-52. Âyetler / Celî Sülüs.....	115
Görsel 5.45: Bakara Sûresi 285-286. Âyetler / Celî Divanî- Celî Sülüs.....	116
Görsel 5.46: Bakara Sûresi 255. âyet / Celi Divanî- Celî Sülüs	117
Görsel 5.47: Esmâ-i hüsnâ / Sülüs	118
Görsel 5.48: Ferman / Tuğra Besmele, Sülüs / 1.satır Celi Divani, Divani	119
Görsel 5.49: Ferman 2 / Divanî-Sülüs	120
Görsel 5.50: Fetih Sûresi / Sülüs.....	121

Görsel 5.51: İbrahim Ethem'in Duası / Ta'lik	122
Görsel 5.52: Ezan-ı Muhammedî/ Yahya Kemal Beyatlı / Ta'lik	123
Görsel 5.53: Ya Hazreti Mevlâna / Celi Ta'lik.....	124
Görsel 5.54: Nazar Âyeti – Kalem Sûresi 51-52. Âyetler / Sülüs.....	124
Görsel 5.55: Kâf Sûresi / Divanî	125
Görsel 5.56: Mülk Sûresi / Rik'a(İcaze).....	126
Görsel 5.57: Nebe' Sûresi / Ta'lik.....	127
Görsel 5.58: Fâtiha Sûresi/ Sülüs ve Celi Sülüs.....	128
Görsel 5.59: Duhâ Sûresi / Sülüs ve Celî Sülüs	128
Görsel 5.60: Yuvarlak formda Fâtiha Sûresi / Sülüs	129
Görsel 5.61: Re'sül Hikmeti Mâhefetullâh / Hikmetin başı Allah'tan korkmaktır. / Celî Sülüs.....	129
Görsel 5.62: İnfîtar Sûresi/ Besmele- Celi Divanî / Sûre-Sülüs	130
Görsel 5.63: Beyyine Sûresi / Besmele-Celi Divanî / Sûre-Sülüs	131
Görsel 5.64: A'lâ Sûresi / Besmele-Celi Divanî / Sûre-Sülüs	132
Görsel 5.65: Yeğdir / Nev'i / Gazel / Ta'lik	133
Görsel 5.66: Alak Sûresi / Besmele- Celi Divanî / Sûre- Sülüs.....	134
Görsel 5.67: Kelime-i Tevhid / Celî Sülüs.....	135
Görsel 5.68: Şems Sûresi / Ketebesiz / Sülüs	135
Görsel 5.69: Fâtiha Sûresi / Ketebesiz / Ta'lik.....	136
Görsel 5.70: Tamamlanmamış Fâtiha Sûresi / Sülüs	137
Görsel 5.71: A'lâ Sûresi / Ketebesiz / Ta'lik.....	138
Görsel 5.72: Nebe' Sûresi / Ketebesiz / Sülüs	139
Görsel 5.73: Tamamlanmamış Duhâ Sûresi / Sülüs	140

KISALTMALAR LİSTESİ

Cm : Santimetre

d. : Doğum

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

Hz. : Hazreti

IRCICA : İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

İSEDAK : (Istanbul Research Centre Islamic Culture Arts) İslam İş Birliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İş birliği Daimî Komitesi

ö. : Ölüm

s.a.v. : Sallahu Aleyhi ve Sellem

THY : Türk Hava Yolları

TL : Türk lirası

Vd. : Ve devamı

Vs. : Ve sair

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Yazı, icat edildiği günden bugüne kadar tüm insanlığın ortak hafızası olarak değerlendirilmiştir (Yazır, 1972, s. 7). Sümerlerin çeşitli ziraat hesaplamaları yapmaları, göç ettikleri yeni coğrafyaları kayıt altına almak istemeleri gibi ihtiyaçlar neticesinde yazıyı icat ettikleri bilinmektedir (Jean, 2018, s. 13). İnsanların duygu ve düşüncelerini, karşılaştıkları olağan ve olağanüstü hallerin tamamını kalıcı hale getirmek istemeleri, yazının ortaya çıkmasında, yaygınlaşmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Özbay, 2005, s. 72). En az insanlık tarihi kadar eski olan yazı, zaman içerisinde farklı birçok şekle girerek aşamalı olarak evrimleşmiştir (İnal, 2021, s. 25). Zamanla yaygınlaşan ve gelişen yazı dinlerin konusu da olmuştur. Özellikle semavî dinlerde vahiy, o toplumun içerisinde seçilen peygambere gelmekte dolayısıyla ilâhî emirler gönderildiği toplumun diliyle ifade edilegelmiştir (Yavuz, 2012). Zira konuyla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’in İbrahim suresinde şöyle geçmektedir “*Allah’ın emirlerini onlara iyice açıklasın diye her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik.*”¹. Yazılan ilâhî kitaplar, insanların dini anlamasında ve gelecek nesillere aktarılmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir. Bu ilâhî kitaplar arasında Kur’ân-ı Kerîm’i ayrı bir değer ifade etmiştir. Zira Kur’ân-ı Kerîm, oldukça farklı türlerde, sayısız şekilde asırlarca yazılmış ve basılmıştır. Kibrit kutusu kadar küçük Kur’an’lar dan tutun da metreleri aşanlarına kadar birçok ebatta Kur’ân-ı Kerîm yazılmıştır (Altıkulaç, 2022, s. 20). Bununla beraber Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinin izinde tasavvufî kültür oldukça fazla etkilenmiş ve yine tasavvufî birçok eser ve deyiş hat sanatıyla icra edilerek anlam ve şekil bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır (Schimmel, t.y.). Zaman içerisinde onca hattatın binbir emekle yazdığı Mushaflar, hadis-i şerîfler, tasavvufî deyişler yerini bilgisayar hattına bırakmıştır. El yazımı onca Mushaf ve eser bugün müzelerde veya koleksiyonlarda tarihî eser olarak sergilenmektedir. Asırlarca ülkemizde resmi ve özel yazışmaların tamamında hattatlar büyük rol oynamıştır. Zira o dönemlerde daktilo ve benzeri aletler henüz ülkemizde kullanılmadığından el

---

¹ İbrahim 14/4

yazısına ve hattata olan ihtiyaç daima en üst seviyede olmuştur (Ülker, 1987, s. 3). Günümüzde el emeğinin yerini teknolojinin almış olması, el emeğiyle sanatını icra eden insanların değeri de artmaktadır. Bu insanlara da nadiren rastlanmaktadır. Bu nadir şahsiyetlerden birisi de tezimizin konusu olan Hattat Muhsin Demirel'dir. Hattat Muhsin Demirel, Mushaf yazımı özelinde adeta zamana meydan okumakta ve Cumhuriyet tarihinde beş kez Mushaf yazmış olması sebebiyle hattatlar arasında müstesna bir konumda yer almaktadır. Literatürde, yaşayan hattatlarla ilgili biyografik çalışma yapma âdeti pek bulunmadığından bu çalışma, yaşayan bir hattatın hayatını kendi ağzından dinlenmesi ve yazılması cihetiyle önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu çalışma, mütevazı bir hayat süren, Cumhuriyet tarihinin beş kez Mushaf yazmış tek hattatı olan Hattat Muhsin Demirel'in sanat ve akademik camiaya tanıtılmasını amaçlamaktadır. Hattat Muhsin Demirel'in genel hatlarıyla hayatını, sanat dünyasını, önemli hattatların sanatçı kişiliğiyle alâkalı görüşlerini ve eserlerinden örnekleriyle sınırlandırılmıştır. Hattat Muhsin Demirel'in renkli bir hayatı olması nedeniyle Mushaf hattatlığı ve sanat hayatı dışındaki kısımların detayına girilmemiştir. Çalışmanın gövdesinde mülakat tekniği uygulanmış, sadece teorik ve eser kısmında veri toplama tekniği uygulanmıştır. Çalışma boyunca Hattat Muhsin Demirel'in sorulara vermiş olduğu yanıtlar akademik dile uygun olacak şekilde yazıya geçirilmiştir. Hayatıyla alâkalı bilgilerin temel kaynağı kendisidir. Çalışmada toplam beş bölüm yer almaktadır. İlk bölümde tezin temel sorularına, problemine, hipotezine ve yöntemine değinilmiştir. İkinci bölümde yazı, hat ve Mushaf ile alâkalı giriş bilgilerine verilmiştir. Üçüncü bölümde Hattat Muhsin Demirel'e sorulan sorular neticesinde hayatı ele alınmıştır. Dördüncü bölümde sanatçıyı tanıyan önemli hattatların görüşlerine yer verilip sanatçının sanatçı kişiliği üzerine durulmuştur. Beşinci bölümde, sanatçının eserleri ve Mushaflarından örneklere yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise tezde ulaşılan tespitlere yer verilmiştir. Sonuç bölümünün ardından kaynakça ile çalışma sonlandırılmıştır.

1.1. Problem

Teknoloji çağını yaşadığımız günlerde el emeğine olan ihtiyaç ve rağbet azalmıştır. Bu bağlamda el sanatlarının icrası geleneksel usullerle devam etmesi nedeniyle gün geçtikçe malzeme temini de üretilen eserlerin satışı da zorlaşmaktadır. Hat sanatı özelinde Cumhuriyet'in ilânıyla beraber Arap elifbâ'sı yerine Latin alfabesine geçilmiş ve bunun neticesinde hattatların sayısında ciddi azalma meydana gelmiştir

(Uzar, 2022, s. 372). Bunun yanı sıra matbaanın da gelişmesi ve yeni eserlerin üretilmesinde matbaanın kullanımıyla beraber hattatlara olan ihtiyaç gün geçtikçe azalmıştır. Mârifet iltifata tâbidir sözü gereğince hattatlar teşvik ve iltifat göremeyen sanatkârlar güruhuna dâhil olmuştur (Serin, 2020, s. 11). Böylesi bir ortamda hat sanatı adeta bir avuç insanın gayretiyle yaşatılmaya çalışılmıştır (Yazır, 1972). Bu insanlar arasında son dönem hattatlarından Hamid Aytaç'ın yeri önemlidir. Zira Hamid Aytaç'ın Şeâiri'l-İslâmiyye'den olan hat sanatının neredeyse unutulduğu dönemde hem yazdığı eserlerle hem yetiştirdiği talebeleriyle hat sanatının devamında çok önemli katkıları olmuştur. Bu talebelerinden birisi de hiç şüphesiz Hattat Muhsin Demirel'dir. Hamid Aytaç'ın bilhassa yaşlılığı döneminde yakınında yer alan ve Hamid Aytaç'ın yazdığı Tevafuk esasına dayanan Kur'ân-ı Kerîm'in baskıya hazırlanmasında önemli görevler alan Hattat Muhsin Demirel, ne yazık ki ne sanat dünyasında ne de akademi dünyasında lâyıkıyla bilinmemektedir. Bu sebeple çalışmanın temel problemini, Hattat Muhsin Demirel'in sanat ve akademik dünyada tam anlamıyla tanınmıyor olması oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Çalışmanın temel amacı, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde geleneğe ve sanata uygun bir şekilde 5 kez Mushaf-ı şerif yazmış olan Hattat Muhsin Demirel'in hayatının eserlerinin ve Mushaf nüshalarının akademi ve sanat camiasına duyurulmasıdır. Ayrıca çalışmamızda şu 6 temel soruya cevap aranacaktır;

- 1- Hattat Muhsin Demirel kimdir?
- 2- Hattat Muhsin Demirel'in hat sanatıyla olan ilgisi nedir?
- 3- Hattat Muhsin Demirel hat sanatı eğitimini ne şekilde, kimlerden almıştır?
- 4- Hattat Muhsin Demirel'in Mushaf yazarken takip ettiği yöntemler ve zorlandığı noktalar nelerdir?
- 5- Hattat Muhsin Demirel'in 21. asırda Mushaf Kitabetine katkıları nelerdir?
- 6- Hattat Muhsin Demirel'in Mushaf dışındaki eserleri nelerdir?
- 7- Hattat Muhsin Demirel'in sanatçı kişiliği ile ilgili hattatların görüşleri nelerdir?

Her bir sorunun işleyişi ile ilgili bilgiler tezin deseni olan görüşme esasına uygun olarak alınacağı için Hattat Muhsin Demirel'in vereceği bilgiler esas ve kaynak olarak kabul edilecektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Günümüzde birçok hattat ve bu hattatların eserleri mevcuttur. Hepsi ayrı ayrı değerli olan bu eserler birçok insan tarafından takdir edilmekte ve değer görmektedir. Fakat bunların yanı sıra hâlâ gün yüzüne çıkmamış, dar bir çevrede bilinen ve eserleri tam olarak tanıtılmamış hattatların sayısı da oldukça fazladır. Bu hattatlar içerisinde, tezimizin konusunu oluşturan Hattat Muhsin Demirel önemli bir yere sahiptir. Zira Hattat Muhsin Demirel'in değeri ve özgünlüğünü başlıklar halinde izah etmek mümkündür;

- 1- Babası Ali Demirel'in Bedüzzaman Said Nursi'nin talebesi olması nedeniyle, bizzat kendisinin daha çocuk yaşta bu sohbetlerden istifade etmiş olması.
- 2- Bunun yanı sıra dönemin ve hat tarihinin en önemli üstatlarından olan Hamid Aytaç'ın tedrisatından geçmiş olması.
- 3- Cemil Meriç'e uzun yıllar asistanlık yapmak suretiyle talebesi olması.
- 4- Gelenekten aldığı mirasla, Cumhuriyet tarihinde beş defa Mushaf-ı şerif yazan ilk ve tek hattat olması.

Bu tez, Hattat Muhsin Demirel'in akademik alanda hayatının, birikimlerinin ve ortaya koyduğu özgün eserlerinin tanıtılması cihetinden bir ilk olma vasfı taşımakta ve sanat camiasına tanıtılması açısından da önem arz etmektedir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda araştırma yöntemi olarak birden fazla yöntem belirlenmiştir. Çalışmamız, tezimizin öznesi olan Hattat Muhsin Demirel'in vereceği bilgiler temelinde ilerleyeceğinden dolayı genellikle söylem analizi, içerik analizi, derinlemesine mülakat, gözlem ve görüşme yöntemleri belirlenmiştir. Belirli öncül sorular ile Hattat Muhsin Demirel'in söylemleri not edilip akademik dile uygun şekilde tez formatına dönüştürülmüştür. Bu kısımda modern teknoloji kullanılarak evvela ses kaydı alınıp sonrasında bu ses kayıtları analiz edilip teze dahil edilmiştir. Söylem analizinin ardından ihtiyaç halinde, daha özgün konularda derinlemesine mülakat yöntemi kullanılarak gerekli görülen yerlere eklemeler yapılmıştır. Bir sonraki kısımda Hattat Muhsin Demirel'in sanatçı kişiliğiyle ilgili çeşitli sanatçıların görüşlerine yer verileceğinden bu kısımdaysa yöntem olarak görüşme yöntemi kullanılmıştır. Son kısımdaysa sanatçımızın eserleri içerik analizi yöntemiyle tek tek sanat cihetinden analiz edilip teze dâhil edilmiştir. Tüm bu süreç içerisinde ana

eksende gözlem yöntemiyle elde edilen bilgiler tezin sonuç kısmına eklenmiştir. Özetle; Söylem analizi ile başladığımız çalışmamıza, içerik analizi ile devam edilmiş ve gözlem yöntemiyle sonuç kısmı yazılmıştır. Söylem analizinin yeterli olmadığı kısımlarda ise derinlemesine mülakat yöntemine başvurulmuştur.

1.5. Varsayımlar/Hipotez

Tezin sorularına bağlı olarak geliştirdiği iki hipotezi bulunmaktadır. Tüm çalışma bu ana hipotez etrafında şekillenmiştir;

1-Hattat Muhsin Demirel; Hattat Hamid Aytaç'ın talebesidir ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 5 adet Mushaf-ı Şerif yazan ilk ve tek hattattır.

1.6. Sınırlılıklar

Çalışma;

1-Hattat Muhsin Demirel'in genel hatlarıyla hayatı,

2-Sanat dünyası,

3-Önemli bazı hattatların sanatçı kişiliğiyle alakalı görüşleri,

4-Eserlerinden örnekler,

Kısımlarıyla sınırlandırılmıştır. Muhsin Demirel'in renkli bir hayatı olması hasebiyle Mushaf hattatlığı ve sanat hayatı dışındaki kısımların detayına girilmemiştir.

1.7. Tanımlar

Bu çalışmada kullanılan bazı kavramların tanımları şu şekildedir;

Hat: Kelime anlamı itibariyle çizgi anlamına gelen hat ölçülü şekilde estetik yazı olarak tarif edilebilir (Derman, 1997a).

Hüsn-i Hat: Arap harflerinin estetik kurallara uyularak ölçülü ve güzel yazılmasına verilen isimdir (Serin, 1999, s. 17).

Ahâr: Geleneksel sanatlarda kullanılan kâğıtların üzerine çeşitli doğal maddelerin yedirilmesi suretiyle yapılan koruyucu tabaka (Derman, 1988).

Mushaf: Bir araya getirilip bağlanarak oluşturulan ilâhî kitap. Daha ziyade Kur'ân-ı Kerim iki kapak arasına alınmış formatı için kullanılan bir tâbir (Maşalı, 2006).

Âklam-ı Sitte: Altı kalem mânasına gelen, hüsn-i hat sanatında altı temel yazı çeşidini ifade eden Arapça terim (Çetin, 1989).

Şeâiri'l-İslâmiyye: İslâm'ın sembolleri, işaretleri ve ibadetleri mânasında kullanılan terim. İslâm'a işaret eden alâmetler (Özervarlı, 2010).

1.8. Literatür Taraması ve Teorik Çerçeve

Hattat Muhsin Demirel, sanat camiasında şifahen tanınmış olsa da birkaç röportaj dışında herhangi bir tanınmışlığa ne yazık ki sahip değildir. Literatürde oluşan bu boşluk, birçok çalışmaya katkı sunamaması sebebiyle ciddi bir boşluktur. Ne yazık ki, yaşayan hattatlarımızla ilgili birkaç örnek dışında akademik çalışma yoktur. Bunun neticesinde Hattat Muhsin Demirel hocamıza tez düşüncemizi ilk defa beyan ettiğimizde bize cevaben “Ben vefat ettikten sonra yaparsınız, acele etmeyiniz.” demesi, ülkemizde yaygın olan ‘öldükten sonra yazılır’ anlayışa çarpıcı bir örnektir. Fakat bünyesinde geleneğin ve sanatın kadim izlerini barındıran birçok sanatkârımızın zihninde var olan bilgilerin kayda alınamadan göçüp gittiğine şahit olmaktayız. Kültürel tarihimize dair birçok izin silinip gitmesi ve söz uçar yazı kalır anlayışıyla bu kıymetlerin bir an evvel kayda aktarılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Hattat Muhsin Demirel'in hayatı ile ilgili literatürden bir bilgi temin edilmeyecektir ancak hat sanatına dair genel ve teorik bilgiler için bu alandaki temel kaynaklara başvurulacaktır. (Berk vd., 2016; Beydilli, 2003; Birışık, 2002; Derman, 1997, 2019; Efendi, 1986; Kemal, 1970; Lings, 2012; Lings, 1976, 2004; Özcan, 2009; Safadi, 1978; Serin, 1999, 2019a, 2019b; Subaşı, 1987; Ülker, 1987; Yazır, 1972, 1974). Tezin temel eksenini hattat Muhsin Demirel'in verdiği bilgiler ışığında ilerlemiştir.

Çalışmamız tamamlandığında yaşayan bir Mushaf hattatı literatürde yer bulmuş olacaktır. Bu çalışmayla yaşayan kıymetli hattatların hayatlarının camiaya kazandırılması açısından bir ön ayak olması amaçlanmaktadır. Bu çalışmayla; Hattat Muhsin Demirel'in Bedüzzaman Said Nursi, Hamit Aytaç ve Cemil Meriç ile olan ilişkilerini ilk kez bir tez çalışmasında kaydetmiş olup, birçok alana yansıtacak kıymetli anıları akademiye kazandırılmıştır. Bu cihetiyle çalışma, yalnızca sanat camiasında değil birçok ilgili alanda da literatüre ciddi katkılar ve izler bırakacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Yazı Tarihi

Günümüzden yirmi bin yıl evvel mağarada yaşayan atalarımız, günlük yaşantıları içerisinde gördükleri ve yaşadıkları olayları duvarlara resmetmeleriyle yazıya giden ilk yolu açtılar (Jean, 2018, s. 11). Yazının temeli olan çizgi ilk olarak bu resimlerde kullanılmıştır (Yazır, 1972, s. 12). Bu ilk adımdan ancak on yedi bin yıl sonra yazı ilk adımlarını atabilecekti. Duvar resimleriyle başlayan serüven uzun ve yavaş bir tekâmülün ardından günümüzdeki evresine ulaşmıştır (Jean, 2018, s. 11). İnsanlık tarihi kadar eski olan yazı tarihini iki kısımda incelemek mümkündür. Birincisi, tarihin kayıtları altına alınmamış karanlık veya kadim dönemdir. İkincisi, tarihin kayıt altına alınmasıyla başlayıp bugüne kadar gelen dönemdir (Yazır, 1972, s. 14). Başlangıçta basit hesaplamalar için ortaya çıkan yazı, Mezopotamya halkları için hafıza yardımcısı, dillerinin muhafızı ve düşüncelerinin ulaşı olma vazifelerinin tamamını üstlenerek tarihte yerini garanti altına almıştır. Arapların ve İbranilerin Sami ataları olan Akadlar, bütün Mezopotamya bölgesine hâkim olunca ülkenin tamamında kendi dillerini hâkim kılmayı ve eski Sümer dilini de kaydetmeyi başarmışlardır (Jean, 2018, ss. 17-19). Tarihin ilk devirlerinde Sümerlerle başlayan, Akadlarla yayılan yazı, yeryüzünün birçok bölgesinde görülmeye başlanmıştır. İnsanlar ihtiyaçları neticesinde gördüklerini, hissettiklerini ve hatta bazen çok basit olan hesaplamaları bile yazıyla kayıt altına almışlardır (Jean, 2018, s. 25). Özellikle Mısır hiyeroglifinde gündelik işlerden tanrıların övülmesi hatta tanrıların sözüne yer verilmesi yaygındır. Mısır hiyeroglifi yerini Arap yazısına bırakmıştır (Jean, 2018, s. 45). Bu cihetiyle yazılar iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi ilk çağlarda yazılmış bugün yazılmayan veya kullanımı açısından çok ilkel olan ölü yazılardır. İkincisi ise eskiden beri var olan ve bugün de kullanılmaya devam eden (Çin yazısı gibi) yazılar veya yeni icat edilmiş yazılardır. Bu İkinci grup yazılara ise diri yazılar denilmektedir (Yazır, 1972, s. 38). Bugün yaşayan diri yazıların sayısı oldukça fazladır (Yazır, 1972, ss. 40-59). Fakat sistematik olarak

hepsi bir dil ailesi şemasına bağlanmış ve semantik kökenleri daha iyi tespit edilmiştir (Jean, 2018, ss. 54-55).

2.1.1. Arap Yazısı

Arap yazısı menşei itibariyle tıpkı İbrânîce gibi Fenike yazısından türemiştir (Jean, 2018, s. 55). Fenike yazısı, Nabatî ve Ârâmî halkaları vasıtasıyla Arapçayı etkilemiştir (Çetin, 1991, s. 276). Arap asıllı olan Nabatî'ler uzun süre çöllerde dolaştıktan sonra Petra şehri bölgesine yerleştiler. İleri bir medeniyet olduğu kitâbelerden ve kalıntılardan anlaşılmaktadır. Nebatî halkının kitâbeleri ile Hz. Muhammed (s.a.v) 'in doğumundan önceki Arap kitâbelerine bakıldığında Arap yazısının Nebatî yazısından türediği açıkça anlaşılmaktadır (Alparslan, 2016, s. 23). Arapça temelinde ünsüz harflerin temsil edildiği Semitik alfabetik yazı grubuna dâhildir (Safadi, 1978, s. 7). İbrânîce gibi sağdan sola doğru yazımı ilerler ve sesli harfler kaydedilmez (Jean, 2018, s. 58). Milâdî olarak 512 yılından itibaren başlayan bu dönem Arap yazısının ilk dönemi yani İslâm'dan önceki bölümünü oluşturmaktadır (Yazır, 1972, s. 60). Arap yazısının ikinci ve asıl önemli dönemi ise hicretten başlayan ve günümüze kadar ulaşan dönemdir (Yazır, 1972, s. 60). İslâm'ın ilk vahyinin "Ok!" olması, Arap yazısının gelişiminin de ilk adımı olmuştur ve yazının gelişiminde büyük rol oynamıştır. (Alparslan, 2016, s. 24). İslâm'ın gelişiyle yepyeni bir aşamaya giren Arap yazısı (Çetin, 1991, s. 276), fetihler neticesinde birçok kıtaya yayılmış ve bugün gelişip belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmıştır (Jean, 2018, s. 56).

2.2. Hüsn-i Hat

Hat; çizgi, çubuk, yol, hat sanatı, el yazması veya el yazısı gibi anlamlara gelmektedir (Mutçalı, 2015, s. 271). Hüsn; güzellik, hoşluk gibi anlamlara gelmektedir (Mutçalı, 2015, s. 207). Arapça menşeilili olan iki kelimededen oluşmuş bu terkip "güzel çizgi" anlamına gelmektedir. Terim anlamı itibariyle Arap yazısını estetik ölçülere bağlı kalarak güzel yazma sanatıdır (Derman, 1997a, s. 427). Hüsn-i Hat yalnız İslâm yazıları için kullanılan bir tâbirdir. Hüsn-i Hat sanatkârlarına kâtip, muharrir ve verrâk gibi lakaplar verilmiştir (Serin, 2019a, s. 31). Günümüzdeyse daha ziyade hattat denilmektedir.

Hat sanatı için yaygın olarak "cismanî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendesedir" denilmesi, sanatın ölçüye bağlı kalınarak ruha hitap eden yönünü vurgulamaktadır (Derman, 1997a, s. 427). Zira tarihte ismi bilinen veya unutulmuş birçok hattat dehalarını ve emeklerini bu ruhanî hendese için kullanmıştır (Berk vd.,

2016, ss. 150-151). Başta hattatların piri olan ve ilk güzel yazıyı yazdığı rivayet edilen Hz. Ali (Sayrafi, 2018) İslâm'ın ilk yıllarında ruhî hendesenin temsilcilerinden en önemlisiydi. Zamanla gelişen ve büyüyen İslâm coğrafyasında Müslümanların tamamının yazdığı ve benimsediği Arap yazısı yani hüsn-i hat artık İslâm yazısı hüviyetine kavuşmuştu (Derman, 1997a, s. 427). İlk dönemlerde Arap yazısı tâbiri doğru kabul edilmiş olsa bile artık bir bölgenin değil bir dinin yazısı olması nedeniyle İslâm yazısı demek zorunlu hale gelmişti (Yazır, 1972, s. 68). İslâm'dan evvel kullanılan ve köşeli olan yazı Ma'kılî yazıdır. Esas itibarıyla mabet yazısı kabul edilmiştir. Zaman zaman bu hat Kûfî yazıyla karıştırılmıştır. Fakat ilk başta kullanılan yazı Ma'kılî olarak isimlendirilmiştir. Zira Kûfî yazı Ma'kılî yazıya göre daha yuvarlak şekle sahiptir ve İslâm'dan sonrada mabet yazısı olarak kullanılmaya devam etmiştir (Yazır, 1972, ss. 75-79). İslâm'ın ilk dönemlerinde yazı, yazıldığı şehre göre Mekkî, Medenî, Basrî ve Kûfî olarak isimlendirildi. Bu yazı çeşitlerinden Kûfî yazı, özellikle Emevîler döneminde (661-750) yuvarlak karakterini almaya başladı. Kûfî yazı şekli üzerinde ciddi değişiklikler yapan Kutbetü'l-Muharrir, celîl, tûmar, sülüs ve nısf'tan oluşan dört yazı çeşidi ortaya koymuştur. Abbâsî devrinin (750-1258) ilk dönemlerinde yaşayan İbn Mukle, kendisinden önceki uzun tecrübelerle elde edilen harf şekillerini standart ölçülere oturttu. İbn Mukle'den bir asır sonra yaşamış olan İbnü'l-Bevvâb (Ö.1022), İbn Mukle'nin yazısını derinlemesine inceleyip taklit ederek yazıyı geliştirip daha güzel bir forma soktu (Dündar, 2020, s. 412-413). İbnü'l-Bevvâb'dan iki asır sonra yaşamış olan ve son Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh'ın tarafından esir alınarak yetiştirilen Yâkût el-Müsta'sımî (Ö.1299), hat sanatına önemli merhaleler kaydettirmiştir. İbn Mukle ve İbnü'l-Bevvâb'ın yazılarını inceleyerek kendine has yenilikler ortaya koymuştur (Serin, 2013, s. 291). Bu yeniliklerden en önemlisi, o güne kadar düz açılan kalem ucunu belli bir eğimle açmasıdır. Bu yenilik günümüzde de aynen kullanılmaktadır (Dündar, 2020, s. 414). Kıbletü'l-Küttâb (Dündar, 2020, s. 414) ismiyle anılan Yâkût el-Müsta'sımî'nin kalem ucuna yaptığı yeni müdahale ile aklâm-ı sitte tam anlamıyla şekillenmiştir (Çetin, 1989, s. 278). Selçuklular Döneminde bilhassa yapılarada yerini alan hat sanatı korunarak Osmanlı'ya intikal ettirilmiştir. Osmanlı döneminde birçok hattat yetişmiş ve farklı ekoller oluşturmuşlardır (Aykaç, 2023a). Bunlar içerisinde Şeyh Hamdullah (Ö.1520), Ahmed Karahisâri (Ö.1556), Mustafa Râkım Efendi (Ö.1826), Yesârîzâde Mustafa İzzet (Ö.1849), Mahmud Celâleddin Efendi (Ö.1859), Kazasker Mustafa İzzet (Ö.1876) (Aykaç, 2023b) ve İsmail Zühdi Efendi (Ö.1879) hem kendileriyle hemde

ekleriyle hat sanatına hizmet etmiş isimlerdir (Dündar, 2020, ss. 415-424). Bu zevat-ı kiramın yanı sıra yine Osmanlı Döneminde Mehmed Şevkî Efendi (1828-1887)(İnal, 2021, ss. 316-317) , Sâmi Efendi (1838-1912) önemli hattatlardandır. Son devrin önemli hattatlarından Halim Özyazıcı (1898-1964) (İnal, 2021, s. 102) ve Hamid Aytaç'ta (1891-1982) Osmanlı etkisiyle(İnal, 2021, s. 115) sanatını icra eden önemli hattatlarımızdandı.

2.2.1. Aklâm-ı Sitte

Aklâm-ı sitte; altı kalem veya şeş kalem olarak tarif edilen ve İslâm yazıları arasında ölçülü yazıların aslı sayılan altı yazı çeşidine verilen isimdir (Yazır, 1972, s. 86). Âklam-ı sittenin oluşmasında ve yerleşmesinde Yâkût el-Müsta 'sımî'nin önemli rolü olduğunu belirtmiştik. Aynı yazı türünün farklı üslupları olan bu altı tür (Çetin, 1989, s. 278), birbirine bağlı ikili gruplar halinde incelenebilir: sülüs-nesih, muhakkak-reyhânî, tevkî'-rikâ' (Derman, 2017, s. 43). Esasında aklâm-ı sittenin oluşumuna zemin hazırlayan en önemli mesele kalem ve kâğıt boyutlarıydı. Başlangıçta zeminin büyüklüğüne göre kalem seçildiğinden zamanla bu kalemlerin boyutları küçültülerek farklı kalemlerde türetilmiştir. Örneğin tûmâr kaleminin ağız için hesaplaması için 24 at kuyruğu kılı kullanılmıştır. Bu ölçünün üçte biri sekiz at kuyruğu kılını veriyordu ki buda Arapça üç kelimesinden ötürü sülüs kalem ismiyle kullanılıyordu (Çetin, 1989, s. 276). Sülüs kalem lügatlerde üçte bir anlamına gelmekte olan ve aklâm-ı sitte içerisinde tarih boyunca en fazla tercih edilen yazı biçimi olmuştur (Serin, 2010, s. 128). Bu sebepten ötürü sülüse "ümmü'l-hat" yani yazının anası da denilmiştir. Sülüs altı yazı içerisinde sanatı göstermeye en müsait yazı olarak görülmüştür. Nesih, hurufatında ovallik karakteri bulunmakla beraber sürekli satır nizamına uyması icap ettiği için istifli yazılara uygun görülmemiştir. Bu sebeple genellikle uzun metrajlı yazıların ve Mushafların yazımında tercih edilmiştir. Muhakkak-reyhânî hattı daha ziyade düzümsü bir hava içerisinde olduğu için yine uzun metrajlı yazılarda tercih edilmiştir. Büyük boy Mushaflar için muhakkak, küçük boy Mushaflar için ise reyhânî yazı kullanılmıştır (Derman, 2017, s. 43). Muhakkak yazı biraz düz olması sebebiyle kûfî ve ma'kîlî yazıya yakınlık gösterir (Yazır, 1972, s. 89). Reyhani yazıda esasında muhakkak yazının küçük kardeşi gibi olup üslup itibariyle muhakkak kaleme tâbidir (Yazır, 1972, s. 95). Tevkî'-rikâ', Osmanlı'nın ilk devirlerinde resmi yazışmalar ve kitap nüshalarının çoğaltılması maksadıyla kullanılmıştır (Derman, 2017, s. 46). Tevkî' kalemi, sülüs kaleme çok yakın olup yarısı düzümsü yarısı oval yapıdadır.

Rikâ' ise hızlı yazıldığı için düzüksü veya yuvarlağımsı olmasından ziyade bitişik bir yazıdır. Bu cihetiyle diğer yazı türlerine zaman zaman karışması da tabiidir (Yazır, 1972, s. 95). Genel hatlarıyla özelliklerini vermeye çalıştığımız aklâm-ı sitte dışında da bugün kalemler mevcuttur. Bunlar arasında; ta'lik, nesta'lik, divanî, celî divanî, siyâkât, rik'a ve tuğra yazıları aklâm-ı sitteden ayrı olarak gelişmiş diğer yazı türleridir (Derman, 1997a, s. 430).

2.3. Hüsn-i Hat ve Mushaf Yazımı

Ümmi bir toplumun kısa süre içerisinde okuryazar bir topluma dönüşmesi şüphesiz vahyin ışığıyla mümkün olmuştur (Lings, 2012, s. 3). Kur'an içeriğiyle insanları belli mertebelere ulaştırırken, mürekkebin kâğıda dokunuşunun sanatlı hale gelmesiyle birlikte, belli mertebelere ulaşmayı daha derin ve kolay kılmıştır. Bu, hiç şüphesiz hüsn-i hat ile olmuştur (Lings, 2012, ss. 6-7). Başlangıçta sadece Allah'ın kelimini kayıt altına almaktan doğan Hüsn-i Hat, zamanla İslâm camiası içerisinde müstakil bir yer edinmiş ve eserler vermiştir. Fakat yakın zamana kadar her hattatın nihai hedefi ömründe bir kez dahi olsa Mushaf yazabilmek olmuştur. Bu anlayışla esasında hüsn-i hat daima bir Kur'ân-ı Kerîm sanatı olmuştur. Bu ana eksen etrafında zaman zaman farklı türde eserlerde verilmiştir. Levhalar, hadisler veya güzel sözler bunlara örnek olarak verilebilir. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle beraber Kur'ân-ı Kerîm'ler de sanal ortamlarda basıma hazırlanmaya başlamıştır. Bu durum hem kolaylık olmuş hem de Mushaf hattatlığına ciddi darbe vurmuştur. Çemşir Hafız Salih (Ö.1820-21) 454. Mushafını ömrünü adayarak yazabilmişken günümüzde bunu tek bilgisayar ve yazı karakteri rahatlıkla yapabilmektedir. Hal böyle olunca hattatların ilgisi de levhalara doğru kaymış ve Mushaf hattatlığı gündemden düşmüştür. (Berk vd., 2016, s. 151). Kur'ân-ı Kerîm'in yazımı veya basımı işi her dönem önemini korumuş bir konudur. Mushaf yazımı günümüz itibarıyla oldukça masraflı ve zor bir iş haline gelmiştir. Değişen kâğıt maliyetleriyle birlikte Mushaf basımı, bu çalışmanın yapıldığı zamanlarda yüzbinlerce lirayı bulmaktadır. Bunun yanı sıra sadece Mushaf yazmak değil, baskıya hazırlamakta ayrı deneyim gerektiren bir alandır. Zira Mushaf yazarken tabii olarak sayısız hata yapılmakta ve bunların düzletmesi gerekmektedir. Eski zamanlarda bu tamamen el yordamıyla yapılmaktaydı. Bu durum hem çok zaman almakta hem de oldukça fazla âharlı kâğıdın israf edilmesine yol açmaktaydı. Günümüzdeyse teknolojinin yardımıyla bilgisayar üzerinden kullanılan çeşitli

programlarla kâğıttan da zamandan da tasarruf edilmektedir. Fakat bu programları kullanmakta ayrı bir maharet ve bilgi gerektirmektedir. Bu zorlu süreçlerden olsa gerek bugün birçok hattata Kur'an yazımı cazip gelmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in iki kapak arasında evlerimizde durmasının yanı sıra, hayatımıza serlevha edeceğimiz bir veya birkaç âyetinin sanatlı şekilde duvarımızda asılı durması da biz Müslümanlar için tarihten bugüne hep önemli olmuştur. Bu cihetiyle hüsn-i hattın merkezini oluşturan Mushaf yazımı geleneği tüm pahalı maliyetlere ve zorluklara rağmen sürdürülmeli, bu sanatın levha sanatı olmadığı hakikati gün yüzüne çıkarılmalıdır (Berk vd., 2016, ss. 149-174).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MUHSİN DEMİREL'İN HAYATI, SANATÇI KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ²

3.1. Hayatı

Recep Muhsin Demirel, 1954 yılında Eskişehir'de doğmuştur fakat neseben Burdur'un Karamanlı kazasındandır. Burdurlu olmasına rağmen Eskişehir'de doğmasının sebebi babası Ali Demirel'in silahlı kuvvetlerde pilot olmasıdır. Muhsin Demirel iki buçuk, üç yaşlarındayken yani 1957 yılının başında ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve o tarihten sonra İstanbul'da hayatını devam ettirmiştir. Üç kardeş olan Muhsin Demirel'in abisi rahmetli olmuş ve hayatta bir kız kardeşi vardır. Biri evli olmak üzere iki kızı vardır. Bütün tahsil hayatı İstanbul'da geçmiştir; ilk, orta ve liseyi İstanbul'da bitirdikten sonra 1972 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine kaydını yaptırmıştır. Hukuk fakültesinden mezun olup avukatlık stajını yaptıktan sonra işletme ve İktisat fakültelerinde yüksek lisans yapmıştır. 1985-1987 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde iktisat alanında, kalkınma ekonomisi dalında bir yüksek lisans daha yapmıştır. 1980 yılında kısa bir dönem avukatlık yaptıktan sonra yine aynı yıl, Devlet Planlama Teşkilatının imtihanlarına girmek için Ankara'ya gelmiştir. Bu arada bazı bakanlıklarda danışmanlık hizmetlerinde bulunmuş, Aile Araştırma Kurumu yeni kurulduğu zaman orada bir müddet Daire Başkanlığı yapmış onun dışında memuriyet hayatı Devlet Planlama Teşkilatında planlamacı uzman olarak yüksek öğretim kurumlarının yatırımlarıyla ilgilenerek geçmiştir. Burada resmi görev olarak bütün Türkiye'deki üniversitelerin yatırımları, büyük onarımları, makine teçhizatlarını, inşaatlarını vb. işlerini yönlendirmiştir. Emekli olacağı zaman Devlet Planlama Teşkilatı önce Kalkınma Bakanlığı daha sonra Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı haline gelmiştir. Dolayısıyla Hattat Muhsin Demirel'de 2019 yılında Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'ndan emekli olmuştur. Hattat Muhsin

---

² Bu ana başlık altında tırnak içerisinde italik olarak verilen kısımlar Hattat Muhsin Demirel'den alınan ses kayıtlarının birebir yazımıyla elde edilmiş ve Hattat Muhsin Demirel tarafından onaylanmıştır. Bahsi geçen ses kayıtları çeşitli soru ve cevapları içermekte olup tez yazarının uhdesindedir.

Demirel sınav için geldiği tarihten beri Ankara'da yaşamakta ve Gölbaşı'nda mütevazı bir hayat sürmektedir. Bir çok mecliste sanat, edebiyat ve dini konular üzerine sohbetler vermekte olup gününün büyük kısmını evinde sanat, edebiyat, ilim, günlük zikir ve ibadetlerle geçirmektedir³.

3.1.1. Büyüdüğü Çevre

Hattat Muhsin Demirel'in büyüdüğü çevreyi maneviyat, ilim, kültür ve sanat açısından zengin bir çevre olarak değerlendirmek mümkün. Zira onun yetiştiği bu çevre sanatçı kişiliğinin ve aslında karakterinin oluşmasında önemli izler bırakmıştır. Babası Ali Demirel'in Bediüzzaman Said Nursi ile görüşmüş olması ve babasının arkadaşlarının bu camiadan insanlar olması onu ister istemez bu iklimin havasından teneffüs ettirmiş ve bu da hayatında kalıcı izler bırakmıştır. Bu yılları Hattat Muhsin Demirel şu şekilde anlatmaktadır.

Eskişehir ve Ankara dönemlerinde çok küçük olduğumdan oraları fazla hatırlamıyorum ama 1957 yılının başından itibaren İstanbul'da bulduk ve İstanbul'daki hayatımı hemen hemen o yaşlardan itibaren tamamen hatırlıyorum. Babam Ali Demirel Türk Hava Kuvvetlerinde pilot olduğu için 1957'den 1967'ye kadar İstanbul'da kaldı sonra 1967 yılında babamın Kayseri'ye tayini çıktı fakat biz İstanbul'da kaldık, ayrılmadık ve babam da 1969 yılında emekli oldu. Babam, 1950 yılında ben ve ağabeyim doğmadan evvel henüz Erzincan'da bulunurken Risale-i Nur'u tanıyor. Daha sonra Bediüzzaman Said Nursi (1878-1960) hazretlerini ziyaret ediyor. Bizim memleketimiz Burdur olduğu için özellikle 1950'li yılların ortalarından sonra Isparta'da, birçok zaman Emirdağ'da bazen Eskişehir'de üstadı birçok defa ziyaret etmiş. Dolayısıyla benim çocukluk ve gençlik dönemim, hatta ondan sonraki hayatım Risale-i Nur ve Bediüzzaman Said Nursi'nin en yakın talebeleri, hizmetkârları, Risale-i Nur hizmetinin önde gelen muhterem zevatıyla geçti. Bu benim tercihim değildi yani ben böyle olayım diye bir tercihim olmadı. Yaşadığım çevre, aile hayatı ve babamın çevresi sebebiyle biz böyle bir ortamda büyüdük. Bu hayatımın en büyük mazhariyetlerinden bir tanesidir. Günümüz itibariyle söylüyorum, sahâbe misal insanlarla iç içe

---

³ Bu kısım, 23.10.2022 Tarihinde Hattat Muhsin Demirel ile Ankara Gölbaşı'nda kendi evinde yapılan mülakatın 1.sorusu olan "Hayatınızı anlatır mısınız?" sorusunun cevabından alınmıştır.

yaşamak bana daima huzur vermiştir. Bütün çocukluk ve gençlik hayatımda bunu derinden hatırlıyorum. 1957 yılından itibaren Risale-i Nurlar matbaada basılmaya başlanmış ve İstanbul bu işin hemen hemen merkezi durumunda olmuştur. Bu itibarla Risale-i Nur hizmetinde İstanbul'da yaşamamakla beraber Anadolu'dan sık sık İstanbul'a gelen Bedüzzaman Said Nursi hazretlerini yakın talebeleri veya Risale-i Nur hizmetinin önde gelen zevatı İstanbul'a geldikçe bizim eve gelirlerdi. İstanbul'daki muhterem zevat da haftada birkaç defa bizim eve geliyorlardı. Bizim eve bu kadar sık gelmelerinin bir sebebi var. O zaman çok meşhur olan, İstanbul Süleymaniye'de, Kirazlı Mescit Sokak, 46 Numarada bir dersane vardı ki burası İstanbul'un ilk dershanesidir. Risale-i Nur hizmetiyle meşgul olan muhteremler bu küçük dairede kalıyordu. Anadolu'dan İstanbul'a sadece Risale-i Nur hizmeti için değil şahsî meselesi veya başka hizmet meseleleriyle ilgili çeşitli sebeplerden ötürü gelen muhterem zevatı o gün yedirecek, içirecek, misafir edecek maddi imkânlar yoktu. Gelen misafirin konaklama ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için bu küçük daire ve ekonomik durum ne yazık ki yetmiyordu. Bu sebepten ötürü o zaman evli olan ve hizmetlerle meşgul olan yalnızca babam vardı, bu yüzden bu zatlar hep bizim eve geliyordu. Hizmetin önemli meselelerinin, neşriyat hizmetlerinin ve sair durumların konuşulacağı zaman bizim ev kullanılırdı. Dolayısıyla evimiz hem ofis hem otel hem yemekhane hem de lokanta hizmeti görür ve birçok insanı ağırlardı. Bu şekilde birçok önemli zevatı tanımak ve bilmek imkânı buldum.

Hattat Muhsin Demirel'in yetiştiği bu kalabalık ilim meclisleri, Kur'ân-ı Kerîm neşriyatı, dua kitaplarının basımı ve dini kitapların yazılması gibi birçok meselenin konuşulduğu, tartışıldığı ve kararlarının alındığı meclislerdir. Hattat Muhsin Demirel'le görüşmelerimizden anladığımız kadarıyla bu ilim meclisleri içerisinde bulunan insanların çoğu birebir yazı işiyle ilgilenmekte ve evleri adeta bir yazıhaneye benzemektedir. İşte bu yazıhanelerden birisi de Ali Demirel'in eviydi. Hattat Muhsin Demirel'in hattatlığa başladığı ilk yer belki de burasıydı. Henüz okumayı dahi bilmediği bir yaşta yazıya merak salması üzerine kalem ve mürekkeple tanışmıştı. Bu yılları Hattat Muhsin Demirel şu şekilde anlatmaktadır:

Ben çok küçükken, daha ilkokula gitmeden evvel babam evde Risale-i Nur yazardı. Ben babamın yazarken nefes almasına, nefesini tutmasına, kalemin

gıncırdamasına, mürekkebe, hokkaya kalemin batırılmasına, hata yapıldığı zaman küçük bir çakı vardı onunla silinmesine âşıktım. Herhalde henüz ilkokula gitmiyordum. Okuma yazmayı bilmeden ben de yazı yazacağım diye ortaya çıktım. Annem ve babam beni zapt edemediler. Aynı evde olmamıza rağmen ağabeyimde böyle bir his uyanmadı fakat bende uyandı. Hiç unutmuyorum babamın bir bakır çanağı vardı, kenarları şekilli bir şekilde kesilmiş içinde mürekkebi, hokkası, kazıma çakısı, kalem uçları vesaire bulunuyordu. Ben böyle ısrar edince bir tane de bana temin edip verdiler böylece benim de bir hokkam, mürekkebin vesaire malzemelerim oldu. O dönemden kalma babamın kalemini ve benim kalemimi hâlâ muhafaza ederim. Küçük Sözler isimli bir kitabın Osmanlıcasını babam karşıya koydu ki o dönem evimizde yazı yazdığımız bir masa dahi yoktu. O günkü şartlar altında sedir vardı ve babam sedirin önüne minderi koyar, sediri masa olarak kullanırdı. Sobaya sırtını verir o şekilde yazardı. Şimdi o şekildeki duruş ve yazış şeklini hâlâ hasretle hatırlıyorum. Babamın yanında bana da bir minder kondu, bir defter de bana verildi ve ben de sediri masa olarak kullandım karşıma Küçük Sözleri açtım bilir, bilmez benzetir, benzetmez yazmaya başladım. Herhalde ilkokulun ikinci veya üçüncü sınıfına gitmiş olmam gerekiyor ki okumayı yazmayı söktüm ve bu defa biraz gelişmiş olmam lazım ki babama her yazdığım kelimenin veya harfin ne mânaya geldiğini sormaya başladım ki babamın bana cevap vermekten iflâhı söküldü. Ondan sonra Küçük Sözlerin Latin hurufatıyla basılmış şeklini önüme koydu ve buradan bak, buradan oku, buradan yaz dedi. Bu şekilde Osmanlıca'yı kendi kendime ondan öğrenmiş oldum.

Hattat Muhsin Demirel'in yetiştiği bu meclislerde, Bediüzzaman Said Nursi'nin Risale-i Nur isimli külliyatı el ile yazılıyordu. Binlerce kitap, matbaanın henüz yaygın kullanmaması sebebiyle Risale-i Nur gönüllüleri tarafından Osmanlıca ve ayetlerde Arapça olacak şekilde orijinal metni esas alınarak istinsah (çoğaltma) ediliyordu. Bu durum o günün şartları içinde bir 'Nur Talebesinin' en önemli vazifelerinden birisi olarak addedilmişti. Dönemin yoklukları içerisinde tüm imkanlarını Risale-i Nur yazmaya harcayan birçok insan matbaanın devreye girmesiyle yazıyı unutmaya başlamışlardı. Tabi ki yazıyı unutmaları demek, Osmanlıca okumayı ve yazmayı

unutmaları demek oluyordu. O dönemleri Hattat Muhsin Demirel şu şekilde anlatmaktadır:

Şimdi burada önemli olan bir şey var o zamanlar yani 1960'lı yılların ilk yarısına kadar bir nur talebesinin en önemli vazifesi normal ibadetini vesairesini yapmakla birlikte hattı Kur'an ile Risale-i Nur yazmaktır. Risale-i Nurlar 1957 yılından itibaren ilk önce Ankara'da sonra İstanbul'da matbaalarda basılmaya başlandı. Tabii risalelerin içerisinde Âyetler, Hadisler veya Arapça bazı ibareler Arapça veriliyor. Hatta 17. söz ve Mesnevi-i Nuriye'nin bir bölümünde Farsça bazı metinler var. 1946 yılına kadar Risale-i Nur metinleri tamamen elde yazılmıştır. Metni yazanlar Arapça ve Farsça ibareleri de metinle yazmaktaydı. Risale-i Nurları devlet çok sıkı takip altında bulundurduğu için matbaalarda basılamıyordu. Risale-i Nurlar, 1946 yılında ilk defa İnebolu'da Selahattin Çelebi ve babası Ahmet Nazif Çelebi tarafından teksirlerin daha yeni olduğu bir zamanda teksirle basılmaya başlanmıştır. Birkaç ay sonra Isparta'da ondan az bir zaman sonra İstanbul'da ve Ankara'da da teksirle basılmaya başlıyor. Tabii teksirin mumlu özel bir kâğıdı vardır. Onun üzerine Risale-i Nuru yazan Osmanlıca yazıyor ve Âyet geldiği zaman onu da Arapça harekeli bir şekilde yazıyor. Fakat 1957 yılından itibaren matbaalara geçince Arapça ibarelerin yazılması bir müşkülât çıkarıyor. Matbaa için eski yazı hurufat aranıyor fakat bulunamıyor. Sebebi harf devriminden sonra bütün matbaalardaki eski yazı hurufatın imha edilmiş olmasıdır. Uzun araştırmalar sonunda Pascal isimli Ermeni bir matbaacının matbaasının deposunda birtakım eski yazı hurufat kalıbı bulunuyor. Ankara'da Sözler ve Mektubat isimli eserler bahsi geçen bu hurufatla basıldı. Bunları ben hayal-meyal hatırlıyorum ki hâlâ o nüshalardan elimizde mevcuttur. Osmanlıca harekesiz yazılıp okunduğu için bulunan hurufatta harekeler yok. Yazıya eklenecek âyetler var mesela: ” فَأَنْظُرُ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا “ âyeti yazıya eklenecek fakat bu âyet, bulunan eski yazı hurufatla yazıldığı için harekeyle yazılamıyor. Tabii bizim halkımız harekesiz âyeti okuyamıyor dolayısıyla bu, bir problem doğuruyor. 1960'lı yılların başında bu âyetleri bir hattata yazdırmak gibi bir düşünce ortaya çıkıyor. Bu anlattıklarımın kayda geçmesi önemli çünkü belge niteliğinde tarihi gerçeklerdir.

Harf devriminden en çok Hat sanatı ve hattatlar etkilenmiştir. Dönemin hareketli siyaseti ve gündemi içerisinde ne hat sanatı ne de hattatlar gündeme gelmemiş ve dertleriyle bir başlarına kalmışlardır. O dönemde eski yazıyı yazmak suretiyle yaşatmak belli başlı kişilere kalmıştı. Bu dönemlerin etkisi altında büyüyen Hattat Muhsin Demirel'in o günlerde ayakta durmaya çalışan hattatlara dair şunları söylemektedir:

“Tabii o dönemlerde bir hattat ihtiyacı doğunca o zaman hattatı bilmek, bulmak çok zor, hatta böyle bir hattatın yaşadığına dair bir emare dahi yok. Uzun araştırmalardan sonra merhum Hattat Hamid Hoca'nın -ki benim de hat hocamdır- büyük talebesi Halim Efendi'yi buluyorlar. Şu kadarını söyleyeyim ki, Hamid Aytac (1891-1982) ve Halim Özyazıcı (1898-1964) bir asrı tek başına dolduracak kudrette hattatlardır. Yani bugün biz de hattatız ama onlar yaşasaydı ancak çırağı olabilirdik belki de kabul etmezlerdi. Yani o seviyede olan Osmanlı hattatlarıdır.”

Hamid Aytac ve Halim Özyazıcı gibi hattatların tüm imkansızlıklar ve baskılar içerisinde yazmaya devam etmeleri ile hat sanatı günümüzdeki konumuna erişmiştir. Hiç şüphesiz Hattat Muhsin Demirel hocası Hamid Aytac'ın ve Hamid Aytac'ın öğrencisi Halim Özyazıcı'nın hat sanatındaki kalitesiyle bugünkü hattatların kalitesine dair şu benzetmeleri yapmıştır;

“Biz bugün hattı sera veya laboratuvar şartları içerisinde yazıyoruz. O insanlarsa hattı hayatın zaruri bir şartı olarak yazıyorlardı yani normal hayatları buydu. Biz bugün hayatımızı yaşarken, adeta bir laboratuvara girip, o laboratuvarın arındırılmış şartlarını yerine getirdikten sonra yazıyı yazıyoruz. Yazdığımız yazının tadıyla onların yazdığı yazının tadı arasında şöyle bir fark var. Mesela domatesten örnek verecek olursak, tarlada güneş ışığında yetişmiş domatesle, kış mevsiminin ortasında serada yetişmiş domates arasında bakıldığı zaman bir fark yoktur ikisi de domatestir hatta serada yetişen daha temiz, parlak ve canlı renge sahiptir. Fakat tarlada doğal güneş ışığında yetişen domatesin lezzetiyle seradakinin lezzeti aynı değildir. Tarladaki daha lezizdir yani lezzet farkı ve vitamin farkı vardır. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi bizim hattatlığımız sera hattatlığıyken onlarınki asıl hattatlıktır.”

Görünüşte çok zor şartlarda çalışan ve dönemin önemli hattatlarından birisi olan Halim Özyazıcı'ya o gün basılan Sözler ve Mektubat isimli eserlerin yazılarını yazdırıyorlar. Bu süreç içerisinde Hattat Muhsin Demirel henüz küçük bir çocuk olmasına rağmen olayları yakından takip ediyor ve bugün o günlerin üzerinden yıllar geçmesine rağmen evinde olan biteni dün gibi bizlere aktarıyor:

“Merhum Mehmet Fırıncı ve Ahmet Aytimur Efendiler Halim Hoca'ya gidip geliyorlar yazı yazdırıyorlardı. Babam sık sık onları eve davet ediyor veya onlar çeşitli vesilelerle bizim eve geliyordu. Mesela diyelim ki bu akşam saat sekizde yemek yemeye veya sohbet etmeye gelinecekse, Fırıncı Efendi veya Aytimur Efendi, ya yarım saat evvel geliyor veya bir saat geç geliyordu. Nereden geliyorsun denilince de bir ya da birkaç sayfa yazı yazdırmış şekilde, Halim Hoca'dan geliyorum, diyorlardı. Tabi o yazıyı görünce benim aklım gidiyordu. Orada şöyle bir şey oldu, babamın yazısı bir hattat terbiyesi görmemesine rağmen pek güzeldi yani tane tane, güzel güzel yazıyordu. Babam o sırada Fırıncı Efendiye “Ben de ders almak istiyorum beni hocaya götürsene.” dedi. Fırıncı Efendi, babamın bu isteğine, olur ağabey, şeklinde karşılık verdi. Fırıncı Efendi öyle deyince, ben 10 yaşındaydım ve baba sen gidersen ben de gideceğim dedim. Fakat babam pilot olması hasebiyle sık sık vazifeye gidiyordu. Öyle ki, Erzurum'a gidiyor 10 gün kalıyor, geliyor üç gün sonra İzmir'e gidiyor, 10 gün kalıyor, beş gün sonra Antalya'ya gidiyor. Ondan sonra 15 gün kalıyor derken sürekli vazifelere gidip geliyordu. Bu sebepten babam Halim Hoca'ya gidemedi, gidemeyince ben de gidememiş oldum. Öyle zannediyorum ki o zaman gitmiş olsaydık şimdi herhalde çok daha farklı bir hattat olurduk. Süleymaniye Camii eski baş İmamı merhum Saim Özel Hoca; Son reîsülhattâfîn Kâmil Akdik'ten, Beşiktaşlı Hacı Nuri Efendiden, Macit Efendiden, Halim Efendi'den yani o zaman yaşayan birçok hattattan meşk etmiş bir zattır. Hatta bu meşklerini bana lütfetmişti ve ben onların fotokopisini çektirmiştim, hâlâ arşivimde muhafaza ediyorum. Saim Özel Hoca dedi ki; Halim Efendi gibi yazıyı tarif eden bir başka hattat yeryüzüne geldi mi bilmiyorum. Mesela dönüşlerde bir pirenin ciğeri kadar şöyle yapacaksın, kıl kadar böyle yapacaksın gibi yazının inceliklerine dair tâbirleri varmış. Tabi biz o tâbirleri Hamid Hoca'dan duymadık onun için bilemiyoruz. Kısmen Hattat Hasan Çelebi Hoca veya o devreleri bilen

insanlar, bu tâbirleri bir parça biliyorlar. Halim Hoca, 1964 yılında eylül ayında bir trafik kazası geçirdi ve 5-10 gün komada kaldıktan sonra 20 Eylül'de vefat etti. Bu sebepten ötürü babamın Halim Hoca'dan yazı dersi alma arzusu tahakkuk etmedi dolayısıyla benimki de tahakkuk etmemiş oldu.”

Hattat Muhsin Demirel'in o dönemlerde yazıya merakı hala devam ediyordu. Fakat matbaaların yaygınlaşması ve harf devriminin olumsuz etkilerinin devam etmesi sebebiyle Risale-i Nur yazımıyla başlayan hat serüveni sekteye uğruyor ve liseyi bitirene kadar yazıdan uzaklaşıyor. Hattat Muhsin Demirel bu günleri hayıflanarak anlatıyor;

“Risale-i Nur talebelerinin yazıcı nurcular diye tâbir edilenleri hariç diğerleri, babam da diğerlerinden sayılır, yazı yazmayı ihmal etti ve yazıyı 1960'lı yılların sonlarına doğru yavaş yavaş bıraktılar. Okumalar devam ediyordu ama Risale-i Nur yazmaya çok fazla ihtiyaç olmuyordu çünkü Risale-i Nurlar matbaalarda basılıyordu. Şimdi düşünüyorum da sayısını bilmemekle beraber Türkiye'deki bütün Risale-i Nur talebelerinin birkaç milyon olduğunu varsayarsak bu birkaç milyon insan o yazma âdetini devam ettirmiş olsaydı muhtemelen milyonlarca insan Osmanlıca'yı veya eski Türkçeyi hârikulâde bir şekilde okuryazarlardı. Hatta Risale-i Nur talebesi olmayıp bu akış içerisine giren birçok insanda bu yazıyı okuyup yazabilecek durumda olurdu. Ben buna çok yazıklanıyorum esasında. Kendim de yazarken çok zorlanıyorum çünkü Osmanlıca yazmanın birçok inceliği var özellikle Arapça kelimeleri yazmanın özellikleri var, Türkçe kelimeleri yazmanın özellikleri var, Farsça kelimeleri yazmanın özellikleri var. Mesela, tesettür kelimesi Türkçe'de ve Arapça'da hırsız kaçarken saklanması mânasına gelen setretme kökünden geliyor. Örtünme olarak kullanılan kelimeye Araplar hicap diyor. Dolayısıyla Arapçadan, Farsçadan girmiş kelimeleri ve Türkçe kelimeleri iyi ayırt edebilmek lazım. Biz bugün bu kelimelerin asıllarını bilemiyoruz ne yazık ki çünkü Latin harufatıyla okuyup yazdığımız için bu kelimelerin aslı nereden geliyor bilemiyoruz, bilmek içinde

çok ciddi çalışmalar yapmamız icap ediyor. Yazıyla uzak kalma durumumuz 1971 yılına kadar bu şekilde devam etti⁴.”

Halim Özyacı'nın bir trafik kazası neticesinde vefat etmesiyle yazı işleri o günün şartlarında Halim Özyacı'nın hocası Hamid Aytaç'a kalıyor. Halim Özyacı'yla yapılması planlanan Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm işi için Hamid Aytaç'a gidiliyor. Tabii bunun yanı sıra Halim Özyacı'dan ders alanların çoğu Hamid Aytaç'a devam ediyor. O günlerde liseyi yeni bitirmiş olan Hattat Muhsin Demirel'de Hamid Aytaç'ın tedrisatına giren isimlerden oluyor ve artık Hamid Aytaç'lı günler başlıyor;

“Allah rahmet etsin 2 sene evvel kaybettiğimiz merhum Mehmet Fırıncı (1928-2020) Türkiye’de hat meselesinin belirli bir yere gelmesinde ve Kur’an çalışmalarında çok emeği olan bir zattı. Liseyi bitirdiğim sene merhum Fırıncı Ağabey; benim arkadaşlarım olan, Habib Akbulut⁵ ve benden birkaç yaş büyük İsmail Yazıcı’yı Hattat Hamid Hoca’ya götürüp tanıştırmış ve Hamid Hoca’da bu yakın arkadaşlarıma yazın ders vermeye başlamıştı. İlerleyen günlerde bu arkadaşlarım hokkayı mürekkebi almışlar kamışla “Rabbi Yessir” yazıyorlar. Malum hatta başlayanlar “Rabbi Yessir” ile başlar ve bu dua ‘ya rabbim kolaylaştır, zorlaştırma hayırlısıyla tamamına erdir.’ mânasında bir duadır. Ben bunları görünce bütün o eski duygularım yeniden depreşti. Ben de gideceğim dedim ve 1971 yılının ya şubat ayının ikinci yarısı ya da martın ilk haftası, yağışlı, soğuk bir gününde ben de Hamid Hoca’ya gitmeye başladım. Bu tarihten itibaren Hamid Hocalı günler başladı. Şöyle ki Ben Hamid Hoca’ya devam ederken artık 4-5 ay geçti ‘hocam Rabbi Yessir yazmaktan yaşlandık, bu duayı ne zaman geçeceğiz?’ dedim, Hoca bir kahkaha attı ve ‘Evlat, bu hayırlı bir duadır. Hem adamın elini kırar (Yani kırar derken hatta elverişli hale getirir mânasında)’ dedi.”

---

⁴ Bu bölümde tırnak içinde italik olarak verilen kısımlar , 23.10.2022 Tarihinde Hattat Muhsin Demirel ile Ankara Gölbaşı’nda kendi evinde yapılan mülakatın 2.sorusu olan “Büyüdüğünüz çevreyi anlatır mısınız?” sorusunun cevabından alınmıştır.

⁵ Habib Akbulut’un oğlu Ahmet Emir Akbulut çok güzel bir hattat, aynı zamanda Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi'nde okuyor. Ahmet Emir’i hat sanatına ben başlattım. Ankara’da olması hasebiyle bir arkadaşşıma yolladım o da kabul etti. Gayet iyi bir hattat, yazıları süper.

Hattat Muhsin Demirel'in Hamid Aytac'ın talebesi olduğu dönemde Bediuzzaman Said Nursi'nin talebelerinin daha önce Halim Özyazıcı'ya teklif ettiği fakat kaderin bir cilvesi neticesinde Halim Özyazıcı'nın vefatıyla Hamid Aytac'a yazdırılmak üzere çalışmaları yapılan Tevafuklu Kur'an-ı Kerim işi başlıyor. Bu dönemde henüz yeni bir hat talebesi olan fakat çocuk yaşlarından itibaren hat sevdalısı olan Hattat Muhsin Demirel'e önemli görevler düşmüştür. Bu dönemlerde harf devriminin devam eden etkileriyle ve daha nicesi birçok sorunla başa çıkan Hattat Muhsin Demirel ve arkadaşları uzun süre bu işte emek sarf etmişlerdir. O dönemleri şu şekilde anlatmaktadır;

“Tabi tam bu dönemlerde Tevafuklu Kur'an çalışmaları yapılıyor. Esasen Tevafuklu Kur'an-ı Kerim'in yazımını, sağlığında Halim Özyazıcı Hoca'ya teklif ediyorlar. Fakat 1928 yılında bilindiği üzere harf devrimi oluyor. Bu devrimden önce Hamid Hoca Cağaloğlu'nda 350 tane hattatın var olduğundan bahsedirdi. Çünkü eski yazının yürürlükte olduğu o zamanda matbaa sanayi ve basın sanayi hattatlar tarafından besleniyordu. Kitap başlıkları, manşetler, vinyetler vesaire yazım işleri hattatlar üzerinden dönüyordu. Dolayısıyla basın sanayii için hattatlar vazgeçilmez insanlar ama harf devrimi yapıldıktan sonra bir gecede 350 tane hattat işsiz kalıyor. Çok hazindir, bu hattatların bir kısmı yokluk, perişanlık içerisinde dâr-ı bekaya irtihal ediyor, kimisi bir şeyler yaparak hayatını idame ettirmeye çalışıyor ve nihayetinde Hamid Hoca hariç diğerleri yazıyı bırakıyor. Neden bırakıyorlar çünkü emekleri beş para etmiyor ve en mühimi eski yazıyla uğraşan adamı mahvediyorlar. O zamanlar şimdiki gibi değil, mesela bugün ben yazı alabiliyorum, yazıp satabiliyorum, sergiler açılabilirim ve kimse bir şey demiyor hatta devlet tarafından da destekleniyor. Sadece devlet değil mesela Albaraka gibi özel bankalar tarafından, IRCICA gibi uluslararası kurumlar tarafından destekleniyor. Bugün insanlar bu işe önem veriyor, para veriyor ve ilgi gösteriyor. Ne yazık ki harf devrimi sonrası süreçte İslâm yazısına ilgi duyan, yazan ve hatta evine alıp asan kim varsa yok ediyorlar ve nihayetinde hat sanatı tedavülden kalkıyor. Hal böyle olunca Halim Hoca da Topkapı dışında, Cevizlibağın arkasında, Tepebağdan 15-20 dönüm bir bağ satın almış. Burada meyve-sebze yetiştiriyor ve pazarlarda bunları satarak perperişan bir şekilde hayatını sürdürmeye çalışıyor. Halim Hoca ki bir asra

sıgmayacak kadar muktedir bir hattat. Çok işveli bir yazıya sahip, kalemi çok seri, girift istifleri rahatlıkla ve kolaylıkla yapan ve üstün özellikleri olan bir hattat. Bu kudrette bir hattatın bağ bellemesini, toprak çapalamasını ve pazarda meyve-sebze satmasını düşünebiliyor musunuz? Hep anlatırlar, eskiden şimdiki gibi çeşmeler akmadığı için su en yakın çeşmeden alınıyormuş ve eski hattatlar sağ elleriyle su taşımazlar, sağ ellerini daima yeleşinin 2 düğmesi arasına sokarlar, tıpkı insanın kolu kırılınca insan bir elinin sargıda gezmesi gibi, ellerinin terazisi bozulmasın diye ellerini muhafaza ederlermiş. Halim Hoca gibi bir hattatın elini muhafaza etmesi bir yana mecburiyetten bahçe belliyor, toprak çapalıyor, kazmayla çukur kazıyor, ağaçtan meyve toplayıp sırtında küfe ile pazara götürüyor. Böylesine büyük bir hattat için tam anlamıyla bir katliam. Tabi 1940 yıllarına gelince bir kısım eserlerin onarımı vesaire gibi birtakım zaruretler ortaya çıkınca hat sanatının iltica ile de ilgisi olmadığı, bunun müstakil bir sanat olduğu ve önemli bir sanat olduğuna dair yavaş yavaş devlet ricalinde bir anlayış oluşuyor. Dolayısıyla, İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi o zamanki ismiyle Sanayi-i Nefise Mektebin de Şark Tezyini Sanatları bölümü adı altında bir bölüm açılıyor. Bu bölüme, devrin hattatlarından Kâmil Akdik, Necmettin Okyay, Halim Efendi'nin de içinde olduğu bir kısım hattat grubunu oraya hoca olarak tayin ediliyorlar. Sonra hatıralardan duyuyoruz ki Halim Efendi, Güzel Sanatlar tahsili yapan mühendislik, mimarlık gençlerine diyor ki siz çizgi çizmesini biliyorsunuz gelin size hat öğreteyim. Tabi o zaman insanlar cüzzamlı yanına gitmekten nasıl kaçınırsa, Halim Efendi'nin yanına veya hattatların yanına gitmekten de öyle kaçınıyorlar yani kati suretle gitmiyorlar. Dolayısıyla o dönemden kalan, yazıyı bilen ve yazan bir tek ferdi vahit yok. Yani o zamanlarda, 'Güzel Sanatlara, Halim Efendi'ye gitti de hat ders aldı.' veya 'Kâmil Akdik efendiye gitti hat ders aldı.' Böyle bir şey söz konusu olmamış veya ben bilmiyorum. En nihayetinde Halim Efendi'den Tevafuklu Kur'an yazmasını istiyorlar. Halim Efendi de 'tamam diyor bu bağı 500.000 liraya alır, Kur'an içinde 25.000 TL parayı getirirseniz yazarım.' diyor. O dönem itibariyle bir cüzü yazmanın bin TL olmadığı bir dönem. Bugün sıradan bir market alışverişinde bin TL para harcıyorsunuz değil mi? O zaman 500.000 TL devrin en zengin adamı Vehbi Koç'ta vardır da o dahi bir günde çıkarıp veremez, gelecek haftaya gel biraz toparlayayım der. Yani

o dönemde doğru düzgün para yok insanlarda. Velhasıl Halim Efendi, 1964 görüşmelerin devam ettiği esnada vefat edince Kur'ân-ı Kerîm'i yazmak ona nasip olmuyor. Sonrasında 1965 yılında Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm'i yazdırmak için Hamid Hoca'yı buluyorlar. O zamanlar bir hattatı bulmak Amerika'ya gitmekten daha zor. Hamid Hoca Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm'i yazıyor ama 6 buçuk sene sürüyor. Yani 65-71 yılları arasında yazıyor. Biz ise Hamid Hoca'ya 71 yılında gitmeye başladık. Fırıncı ağabey bize: 'Hamid Hoca'nın yazmış olduğu Mushaf baskıya hazırlanacak ve bunu siz hazırlayacaksınız.' dedi. Bizim o zamanlar matbaadan haberimiz yoktu daha doğrusu matbaa işlerini iyi kötü biliyoruz ama Kur'ân-ı Kerîm basımı konusu çok özel bir şey ki bugün de aynıdır. Yani normal kitap basılmasıyla hiçbir alakası yoktur. O tarihte biz bu Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm'i baskıya hazırlamaya başladık.⁶

3.1.2 Öğrencilik Yılları

1965 yılında ilk mektebi, 1968 yılında orta mektebi, 1971 yılında da liseyi bitirmiştir. Bütün tahsil hayatı İstanbul'da geçmiştir. 1972 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine kaydını yaptırmıştır. Hukuk fakültesinden mezun olup avukatlık stajını yaptıktan sonra işletme ve İktisat fakültelerinde yüksek lisans yapmıştır. 1985-87 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde iktisat alanı, kalkınma ekonomisi dalında bir yüksek lisans daha yapmıştır. Böylece üç yüksek lisansı mevcuttur. 1980 yılında kısa bir dönem avukatlık yapmıştır. Bu yoğun eğitim hayatı esnasında sanattan ve yetiştiği ortamdaki kopmamıştır. Hattat Muhsin Demirel'e 23.10.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda bulunan evinde mülakat sırasında 8. soru olarak sorduğumuz 'öğrencilik yıllarınızda hat sanatı eğitiminizi etkilemedi mi?' sorusuna ise; "Hat sanatıyla uğraşırken başka şeyleri ihmal etmiyor, başka şeylerle uğraşırken hat sanatını ihmal etmiyordum." şeklinde cevap vererek bu işe ne kadar sevdalı olduğunu göstermiştir.

3.3.3. Cemil Meriç'le Tanışması

Hattat Muhsin Demirel üniversite yıllarında edebiyata olan ilgisi neticesinde dönemin en önemli aydınlarından olan Cemil Meriç'le tanışma ve ona öğrenci olma fırsatını

---

⁶ Bu bölümde tırnak içinde italik olarak verilen kısımlar , 23.10.2022 Tarihinde Hattat Muhsin Demirel ile Ankara Gölbaşı'nda kendi evinde yapılan mülakatın 2.sorusu olan "Büyüdüğünüz çevreyi anlatır mısınız?" sorusunun cevabından alınmıştır.

yakalıyor. Bu tanışıklığının ardından uzun yıllar Cemil Meriç'e bir nevi asistanlık yapan Hattat Muhsin Demirel bu olayı hayatının en önemli kazanımlarından birisi olarak kabul ediyor. O yılları şu şekilde anlatıyor;

“Cemil Meriç’le üniversite yıllarında tanıştık. Tanıştığımızda 1974 yılının Mayıs ayıydı. Biz birkaç arkadaş edebiyatla meşguldik o yıllarda ve birbirimizle daima görüşürdük. Bunlardan Yusuf Çınar diye bir arkadaşımız vardı vefat etti, bir tanesi de Ali Erkan hâlâ yazı yazıyor ve zannediyorum Akit’te yazıyor. Ali Erkan hikâye yazardı o vefat eden Yusuf deneme yazardı ve bende şiir yazardım. O zaman şairlik yapıyorduk başımız dumanlıydı. Bir gazetede de sanat edebiyat sayfası çıkarıyoruz. Dolayısıyla çok sık yani haftada birkaç kez bir araya geliyoruz. Bu arada 18-22 yaşlarında insanın kafası dumanlı oluyor. O zaman şimdiki gibi çok dergi yok birkaç dergi çıkıyor. Varlık dergisi çıkıyor ki dine biraz muhalif bir dergiydi. Mehmet Çınarlı’nın Hisar diye bir dergisi çıkıyordu. Ahmet Kabaklı’nın çıkardığı Türk Edebiyatı dergisi vardı vesaire. Fikirle edebiyatla ilgili birkaç tane dergi çıkıyordu. Kubbe altından Akademi çıkıyor, bunları takip ediyoruz. Akademi biraz daha değişik ama diğerleri bana fosil gibi geliyordu yani yaşanan hayatla, insanların o günkü problemleriyle veya temel fikirlerle alakası yoktu ve o yaşlarda bana biraz uçuk gibi geliyordu. Şimdi aynı dergileri okusam daha farklı bir intiba edinirim. Fakat o zaman delikanlı çağındayız dolayısıyla bu dergileri alıyoruz okuyoruz ama hiçbirisi doğru dürüst bir şey değilmiş gibi geliyor. Arada sırada birkaç dolu eser çıkıyor ama bizi tatmin etmiyordu. Bir gün Yusuf: “Sen Cemil Meriç okudun mu?” dedi. Bende Yusuf’a: “Kim bu?” dedim. O zaman Hisar dergisinde yazdığını söyledi. Bende o günün havasıyla “Doğru dürüst bir şey olsa biz bilirdik.” dedim. Evet, Hisar’da yazılarını vesaire görüyorum ama tuhaf bir yazı gibi geliyordu bana. Yusuf, “yok ya öyle bildiğin gibi değil. Cemil Meriç çok farklı bir adam.” dedi. Bende Yusuf’a tekrar “doğru dürüst bir şey olsa biz bilirdik Yusuf fazla ısrar etme.” dedim. Aradan 15 gün bir ay geçti ve Yusuf, Cemil Meriç’in gri kaplı “Bu Ülke” kitabının ilk baskısını getirdi ve “Cemil Meriç’in kitabı çıktı. Buyur bir bak bakalım.” dedi. Birinci sayfayı okuyunca benim nevrim döndü. İlk olarak “Vay arkadaş bu ne.” dedim ve ikinci sayfa, üçüncü sayfa derken ilerledim. “Kamus bir milletin hafızası yani kendisi

kamusa uzanan el namusa uzanmıştır.”, “Kıtaları atlas kumaş gibi keser biçerdik. Kelleler damlardı kılıcımızdan, bir biz vardık cihanda bir de küffar.” Böyle acayip, bıçak gibi kelimeler. Bir saatte Cemil Meriç âşığı oldum. Tabi kitabı yutarcasına okuduk.”

Hattat Muhsin Demirel, daha önce Cemil Meriç’in Hisar dergisinde yayımlanan yazılarını okumuş olmasına rağmen ondan etkilenmemiştir. Fakat arkadaşlarının ısrarı üzerine okuduğu ‘Bu Ülke’ kitabıyla adeta Cemil Meriç’e hayran olmuştur. Elbette Hisar dergisinde okuduğu yazıların derinliğini kavrayamadığını kendisi de ifade etmektedir. Hattat Muhsin Demirel ve arkadaşları Cemil Meriç’in ‘Bu Ülke’ kitabını derinlemesine okuduktan sonra onunla tanışmak için can atmaya başlamışlardır. O günleri çok iyi hatırlayan Hattat Muhsin Demirel Cemil Meriç’in adres ve telefonunu hala unutmamıştır. Cemil Meriç’le ilk tanışmalarını ise şu şekilde anlatmaktadır;

“O yıllarda bizden yaşça büyük çok kıymetli, pek latif ve yüksek kapasiteli Sedat Yenigün isimli bir arkadaşımız vardı. Allah rahmet eylesin 70’li yıllarda terör neticesinde vefat etmişti. Bir gün Edebiyat Fakültesi’nde buluşacağız. Ben Hukuk Fakültesinde okumama rağmen ekser ömrümü Edebiyat Fakültesinde geçiriyorum. Arkadaşlarımdan Yusuf Türkoloji’de, Ali’de Arap-Fars bölümünde okuyor. Ben de edebiyata âşık olduğum için ekser ömrüm oralarda geçiyor, Mehmet Kaplan Hoca’nın, Ali Alparslan’ın derslerine giriyorum. Oradaki hocalarla konuşuyoruz, tartışıyoruz velhasıl oranın havasını kokluyorum. Bir gün orada buluşacağız, ben Edebiyat Fakültesi’nin vezneciler kapısından giriyorum, karşıdan 3-4 kişi geliyor, rahmetli Mustafa Miyasoğlu, Abdullah Uçman, Sedat Yenigün birkaç kişi daha vardı şu anda hatırlayamıyorum ve Sedat beni uzaktan görünce selamlaştık. Sonra Sedat onlardan koştur bana geldi ve “Cemil Meriç’in telefonunu ve adresini sen mi istemiştin?” bende “evet, yanımda bulunsun diye istemiştim” dedim. Sedat bana adresi ve telefonu verdi ve “perşembe günü saat üçte sizi bekliyor” dedi. Adres ve telefon bilgilerini aldım, Tütüncü Mehmet Efendi sokak, 2/1, Göztepe; telefon, 58 11 82. Ben bunu kafama yazdım hâlâ unutmuş değilim. Sonra arkadaşlarla buluşunca dedim ki, biraz evvel böyle bir şey oldu, Cemil Hoca perşembe günü saat üçte bizi bekliyormuş. Ben böyle olayı anlatınca Yusuf dedi ki: “Sedat’a ben söylemiştim randevu almasını ve adres bilgilerini iletmesini, ben, Ali veya

Muhsin, hangimize olursa söyleyebilirsin neticeyi demiştim.” Oda beni görünce bana iletmiş yani bana söyleme sebebi buymuş. Biz perşembe günü saat üçte gittik hatta hiç unutmuyorum biraz erken gittik ve orada bir inşaat vardı, inşaatın çimento torbalarını üzerinden bir öğle namazı kılmiştık. Tabi o zamanlar hoca böyle alev gibi bir adam ve âmâ. Bir tanışma faslı oldu, sen kimsin dedi hoca, ben falancayım hukukta okuyorum dedim peki evladım dedi ve bana çok ehemmiyet vermedi. Yusuf’a sordu ve o da Türkoloji’de okuyorum, “Orhan Seyfi Orhon’un Makaleleri” üzerine bitirme tezi yazıyorum dedi. Hoca tezin konusunu duyunca, “Değmez evladım, sığdır.” dedi. Bir cümlede Orhan Seyfi Efendi havaya uçtu. Sıra Ali’ye gelince hoca “Sen ne yapıyorsun evladım.” dedi, Ali’de “Edebiyat bölümünde Arap-Fars’ta son sınıftayım veya işte bitirme durumundayım. Rahmetli Nihal Çetin Hoca İbn Arap Şah isimli bir tarih kitabı bulmuş, onun bilmem kaçınıcı bölümden bilmem kaçınıcı bölüme kadar edisyon, kritik ve tercümesini tez olarak yapıyorum hocam” dedi. Hoca bunu duyunca Ali’ye “Yahu evladım bu İbn Arap Şah tarihini nerde Nihal Çetin bulmuş benim kütüphanemde var. Bu kitap Timur devrini anlatır. Ben Kemal Tahir’e bu kitabı verdim “Topal Kasırğa” isimli bir roman yazmasını istedim.” dedi. Hoca bu sözleriyle Nihal Çetin Hoca’yu da havaya uçurdu. Bu bilgileri seneler sonra teyit imkânı buldum. Hulusi Dosdoğru diye bir muhterem Kemal Tahir’in biyografisini yazmış. Orada bitmeyen eserleri arasında bu “Topal Kasırğa” isimli eseri gördüm. Hoca öyle bir insan ki ‘leb’ demeden laboratuvarı da leblebiyi de hepsini anlıyor. Konu Yahya Kemal’e geldi ve hoca kuğunun son şarkısı dedi. Ondandır bahsettikten sonra koca koca adamları bir vuruşta indiriyordu. 3 saate yakın süren ziyaretten sonra bizim başımız döndü. Oradan çıkınca, “ben bir daha bu adama 10 sene gelmem.” dedim. Arkadaşlar “niye?” deyince “10 sene bir kütüphaneye kapanacağım. Gece gündüz okuyacağım ondan sonra ancak gelebilirim bu adamın yanına.” dedim. Gerçekten hoca tuhaf bir adamdı.”

Cemil Meriç’ten oldukça etkilenen Hattat Muhsin Demirel, o günden sonra ilme olan muhabbetini arttırdığını ifade etmiştir. Sadece Hattat Muhsin Demirel ve arkadaşları değil o dönemde bu işlere ilgi duyan birçok insanın da Cemil Meriç’le görüşüğünü Hattat Muhsin Demirel’den öğrenmekteyiz. Cemil Meriç’le görüşmeye gitmek isteyen

herkesi hocanın kabul etmesi ve ağırlaması dikkate şayandır. İşte görüşmeye giden bir başka kişide o günlerde Hattat Muhsin Demirel'in arkadaşı olan Mehmet Ali isimli zattır. Bu zatın Cemil Meriç'le görüşmesi, Hattat Muhsin Demirel'in hocanın asistanlığına giden süreci başlatacaktır. O günleri şu şekilde anlatmaktadır;

“Sonra o günlerde Necmettin Şahiner üstadımız Bedüzzaman Said Nursi hazretleriyle ilgili ‘aydınlar konuşuyor’ diye bir nevi anket- soruşturma tarzında bir şey hazırlıyordu. 3-5 tane soru tespit etmiş ve Bedüzzaman Said Nursi hazretlerini tanıyan veya onunla ilgili fikir söylemiş muhalif-muvafık yazar, çizer kim varsa hepsine bu soruları sorup cevaplarını kaydediyordu. Sonra bu çalışma ‘Aydınlar Konuşuyor’ ismiyle kitap olarak basıldı. Bu çalışmanın hazırlandığı günlerde Cerrahpaşa’da bizim apartmanda oturuyordu. Bu çalışmayı yaparken şöyle bir olay gelişti. O zamanlar da Yeni Asya Gazetesinin gece servisinde, esasında nurcu olmayan ama nurculara karşı bir kinde beslemeyen Mehmet Ali isimli bir arkadaş çalışıyordu. Bu arkadaş gayet derin ve kitaplarla iştiğal eden güler yüzlü bir arkadaştı. Zaman zaman geceleri onun yanına gider ve uzun sohbetler eder sabahı görürdük. Dolayısıyla muhabbetimiz o zamanlarda iyiydi sonra da izini kaybettim pek görüşemedik. Mehmet Ali bir gün bana dedi ki:” Cemil Meriç’in yanına gittim ve tanışma esnasında bana kimleri okursun evladım dedi, biraz muhabbet ettik. Kemal Tahir okur musun, Tanpınar ile aran nasıl vesaire tarzında sorular sordu. En nihayetinde benim ne iş yaptığımı vesaireyi sorunca hocaya Yeni Asya Gazetesinde çalışıyorum dedim. Hoca bana nedir burası deyince Bedüzzaman Said Nursi’nin takipçileri olan nurcuların kurmuş olduğu bir gazete dedim. Hoca Bedüzzaman Said Nursi’den ve Risale-i Nurlar’dan övgüyle bahsetti.” deyince bu benim kafamda yer etti. Bunun üzerine Bedüzzaman Said Nursi ile ilgili çalışma yapan Necmettin Şahiner’e, “ağabey Cemil Meriç diye bir adam var, geçen bizim Mehmet Ali diye bir arkadaşımıza Bedüzzaman Said Nursi ile ilgili bu şekilde müspet şeyler söylemiş, bu soruşturma veya anket işine onu da dâhil et.” dedim. Necmettin Şahiner başta fazla önem vermedi fakat sonradan bir gün bana “Muhsin, Cemil Meriç’e randevu al, gidelim.” dedi. Biz hocaya gittik, tanıştık. Necmettin Şahiner sorularını sordu ve çok enteresan bir şey oldu. Hoca şu ifadeleri kullandı: ‘Evladım prensibimdir, ben bir kişi hakkında

bir cümle söyleyebilmek için o kişi hayatında ne yazmışsa hepsini okurum. Onun hakkında bildiğim dillerde yazılan ne varsa hepsini okurum, ondan sonra o kişiyle ilgili bir cümle söylerim. Bedüzzaman Said Nursi biraz bunun istisnası olacak çünkü ben Bedüzzaman Said Nursi Hazretlerini Kadir Mısıroğlu'nun 'Sarıklı Mücahitler' isimli eserinden ve Necip Fazıl Kısakürek'in 'Son Devrin Din Mazlumları' isimli eserinden okudum. Bir de talebem Sedat, arada Bedüzzaman Said Nursi'nin bazı eserlerinden bana bölümler okur. Fakat bu kadarı bile yeterlidir. Sorduğunuz soruların cevabını kim yazacak' dedi. Bende hemen ben yazarım dedim ve hoca masanın başına geç dedi. Cemil Meriç Hoca'nın Bedüzzaman Said Nursi ile ilgili ilk sözleri şöyleydi: 'Türk tefekkür semâsında 200 yıldır düşünen tek yıldız. Bedüzzaman Said Nursi'yi bugüne kadar benim ve Türk aydınının tanımaması bir yüz karasıdır' dedi. Sonra, evladım bu yazı bu şekilde yayınlanmaz biraz düzeltelim, deyince üzerine çalışıp kelimeleri biraz daha yumuşattık. Sonra hoca bizi sevdi ve 'Evladım siz her hafta perşembe günleri saat 3'te bana gelin.' dedi. Biz bir araba dolusu yani 5 kişi gittik. Ondan sonra her perşembe gitmeye başladık. Sonra üçüncü gidişim mi beşinci gidişim mi tam hatırlamıyorum hoca bize 'Evladım bana Risale-i Nur Külliyatını bulun getirin, ben bunları okumak istiyorum' dedi. Biz hemen ertesi hafta külliyatı bulup götürünce hoca: 'bunları bana birisinin okuması lazım fakat herkesin bu eseri okumaya dili dönmez, bilinçli birisi olması lazım' deyince bende 'ben okurum hocam' dedim. Bunun üzerine hoca 'peki evladım sen numaranı bana bırak, ben birkaç hafta randevularımı ayarlayayım, gününü belirler seni çağırırım.' dedi. Hoca âmâ olduğu için eser okumaya birçok kişi geliyor, yazısını düzeltmeye gelenler oluyor bu sebepten randevuları yoğun oluyordu. Hocayla baştan ilk görüşmemiz bu şekilde oldu."

Hattat Muhsin Demirel için artık her hafta Cemil Meriç'le sohbet ve vakit geçirme imkanı doğmuştur. Bu günleri daha sonra kendisine tekrar sorduğumuzda o günkü şartlarda cep telefonu olmadığı için herkesin evinde bir telefon olduğunu ve günlerce Cemil Meriç'ten heyecanla telefon beklediğini aktarmıştır. Bu beklediği telefon ise kendisi dışardayken gelmiş ve gelen telefonu annesi açmış böylece ilk randevu saatini

annesinden sevinçle öğrenmiştir. Hattat Muhsin Demirel, Cemil Meriç'e asistanlığının ilk gününü şöyle anlatmaktadır;

“Hoca beni bir gün çağırdı ve gittim. Sonra bana ilk görüşmemizde Risale-i Nur cemaatinin İslâmi cemaatlere; Necip Fazıl Kısakürek ve Kadir Mısıroğlu gibi mücadeleci şahsiyetlere; Nakşibendî, Kadirî gibi tarikatlara bakışlarını sordu. Bende ‘genel olarak tüm bu cemaatlerin, şahısların ve tarikatların İslâmi camiada faydalı faaliyetler yapmıştır. Mesela Kur’ân-ı Kerîm öğretmek hepimizin vazifesi ama biz bunu yapamıyoruz. Bizim adımıza Süleymancı kardeşlerimiz yapıyor ve hafız yetiştiriyor yani ömürlerini bu işe vakfetmişler. Aynı şekilde Necip Fazıl Kısakürek, bazı siyasi görüşlerine katılmamakla birlikte, İslâm camiası içerisinde Necip Fazıl’ın önemli bir yeri vardır ve entelektüel gençlerin yetişmesinde önemli bir rolü olmuştur. Kimsenin konuşmadığı herkesin sustuğu dönemde İslâm’ın haysiyetini müdâfaa etmiştir’ diyerek, Risale-i Nur cemaatinin bakış açısını bu olduğunu izah ettim ki cemaatinin gerçekten de bakış açısı bu şekildedir. Bu cevaplardan Cemil Meriç Hoca çok hoşlandı. Her gittiğimizde 10 dakika Cemil Meriç Hoca’ya sorularımızı sorardık geriye kalan 2 saat 50 dakika boyunca hocayı dinlerdik. Fakat bu konuşmamızda 10 dakika hoca soru sordu, 2-3 saat bana anlattırdı. Sonra hoca ‘okuyalım evladım’ dedi. Okumaya ilk olarak Bedüzzaman Said Nursi Üstadın Hutbe-i Şamiye eserinden başladık. Ben 1980 yılında Ankara’ya gelene kadar külliyyatı bir buçuk defa kendisine baştan sona okudum. Hoca her seferinde bir mabette mukaddes bir metin dinliyor gibi büyük bir huzur, hayranlık ve vecde içerisinde dinliyordu. Yalnız Cemil Meriç için kitap okumak veya dinlenmek bizimkilerden biraz farklıydı, hoca adeta içer gibi dinliyordu. Tabi bu kadar uzun zaman zarfında sadece Risale-i Nur okumadım. Her gittiğimde ilk olarak günlük gazetelerden başlardık. Sabah gidince akşam saatlerine kadar orada olurduk ve gider gitmez Risale-i Nur okumazdım. Cemil Hoca özellikle Osmanlıca telaffuzumu çok sevdiği için o gün ne çalışıyorsa onları bana okuturdu. O kadar zaman içerisindeki okumalarda hocanın beni iki kelime için uyardığını hatırlıyorum. Birisini şu anda hatırlayamıyorum ama bir tanesi: ‘Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye’ diye okuyunca hoca: ‘Evladım Âliyye değildir çünkü âli-yüksek demektir, doğrusu aliyye-oğulları şeklinde

olmalıdır. 'Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye-Osman Oğulları Devleti' denilmelidir.' Hocaya okuduğumuz kitabın, orada olan bitenin hesabını tutmak zordur. Keşke telefon gibi şeyler o zaman olsaydı ve her gittiğim sohbeti baştan sona kaydetseydim. Hocayla olan muhabbetimiz 1980 yılına kadar böyleydi. Sonrasında ben 1983 yılında evlenene kadar her 15 günde bir veya bayram-tatil günlerinde İstanbul'a giderdim. Her gidişte Cemil Hoca'ya uğrardım. Hocayı,1985 yılında Amerika'ya gitmeden bir gün evvel son kez ziyaret ettim. Ondan sonra ben Amerika'dayken 1987 yılında Cemil Hoca vefat etti. Cemil Hoca'yla olan hikâyemiz bu şekildedir⁷."

Hattat Muhsin Demirel, Cemil Meriç'e derin bir sevgi ve hayranlık beslemektedir. Bu konuşmaları yaptığı gün, gözlerinden ve bu konuyu anlatışında ki heyecanından bunu anlamak mümkündür. O günleri hâlâ hasretle yâd etmektedir.

3.2. Sanat Hayatı

Hat sanatına başlaması Tefavuklu Kur'an-ı Kerim çalışmalarından birkaç ay evveline tekabül ediyor. Bu dönemi şöyle aktarmaktadır;

"Diyelim ki ben hat sanatına 1971 yılının şubat sonu mart başı gibi başladıysam, Kur'an-ı Kerim çalışmalarına da Eylül, Ekim gibi başlamış olmamız gerekiyor. 50 sene geçtikten sonra tam gününü saatini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte çalışmaların seyrine bakarak böyle tahmin edebiliyorum⁸."

3.2.1. Sanat Hayatına Girişi ve Hamid Aytaç ile Tefavuklu Kur'an-ı Kerim Çalışmaları

Hattat Muhsin Demirel'in büyüdüğü çevrenin kendisinin tabiriyle "sahabe misal" insanlarla dolu olması sebebiyle uzun yıllar bu camianın tüm olaylarının birebir içinde olmuş ve yazıya ilk adımlarını da yine bu ortam sayesinde atmıştır. Özellikle Hamid Aytaç ile tanışıklığı kendi isteğinin dışında gerçekleşmiş ve adeta kendini o dönemin

---

⁷ Bu bölümde tırnak içerisinde italik olarak verilen kısımlar, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 9. Sorusu olan "Cemil Meriç ile ne zaman tanıştınız?" sorusunun cevabından alınmıştır.

⁸ Bu kısım, 23.10.2022 Tarihinde Hattat Muhsin Demirel ile Ankara Gölbaşı'nda kendi evinde yapılan mülakatın 4.sorusu olan "Hattat Hamid Aytaç ile tanışmanız nasıl oldu?" sorusunun cevabından alınmıştır.

yazı ustalarının içinde bulmuştur. İçerisine girdiği ilk süreç Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm'in neşri olmuştur. Bu süreçte camiada "Fırıncı Abi" olarak bilinen merhum Mehmet Nuri Güleç bu işlerle uğraşması için Hattat Muhsin Demirel ve birkaç arkadaşını görevlendirmiştir. Bu andan itibaren Hattat Muhsin Demirel bilfiil Mushaf yazımının ve basımının en ince ayrıntısına kadar sürece dahil olmuş ve yıllar sonra yazacağı Mushaflar için altın değerinde bilgileri burada edinmiştir. Bu dönemlere ait anılarını şu şekilde aktarmıştır:

"Hamid Hoca Tevafuklu Kuran'ı 6 buçuk senede yazmış ve 1971 yılında bitmiş. Fakat tabii Kur'ân-ı Kerîm bittikten sonra birincisi metin olarak tashihi, ikincisi sanat itibariyle tashihi, üçüncüsü tezyin edilmesi, dördüncüsü metin olarak hatalardan arındırılması, baskı hazırlık çalışmaları, filme alınması vesaire gibi hizmetlerinde bulunduk. Bizim elimiz bir parça yazıya elverişli hale gelince yani biraz elimiz kırılmaya başlayınca Fırıncı ağabey bize dedi ki: "Bu Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm'i baskıya siz hazırlayacaksınız." Tabii o dönem yazıdan anlayan; Süheyl Ünver Hoca, Rikkat Hanım ve o zaman genç olan Uğur Derman Hoca var. Kur'an koleksiyonu yapan insanlar da var. Süheyl Ünver ve Uğur Derman yazıyı biliyorlar ama matbaa teknolojisini bilmiyorlar. Matbaa teknolojisini iyi kötü bilenler yazıdan veya Kur'an basmaktan habersiz. Habersizden kastım şu; o zaman Türkiye'de bir kısım insan, hatta Diyanet Kur'an bastırıyor ama bunu da tek renkli, gazete basar gibi basıyor veya bir kitap basar gibi basıyor. Ama bizim muradımız müzeden çıkmış gibi müzeyyen olması."

Günümüzde, gelişen teknoloji ile matbaa sanayide ilerleme kaydetmiş ve basım teknikleri sürekli gelişmiştir. Bu sebeple bundan 50 yıl öncesinde kullanılan matbaa terimleri ve uygulamaları tabii olarak günümüzde unutulmuştur. Bu durumun farkında olan Hattat Muhsin Demirel Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm çalışmaları esnasında öğrendiği ve günümüzde unutulmuş olan bir dizi matbaa uygulamalarının aktarılması gerektiğine olan inancını şu şekilde ifade etmiştir;

"Tabii bunları bugün anlatmak kolay değil çünkü matbaa sanayinde bu sistemler kullanılmıyor dolayısıyla o konularda da bahsetmek lazım zira zaman içerisinde bunlar unutuluyor ve tabii olarak unutulduktan sonra da insanların bunu anlamaları zorlaşıyor. Bunun için de akla hayale gelmeyen bir sürü ayrıntı var; hangi kâğıdı seçeceksiniz, hangi cins matbaada

kullanacaksınız, 57-82 mi yoksa 70-100 kâğıda mı basacaksınız, hangi mürekkepleri kullanacaksınız, yaldızı nasıl kullanacaksınız? Bütün bunlarla beraber bizim Kur'an için yaptığımız baskı çalışmaları 4 buçuk yıl sürdü. Bu zaman içerisinde bu işin her detayını öğrendik.

Günün şartları içerisinde matbaa ile ilgili her detaya vakıf olan Hattat Muhsin Demirel, ileride yazacağı Mushaflar için bir diğer tecrübeyi de tashih işinde kazanmıştır. El yazımı bir eserin normal olarak birçok hatası olmakta ve Hamid Aytaç'ın yazmış olduğu Mushaf da bu işten payını almaktadır. Hem yazı yazılan mekânın fiziki şartları hem malzemelerin bugünkü kadar gelişmemiş olması sebebiyle Hamid Aytaç birçok hata yapmış ve bu hataları düzeltmek de başta Tâhirî Mutlu Efendiye düşmüştü. Hattat Muhsin Demirel ve arkadaşları da bu süreçte önemli görevler üstlenmiş ve tecrübelerini genişletme fırsatı bulmuşlardır;

“Baskıyla ilgili meseleler çözüldükten sonra ilk yapılan iş, Tevafuklu Kur'an-ı Kerim'in tashihini yapmaktı, Bedüzzaman Said Nursî'nin en yakın talebelerinden olan Tâhirî Mutlu Efendi bu Kur'an-ı Kerim'in tashihini yapıyordu. Hamid Hoca yazarken bir harfi yanlış yazmış. Mesela “ح” yerine “خ” yazmış veya mesela yazarken 2 satır alt alta “الَّذِينَ” ile başlıyorsa üst satırdaki bir kelimeyi alt satırdaki bir kelimeyi karıştırmış ve yerlerini yanlış yazmış, peltek “ذ” yerine “ز” ile yazılmış veya peltek “ث” olan bir şeyi “س” ile yazıyor. Mushaf yazarken bunun gibi akla hayale gelmeyecek şekilde hatalar yapılabiliyor. Tabi şunu da kabul etmek lazım hoca bu işi yaşının ileri olduğu bir zamanında yapıyor. Diğer taraftan hocanın Çağaloğlu'nda bulunan Reşit Efendi Han'ındaki odası, çalışma atölyesi veya yazıhanesi esasında iki buçuğa iki buçuk metre böyle garip bir yer. Dünyada mezbele denilen bir yer hocanın odasının yanında normal bir yer kalır. Yani hoca namüsaît şartlar altında yaşıyor. O han odasında yatıp kalkıyor zaten bir han odası ama ne zamandan kalma bir han bilmiyoruz yani normal bir iş hanı da değil. Şimdi böyle bir ortamda hocanın ilerleyen yaşı içerisinde Kur'an yazması normalden daha fazla hata yapma durumunu ortaya çıkıyor. Bu itibarla hocanın yazdığı Mushafta hataların oranı normal bir hattatın yazacağından daha fazla oluyor. Bu normal karşılanmalı, insafla düşünmek lazım. Netice itibariyle hoca yazarken epeyce hata yapmış. Tâhirî ağabey ve onun yanında bu işe gönül verenler Mushafi, Diyanetin Mushafları İnceleme

Kuruluna gitmeden okuyorlar ve hataları buluyorlar, bu hataların orijinali üzerinden biz tatbik ediyoruz. Bu hataların bir kısmı; üstün yerine esre olacak, ötre yerine üstün olacak veya secâvendler unutulmuş, “ط” secâvendi yerine “ج” secâvendi yazılmış, bu gibi yanlışlar var. Bir de kelimeyi yanlış yazmış tabi o gün Türkiye’den daktilo silgisi falan da yok. Hoca Mushafı yarı mat bir kuşe kâğıda yazıyor. Biz; harf, kelime ve diğer hataları daktilo silgisi -ki o zaman ilaç deniyordu- ile siliyorduk. Bir cüz bitince biz Hamid Hoca’yı handan alıyoruz getiriyoruz. Tabi Hamid Hoca’yı yazıhanesinden alıp da oraya getirmek âlem bir iş. O han da çok katlı bir bina ve asansör yok. Düşünsenize 90 yaşına yakın bir adamı bu yedi katı nasıl çıkaracağız? Diğer bir mesele ise hocayı Cağaloğlu’ndan almak. Orada araba park etmek yasak fakat biz orada biraz beklemek durumundayız. İki arkadaş hemen hocayı almaya gidiyor fakat hoca iş yapıyor, bitmeden dışarıya çıkamıyor sonra orada hazırlanıyor geliyor arabaya. Tabi bu arada polis bekliyor, zira beklediğimiz yer tam vilayetin altı durmak sorun ve o dönem hizmetin tek arabası var fakat arabayı kullanmayı bilen yok dolayısıyla arabayı da ben kullanıyorum. Ondan sonra bir şekilde duraklama yapıp hocayı bekliyorum. Hoca yarım saat içinde geliyor alıp gidiyoruz bu sefer gittiğimiz yerde 7 katlı bina. Nihayetinde hocayı buraya bir şekilde çıkartıyorduk çıktuktan sonra bizim hazırladığımız yerde hoca tashihleri yapıyordu. Onu tekrar kontrol ediliyordu. Küçük tashihleri; üstünleri veya ötreleri biz düzeltiyorduk fakat kelimeyi veya harfi yapamıyorduk çünkü hocanın orijinal el yazısı olması gerekiyordu. Bu işlemler aylarca hatta birkaç sene sürdü. Düşünsenize herkesin dikkatle okuması şu kadar zaman alıyor, hocayı getirmek, götürmek, indirmek, bindirmek ve hocanın tashih etmesi uzun zaman aldı çünkü Kur’an’da bir cüz değil otuz cüz var.”

Tashih işinin yapıldığı esnada bir Kur’ân-ı Kerîm’in olmazsa olmazı olan tezhiplene işi gündeme geliyor. Bu iş, Hattat Muhsin Demirel ve arkadaşlarına kalıyor. Hummalı bir şekilde devam eden tashih işinin yanı sıra dönemin önemli müzehhip ve müzehhibelerine aynı zamanda önemli koleksiyonerlerine giden Hattat Muhsin Demirel ve arkadaşlarının yaşadığı süreçler, bugün çok kolay halledilebilecek olan bir işin o dönem için hiç de kolay olmadığını gözler önüne sürmektedir. O günleri şu şekilde aktarmaktadır;

“Bu çalışmalar devam ederken bir taraftan da yazının tezhiplenmesi lazım geldiği için en iyi müzehhibi araştırdık. O zamanın en iyi müzehhibesi olan Rikkat Hanıma motifleri çizdirdik. Bugün, o dönem Rikkat Hanım’ın çizdiği motiflere bakıyorum ve şu kaniya varıyorum, günümüzde birkaç yıl tezhip dersine giden bir öğrenci bile o motiflerden daha iyisini çizebilir. Rikkat Hanım o dönemde ya bizi ciddiye almadı ya kendisi o kadar biliyordu. Rikkat Hanım’ın çizdiği motifler işe yaramayınca başka da müzehhip olmadığı için farklı arayışlara girdik. Esasında o dönemde Muhsin Demironat’ta tezhip yapıyormuş fakat biz maalesef o gün için onu bilemedik. 50 yıl evvel, 1971-72 yıllarında şimdiki gibi her yerde müzehhip yoktu. O zaman ne yaptık? İstanbul’da bir kısım koleksiyonerler var. Mesela Ziya Aydın, Fatih’te Ata Köseoğlu, Çamlıca’da Gıyas Korkut Bunlar Kur’ân-ı Kerîm koleksiyonu ve yazı koleksiyonu olan muhteremler. Bizler bu koleksiyonerlerin evine gittik ve ellerindeki bütün Kur’an’ları tek tek gözden geçirdik. İncelediğimiz Kur’ân-ı Kerîm’lerin bir kısmının motifleri, tezhibin bozulduğu döneme ait rokoko benzeri bozulmuş motiflerdi. Bir kısmı çok nitelikli değil, bazıları nitelikli fakat bizim hoşumuza gitmiyordu. Sonra müzelere gittik, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ve Topkapı Sarayı Müzesi gibi. Yazma olan kütüphanelere gittik tabi buralara giderken yanımızda İngiltere’den Müslüman olup gelen, Zafer Ali isimli fotoğraf ustası bir zat vardı onu da götürüyorduk. Bu sayede sayısız motif fotoğrafı çektik ve sayısız kitap inceledik. Sonra Şeyh Hamdullah’ın damadı Şükrullah Halife Efendi’nin Ziya Aydın Bey’de bir Mushaftı var ve biz o Mushaftaki motifleri kullandık. Hamit Hoca’dan icâzetli, yakın zamanda kaybettiğimiz çok muhterem bir zat olan Refet Kavukçu’da fotoğrafı çekilen bu motiflerin kontürlerini çiziyordu. Bu aşamalarda çok uzun maceralar geçirdik. Şimdiki gibi tezhip sanatında ve geniş mânasıyla geleneksel sanatlarda yani ne akademi ne kurs ne de ismi bilinen bir şey yok fakat şimdi olsa bir ustasına gidersen kendisi yapabilecekse yapar yoksa yapacak adamı söyler. O gün böyle bir imkânımız ne yazık ki yoktu. Hatta ilginçtir Süheyl Ünver Hoca Tevafuklu Kur’ân-ı Kerîm’i basacağımız vakit; “Sizin kaç tane çiftliğiniz var, satıp da bu Kur’ân-ı Kerîm’i basacaksınız” dedi. O gün için hayal ötesi bir şey. Bir tane 1966 veya 1967 yılında Şevket Rado Büyük Hafız Osman’ın küçük boy tıpkıbasım Kur’ân-ı Kerîm’ini Doğan

Kardeş matbaasında basmıştı. Fakat bizim tekniğimiz bunlardan tamamen farklıydı.”

Dönemin şartları içerisinde en güzel Mushafı basmak isteyen Hattat Muhsin Demirel ve arkadaşları için yeni bir sorun, Mushafın basılacağı kâğıdı seçmektir. Günümüzde kâğıda ve çeşitlerine ulaşmak gayet kolayken o günün şartları içerisinde Mushaf basılacak kalitede kağıtlar belli başlı yerlerden temin edilmekteydi. Bu dönemde kâğıt teknolojileriyle yakından ilgilenen Hattat Muhsin Demirel, bugün bastığı Mushaflarda dahi bu bilgilerle en iyi kâğıdı seçmektedir. Hattat Muhsin Demirel, o gün elle yapılan motif, düzenleme ve dizgi işlerinin tamamını bugün bilgisayarda o günkü ustalıklarla yapmaktadır. Bu tecrübelerini ise yine Tevafuklu Kur’ân-ı Kerîm çalışmaları esnasında öğrenmiştir;

“Bu çalışmalar yapılırken Kur’an hangi kâğıda basılacağı meselesiyle aylarca uğraştık. O zaman dünyada kâğıt imal eden firmalar Finlandiya’da, Çekoslovakya’da veya İtalya’da bulunuyordu ve bu firmaların güzel kâğıtları vardı. En sonunda Finlandiya’dan gelen bir kâğıt tercih edildi. Kâğıt meselesi çözüldükten sonra yeni bir mesele ortaya çıktı. Matbaadan çıkan bu kâğıtlar âharlı olmadığı için en kaliteli yaldızlı boyayı bile yutuyor ve parlak çıkmasına engel oluyordu. Almanya Berlin’de Kur’ân-ı azîmüşşânın basılması için ve yaldız sorunun ortadan kalkması için bir matbaa kuruldu. Oraya Roland marka bir makine alındı. Bu matbaada zannediyorum 57-82 kâğıdına baskı yapılıyordu. Bu işte uzun süre yetişmiş olan Hüseyin usta bu işi yapacaktı. Tabi baskıdan önce bu sayfaların filmleri hazırlanması gerekiyordu. Bugün bu tarz işleri bilgisayarda yapıyoruz. Benim son yazdığım Kur’ân-ı Kerîm’lerde motif, düzenleme ve sair işlerin hepsi bilgisayar üzerinden yapıyorum. Bilgisayar üzerinden yapmak dahi bir veya iki yılını alırken biz o dönemde tüm işlemleri elle yapıyorduk. Tabi bu ciddi bir zaman aldı ve Tevafuklu Kur’ân-ı Kerîm’in baskıya hazırlanması dört buçuk yıl sürdü.”

Tüm bu süreç içerisinde bir Tevafuklu Kur’ân-ı Kerîm yazıldığı ve yakın zamanda basılacağı haberi o dönemde birçok insan tarafından duyulmuş. Dolayısıyla hem bu işe gönül veren ve çalışanlar hemde Hattat Hamid Aytaç’ın ismi duyulmaya başlanmıştı. Fakat Hamid Aytaç’ı ve bu işle ilgilenen diğer kişilerin önüne çıkan engeller süreci uzatmıştır. O günleri Hattat Muhsin Demirel şu şekilde anlatmıştır;

“Bu arada Hamid Hoca’nun şanı yürüdüğü ve Kur’an baskıya hazırladığı iyi kötü bilindiği için Diyanet İşleri Başkanlığı Tefafuklu Kur’ân-ı Kerîm’i mühürlemeyeceklerini söylediler. Niye böyle bir söylemde bulunuyorlar çünkü Allah lafızları alt alta kırmızı renkle basılmış bir Kur’ân-ı Kerîm’i biz mühürlemeyiz diye tutturdular. Uzun uğraşlardan sonra Diyanet Tefafuklu Kur’ân-ı Kerîm’in renksiz olanını kabul etti ve mühürlendi. Dolayısıyla renksiz baskısı Türkiye’de mühürlendi fakat Almanya’da basılan renkli Mushaf lar mühürsüz olarak, renksiz olanına emsal gösterilerek uzun yıllar satıldı. 2008 yılına kadar Diyanet’in bu tavrı devam etti. Bu durum bizlere çok zahmetli ve uğraştırıcı bir dönem yaşattı. Yani hem teknik olarak yaşadık hem bürokratik olarak yaşadık hem başka şekilde yaşadık.”

Kur’ân-ı Kerîm’in mühürlenmesinin önündeki bürokratik engeller kalkınca bir diğer mesele olarak basılacak olan Tefafuklu Kur’ân-ı Kerîm kimin himayesinde olacağı sorunu oldu. Bu mesele camia içersin de tartışılıp bir vakıf adı altında basılması kararlaştırıldı. O dönemi Hattat Muhsin Demirel şöyle anlatmaktadır;

“Tabi netice itibariyle basılacak olan bu Kur’ân-ı Kerîm bir şahsın değil bir cemaatin malı olması lazım. Peki, bunu cemaate nasıl mâl edeceğiz diye uzun süre düşünüldü. Şirket mi kuralım, vakıf mı kuralım, dernek mi kuralım derken o zaman uzun uzun bunlar mütalaa edildi. En sonunda Hizmet Vakfı adı altında bir vakfın bu işi basması söz konusu oldu. O zaman hayatta olan Bedüzzaman Said Nursi’nin talebeleri tarafından böyle bir vakıf kuruldu. Bu vakfın bünyesine bu Mushafın mülkî hakları devredildi ve Hizmet Vakfı üzerinden bu işler yapıldı. Tabi bizim için vakıf mı basmış şahıs mı basmış o kadar önemli değildi biz o taraflarıyla çok fazla ilgilenmedik.”

Hangi vakıf tarafından basılacağı da netleştirildikten sonra bir diğer iş olarak Tefafuklu Kur’ân-ı Kerîm’in filmleri hazırlanıp baskıya hazır hale getirilme süreci başladı;

“Sonra bu Kur’ân-ı Kerîm’in filmleri hazırlandı. Filmleri de şu şekilde hazırlandı. Önce kontür olarak motifi çiziyorsunuz ve şurası lacivert olsun, şurası yaldız olsun şurası kırmızı olsun, şurası turkuaz olsun diye renkleri belirliyorsunuz. Fakat bu renkleri film üzerinde nasıl yapacaksınız. Bunun içinde her bir sayfanın evvela bir negatifini alınıyor sonra negatifinden

kontakla pozitifini alınıyor, bu pozitifte bütün her tarafını fırçalarla kapatıyorsunuz sadece lacivert olan noktalar kalıyor. Tabii âyet duraklarını falan da düşünürsen çok zahmetli iş. Sadece âyet duraklarının içinde 3 tane, 4 tane renk var. O sayfanın her tarafını örtücü bir malzemeye örtüyorsunuz, sadece lacivert nokta kalıyor. Bu işlemden sonra negatifini üzerine onun kontağı yani pozitifini alınıyor ve o siliniyor negatifini üzerinden her tarafı kapatılıyor. Kırmızı olan yerler kontağı alındıktan sonra tekrar yıkılıyor, lacivertli olanın kontağı alınıyor sonra tekrar yıkılıyor yıldız olanın kontağı alınıyor. Yani şimdi her an her şekilde hata yapabilirsin. Küçük bir âyet durağını düşünün, durak ne kadar ki onun rengi ne kadar olsun ve bu küçücük durağın her tarafını kapatıp onu şaşırmadan renklendirmeye çalışıyorsun işte tüm bu işler seneler aldı.”

Seneler süren, filme alma, motiflerin şablona alınması ve renklendirilmesi işlemleri sırasında hayatın tabii seyri devam etmekteydi. Hattat Muhsin Demirel’in süreç içerisinde beraber yola çıktığı arkadaşları tek tek ayrılmış ve sürecin başından sonuna kadar projede sabit çalışan tek kişi Hattat Muhsin Demirel olmuştu. O günleri ve arkadaşlarının ayrılmalarını şu şekilde anlatmaktadır;

“Bu projenin başından sonuna kadar tek çalışmanı da ben oldum. Çünkü bir buçuk sene sonra Habib kardeşimiz Erzurum’da Tıp Fakültesini kazandı ve oraya gitti. İsmail ağabey bir müddet sonra askere gitti. Fakat projenin başından sonuna kadar çalışan tek fert bendim.”

4 buçuk yıl süren emeklerin ve Hamid Aytacı’nın ilerleyen yaşına rağmen büyük gayretinin neticesinde Tevafuklu Kur’ân-ı Kerîm nihayet basılmıştı;

“Tevafuklu Kur’ân-ı Kerîm için Aşağı yukarı 71 yılından 75 yılına kadar 4 buçuk yıl emek sarf ettik. 1975 yılında önce Türkiye’de Galip Gigin Bey’in Nurtan matbaası vardı. Bu matbaada Tevafuklu Kur’ân-ı Kerîm’in siyah beyaz versiyonu basıldı ve Diyanet İşleri Başkanlığı bunu mühürledi. Bunun arkasından on ’ar cüz on ’ar cüz renkli olarak filmleri hazırlanmıştı. İlk on cüz

basılırken diğer on cüzün filmleri hazırlandı ve renkli versiyonu da bu şekilde 1975 yılında Almanya’da basıldı⁹.”

Siyah beyaz olarak mühürlenene nüshanın ardından Almanya’da renkli bir baskısı da yapılmış ve böylece Hattat Muhsin Demirel hayatı boyunca unutamayacağı bilgileri ve anıları bu dört buçuk yıla sığdırmıştır.

3.2.2. Hat Sanatına ve Hattatlığa Bakışı

Kur’ân-ı Kerîm İslâm’ın ana mesajını aktaran metin olmasının yanı sıra İslâm medeniyetinin de daima hareket noktası olmuş, İslâm medeniyeti içerisinde ki tüm sanatlara kaynak olma özelliğini daima korumuştur (Koç, 2019, s. 61). Bunun yanı sıra zamanla gelişen ve büyüyen İslâm dini, ana metni olan Kur’ân-ı Kerîm’in özünden uzaklaşmaya başlamıştır. Başlangıçta vahyin verdiği mesaj ve bu mesajın korunması çok önemli olmuş fakat ilerleyen dönemlerde vahyin verdiği mesaj yerine estetik, ritmik kaygılar daha ağır basmış, öz terk edilmeye başlanmıştır. Nitekim İbn Mes’ûd (ö. 32/652-53); ‘sonraki devirlerde hafızların çok, alimlerin ise az olacağını; Kur’ân-ı Kerîm’in lafzının hürmet göreceğini, buna mukabil emirlerinin tatbikinde insanların ihmal göstereceğini’ daha o dönemde söylemişti (Draz, 2017, s. 40). Hattat Muhsin Demirel’in de sık sık değindi ‘levha hattatlığı’ meselesi bu konu bağlamında bir dayanak noktası bulmaktadır. Zira ‘levha hattatlığı’ ile Hattat Muhsin Demirel’in kastettiği, istisnalar hariç genellikle özden habersiz sadece estetik ve maddi kaygılarla eser üretmektir. Bu Hattatı hem manadan uzaklaştırmada hemde Kur’ân-ı Kerîm etrafında var olmuş olan ve bu şekliyle bir değer ifade eden hat sanatını maddi kaygılarla anılır hale getirmeye başlamaktadır. Hat sanatı temelde bir kitap yani Kur’ân-ı Kerîm sanatı olma özelliği taşımakta. Hat sanatının estetik değeri kadar anlam olarak bir değeri de olması gerektiğini Hattat Muhsin Demirel sıklıkla belirtmiştir. Özden uzaklaşılmanın ve maddi çıkarlardan arınmış haliyle hat sanatı kişiyi manevi bir mertebeye sokan bir sanat olma vasfını taşımaktadır. Hat sanatına bakışını Hattat Muhsin Demirel şu şekilde ifade etmiştir;

“Musiki için “Ruha hitap eden bir ilmi şeriftir” deniliyor. Hat sanatı ise mûsikiden daha fazla ruha hitap eden bir ilmi şerif, daha doğrusu fen’i

---

⁹ Bu bölümde tırnak içerisinde italik olarak verilen kısımlar, 23.10.2022 Tarihinde Hattat Muhsin Demirel ile Ankara Gölbaşı’nda kendi evinde yapılan mülakatın 5.sorusu olan “Hamid Aytaç hoca ile Tevafuklu Kur’ân-ı Kerim çalışmalarında önemli işler yaptınız. Bu dönemden bahsedebilir misiniz?” sorusunun cevabından alınmıştır.

şeriftir. Biz bugün hat sanatını yapıyoruz, dünya çapında hattatlarımız var. Hatta dünyanın en iyi hattatları Türkiye'de. Tarih boyunca da hep böyle olmuş ama bizim yaptığımız fenni hattır. Yani kaideleri ve kanunları teşekkül etmiş bir sanattı o kanunlara uygun olarak yapmaya çalışıyoruz. Fakat bir de ilmi hat denilen bir şey var. Yani bu kanunları kim, nasıl tespit etmiş, nasıl geliştirilmiş bu tarz bilgileri bugün sistematik olarak bilemiyoruz. Yalnızca bazı kırıntı bilgilerimiz var ama başından sonuna kadar bu işin tam tarihini bilen yok. Fakat bugün itibariyle Marmara Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi'nde bu alanla ilgili kürsüler var. Bu üniversitelerde yüksek lisans yapan, doktora yapan sonrasında doçentlik ve profesörlük unvanları alan arkadaşlarımız oldu. O arkadaşların çalışmaları neticesinde belki bu ilmi hattın bir kısım kaideleri bulunabilir. Bugün aşağı yukarı 10 veya 11 bir tane yazı çeşidi var. Bunlar nedir? 'Âklam-ı Sitte' diye tâbir ettiğimiz 6 tane yazı; sülüs, nesih, muhakkak, reyhani, tevki, icaze veya rika'a. Bunun dışında yedinci olarak İranlılar tarafından geliştirilmiş bizim ta'lik dediğimiz ama aslında nes'talik yazı vardır. Sekizinci bir yazı türü Osmanlıların süratli okuma ve süratli yazma için kullandığı rik'a yazısı vardır. Onuncu bir yazı çeşidi ise Osmanlı Sarayında geliştirilen fermanlar ve resmi yazışmalar için kullanılan Divanî ve Celî Divanî yazıları vardır. Kûfî yazıyı bugün için bir yazı olarak saymıyorum hat sanatından ziyade grafik özellikleri olan bir tür ama kûfî yazıyı da dâhil edersek on bir yazı çeşidi olmuş olur. Ben hiç kûfî yazıyla meşgul olmadım. Açıkçası çok da sevmem ama grafik olarak bir değeri vardır. Ben yazıyı yazı olarak görmek isterim grafik olarak görmek istemiyorum. Bu bakımdan kûfî yazıyla ilgilenmedim beğenime hitap eden bir yazı değil ama karşı değilim. Az önce bahsettiğimiz bu on bir yazı gelişmiş ve belirli tekâmül seviyelerine gelmiş. Bugün bu yazıları o kavâid ile en uygun yazanlar, en iyi hattat sayılıyor. Fakat yeni bir yazı geliştirebilmemiz için ilmi hattı bilmeniz lazım. Bu büyüklükler, kıvrımlar, iç içe geçmeler, büyük harflerin boyu, dik harflerin boyu nasıl teşekkül etmiş, neye göre teşekkül etmiş bunları bilmemiz lazım ki yeni bir yazı üretilim. Mesela sülüs yazı istiyorsunuz. Üçte bir demek. Peki, neyin üçte biri? Birkaç farklı şekilde yorumlar veya izahlar var ama hakikaten tam olarak o mudur? Bir diğer cihetiyle bunları yaparken bir de altın oran diye

bir kaide var. Altın oranı nasıl uygulamış bu insanlar? Bugün biz bu ilmi hattı bilemiyoruz ve bilemeyeceğiz. Yeni bir yazının gelişmesi söz konusu değil. Ama şu kadar var ki bu gelişmiş yazılar bugün ruhumuza çok iyi hitap ediyor ve bu hârikulâde bir şey.”

Hattat Muhsin Demirel'in hat sanatıyla iştigalinde aldığı manevi keyif, anlattığı her olayda hissedilmektedir. Bu cihetiyle Hat sanatının konumunu hem dünyada hem manevi alemde iyi belirlemiştir;

“Hat sanatı dünya sanatları içerisinde sadece İslâm âleminde, hatta İslâm âlemi içerisinde de neredeyse sadece Türkiye’de olan bir sanat. İran’da nes’talik vardır, Araplar uzun asırlar içerisinde hiçbir zaman Osmanlı hattatları seviyesinde yazamamışlardır. Ben bugün bakıyorum şu anda Arabistan’dan Kuzey Afrika ve Fas’a kadar Arap âleminde yazıyı yazanlar da gelip Türkiye’de öğrendiler. Dolayısıyla bugün de İslâm âleminde Türkiye’deki hattatlar seviyesinde hatta Türkiye’deki hattatların iyileri seviyesinde, İslâm âleminde de Arap dünyasında da bu yazıyı yazan erkekler ve hatta hanımlardan da çıktı. Tarih boyunca azdı hanım hattat ama bugün itibariyle hanım hatlarının içerisinde hakikaten bileğini bükecek insanın neredeyse olmadığı seviyede hattat hanımefendiler var. Tabi sanatlar içerisinde mimari, mûsiki, edebiyat vesaire sanatlar dediğin zaman bunların plastik sanatta ve dünyada bir karşılığı var ama hat sanatının dünyada emsali ve benzeri, bu seviyede yoktur. Bu itibarla İslâm âleminin yegâne ve en önde iftihar edebileceği sanattır.”

Hat sanatının İslâm âleminin en gözde sanatı olduğu görüşünde olan Hattat Muhsin Demirel günümüz hattatlarının birçoğunun bu sanatın manevi meyvelerinden tadamadığından dem vurmaktadır. Hattat Muhsin Demirel camiada elde ettiği tecrübeler neticesinde hem hattatların hemde hat sanatın ilgi gösteren modern muhafazakarların hat sanatının maneviyatına ve anlamına duyarsız kaldıklarını gözlemlemiştir.

“Hat sanatının, İslâm âleminin yegâne ve en önde iftihar edebileceği sanatı olma özelliğini bugün özellikle batı âleminde insanlar takdir ediyor, biliyor ve buna para da veriyor sonra evlerini bu yazıyla süslüyorlar. Bugün geldiğimiz konum itibariyle bakarsak hat sanatıyla ilgilenen arkadaşların

tamamına yakını bugün levha hattatlığı yapıyorlar veya bazı arkadaşlar sipariş üzerine camii yazıları yani kuşak yazısı, Çâr Yâr-ı Güzîn vesaire yazıyor. Ama esas itibariyle hat, tezhip, ebru ve minyatür sanatları kitap sanatıdır. Bu sanatlar mücerret olarak levha yapmak sonra duvara asmak için geliştirilmemiştir. Hat sanatının gelişmesinin esas hareket noktası kelami ilâhiyi yani vahyi ilâhiyi en güzel şekilde nasıl yazarız anlayışından doğmuştur. Hareket noktası bu olduğu için sadece yazıyı güzel yazalım mânasında değil, Allah'ın vahyini yani bize gönderdiği mesajı olan Kur'an-ı azîmüşânı emsalsiz bir şekilde nasıl yazarız anlayışı esas alınmış. Dolayısıyla böyle bir mukaddes mânayla ilgisi var. Hat sanatı sadece sanat veya estetik bir değeri olmaktan ziyade, böyle manevi özellikleri de olan bir sanat. Tarihte hattatların hemen hemen hepsi toplum tarafından velî zat kabul edilmiş ve velayet atfedilmiştir. Hafız Osman 'ın, Şeyh Hamdullah 'ın hemen hemen hepsi takvasıyla, ubudiyetiyle, kemalâtıyla, yaşayışıyla, mahfiyetiyle, feragatiyle, fedakârlığıyla kendilerine atfedilen bu velayete mazhar olmuş kimselerdir. Dolayısıyla bugün de hat sanatına gönül veren veyahut hat sanatıyla meşgul olan insanların böyle olması gerekir diye düşünüyorum. Kendi hayatımda bunu uyguluyorum ama bunun altını önemle çiziyorum benim hatla ilgilenmemin temel sebebi sadece bu sanatla ilgilenmek değil İslâm yazısını yaşatmaktır. İslâm yazısı yok edildikten sonra özellikle Hamid Hoca'nın çabasıyla bir yeniden dirilişe kavuştu. Gariptir ki Hamit Hoca'nın icâzeti yoktur yani hüda-i nâbit yetişmiş bir zattır. Fakat adam kendisine icâzet verecek hattatları geçmiş. Böyle bir özelliği de var. Yani icâzet alma mevzusu geçince 'Hamid sen bizden iyi yazıyorsun sana neyin icâzetini verelim kardeşim' demişler. Biz, böyle bir zatın manevi ve sanat zürriyetindeniz. Âhir zamanın büyük fitnesini yaşadığımızı zannediyorum. Âhir zamanın büyük fitnesi zamanında ne olacak? Bir şeâiri'l-İslâmiyye tahrip edilecek, ortadan kaldırılmaya çalışılacak. İki, bid'alar üretilecek veya üretilen bid'alara revaç verilecek. Üç, hevâ ve heves uyandırılıp nefsâniyet azdırılacak. Bugün bunların üçü de ne yazık ki var. Şeâiri'l-İslâmiyye tahrip edilmiştir ve onu temsil eden hat sanatı yani İslâm yazısı yasaklanmıştır. İkincisi camiler kapatılmış, ondan sonra dinle uğraşan insanlar, dindar insanlar asılmış, kesilmiş. Ayasofya mabet olmaktan çıkarılmış müze yapılmış. Bugün bile uğraşıyorlar başörtüsü meselesiyle. Yani şeâir şu demek bir yerde

Müslümanların bulunduğunun, yaşadığının veya hükümler olduğunu alâmeti. Bu alâmetlerden ne varsa ortadan kaldırılmış veya kaldırılmaya çalışılmış, mümkün merteye bu yapılmış. Ben tüm bunlara karşı, şeâiri'l-İslâmiyye'nin tekrar ihya edilmesi taraftarıyım. Mesela Arjantin'e, Venezüella'ya veya Guatemala'ya gittim. Giderken çok uzaktan bir minare görürsen ne dersin? Herhalde burada Müslümanlar yaşıyor dersin işte şeâir demek bir yerde Müslümanların yaşadığı bulunduğu veya hükümler olduğunu alâmeti olan ne varsa o demektir. Mesela cebimden tarağı çıkarırken takkeme takılsa ve takkemde çıksa sen ne dersin, demek ki bu adam namaz kılıyor, dinle bir alakası var, bu adam Müslüman bir adam dersin değil mi, işte takke şeâiri'l-İslâm'dır. Şeâir; başörtüsüdür, camidir, hat sanatıdır, İslâm yazısıdır. Dolayısıyla bu şeâirleri tekrar inşa etmek lazım. Benim hat sanatıyla uğraşmanın esas meselesi budur. Sen bunu yıkmak mı istedin, öyleyse bende bunu yeniden yaparım kardeşim. Şu kadarını söyleyeyim ben elli senedir bu işle uğraşan bir adamım, bu piyasada ileri seviyede bu işi yapan muhterem arkadaşlarımız var. Bu arkadaşların üç-beş levhada kazandığı parayı ben elli senede kazanmadım. Ama hiç durmadan üretiyorum. Bütün millet gece yatarken ben gece sabaha kadar uyumuyorum ve bu sanatı icra ediyorum. Öteki âbid ve zâhid ne yapıyor, sabaha kadar evrâd okuyor, Kur'ân-ı Kerîm okuyor, teheccüd namazı kılıyor. Elhamdülillah ben de kılıyorum ama ben de bir şuurla bu sanatı icra ediyorum. Para kazanılır mı? Allah verirse kazanırsın o ayrı bir şey ama benim bu sanatla uğraşmanın esas sebebi şeâiri'l-İslâmiyye'yi ihya etmektir¹⁰.”

3.3.3. Mushaf tarihi ve Mushaf hattatlığına bakışı

Arap harfleri, Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olmasından önce estetik bir değer ifade etmezken Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olması ve her ayetin yazılmasıyla birlikte estetik bir hüviyet kazanmaya başlamıştır (Sarıçam & Erşahin, 2018, s. 256). İslâm sanatları içerisinde müstesna bir konumda yer alan hat sanatı, Allah'ın kelâmı olan Kur'ân-ı

---

¹⁰ Bu bölümde tırnak içerisinde italik olarak verilen kısımlar, 23.10.2022 Tarihinde Hattat Muhsin Demirel ile Ankara Gölbaşı'nda kendi evinde yapılan mülakatın 6.sorusu olan “Hamid Ayaç hocadan aldığınız bilgiler ışığında, hat sanatını ve hattatlığı nasıl tanımlarsınız?” sorusunun cevabından alınmıştır.

Kerîm'i düzgün ve estetik yazma amacından doğmuştur. Müslümanlar için Allah, gözle görülemediğinden kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm, alemlerin yaratıcısı Allah ile bağ kurmanın en önemli vasıtası olmuştur (Koç, 2019, s. 149). Bunun yanı sıra hat sanatı başlangıçta sadece Kur'ân-ı Kerîm yazmak için var olmuştur. Dolayısıyla yakın tarihe kadar hattatların temel işi Mushaf veya ayet yazımı olmuştur. Günümüze kadar olan süreçte hat sanatı insana, ilahi mesajın içindeki sırrı aralamaya yardımcı olan bir sanat olarak var olmuştur (Nasr, 2019, s. 29). Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm, hat sanatının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Aynı zamanda insanın ilahi kelamı anlamasında bireye yol göstericidir. Bu manevi süreçleri yaşayan, ilahi kelamın sırlarını aralama şerefine nail olan kişilere hattat denilmiş ve bu hattatların temel görevi daima Mushaf yazımı olmuştur. Günümüzde hattatlığın tanımı ve sınırları doğal olarak değişmiştir. Başlangıçta hattat sadece Mushaf yazımı ile meşgul olurken bugün ülkemizde Mushaf hattatı hayli azalmıştır. Bu az gürühten birisi olan ve Türkiye'de en çok mushaf yazan kişi olması sebebiyle en başta gelen şüphesiz Hattat Muhsin Demirel'dir. O, yetiştiği ortam sebebiyle Mushaf tarihine ve Mushaf hattatlığına dair birçok bilgiye sahiptir. Bu bilgileri kayıt altına almak şüphesiz literatüre fayda sağlayacaktır. Hat sanatı tarihine dair Hattat Muhsin Demirel şu bilgileri aktarmıştır;

“Hat sanatı, Kelâmı ilahîyi yani vahyi ilâhîyi en doğru şekilde yazmak ve en güzel şekilde yazmak düşüncelerinden doğmuştur. En doğru şekilde yazma ve Kur'ân-ı Kerîm imlası işleriyle Kur'ân-ı Kerîm ilmi yani kıraat ilmi uğraşır. Hatta aşere takrip buradan çıkmıştır. Daha evvel belirttiğimiz gibi Bir de Fenni Kur'an vardır ki Kur'ân-ı Kerîm'i en mükemmel nasıl yazabiliriz düşüncesiyle hareket edip Kur'an-ı en güzel şekilde yazmaya çalışmaktadır. Hakeza hat sanatında da bir ilmi hat vardır, ilmi olarak hat nereden çıkmış bunu araştırır. Diğer yandan da hesabı, kitabı ve matematiğiyle hat sanatının icrası vardır. Hat sanatı ilk günden itibaren başta sahâbeler ve rivayetlere göre hat sanatının babası Hz. Ali olmak üzere Müslümanlar tarafından icra edilmiştir. Onlardan sonra üçüncü asırda İbn Mukle, İbnü'l-Bevvab, dördüncü asırda Ali ve Muhammed Hilal kardeşler ve 1200'lü yıllarda Yakut el Musta'simi yazıyı fevkaledede geliştirmişlerdir. Bu dönemden sonra kufi yazının evrim geçirmesi ve âklam-ı sitteye geçiş hat tarihinin önemli bir safhasıdır. Çünkü Kûfî yazıyla Kur'anlar yazılıyor çünkü başka seçenek yok

yani yazı henüz gelişmemiş. Fakat kûfî yazı köşeli bir yazı olduğundan uzun yazılarda köşeli yazı sorun çıkartıyordu. Fakat az önce bahsettiğimiz üzere kûfî yazıdan âklam-ı sitteye geçişin ardından Kur'ân-ı Kerîm'ler de kûfî yazı terkedilmiştir. Mesela bugün Hz. Osman'a izâfe edilen, hat sanatının ve Kur'ân-ı Kerîm'in en kadim metinleri olan Mushaflara baktığımız zaman o günkü şartlara göre son derece itinayla ve güzel yazıldığı anlaşılıyor. Bu itibarla hat sanatı, Kur'ân-ı Kerîm'in ve vahyi ilâhînin mükemmel yazılması gibi bir düşünceden doğmuştur.”

Hat sanatı içerisinde önemli bir gelişme, yazının ovalleşmesi ve aklâm-ı sittenin gelişimidir. Bu tarihi bilgileri Hattat Muhsin Demirel şu şekilde aktarmaktadır;

“Tabi kûfî ve kûfiden sonra bu yazının biraz daha ovalleşmesi, yuvarlaklaşması yani âklam-ı sitteye geçiş asırlar süren tekâmüller neticesinde oluyor. Bunların yanı sıra zaman içerisinde kâğıdın, kitabın ve kalemin standardize edilmesi var. Kalemin standardize edilmesi dediğimiz zaman bu tûmâr kalemidir. Tûmâr kalemi, 24 tane at kuyruğu kılının genişliği ölçüsündedir ki 24 at kuyruğu kılı da öyle normal saç a bıyığa benzemez bayağı kalındır. Bu 24 at kılı genişliğindeki kalemin üçte biri yani sekiz kıl ölçüsü sülüs kalemdir. Peki, bu sülüs kalemiyle hangi büyüklükte bir kâğıda yazacaksınız? Mesela tûmâr kâğıdı elimizde, bu kâğıdın bir tarafı iki metre bir tarafı bir metre olduğu için bu kalemlerle, bu kâğıda kaç kelime yazılabiliriz? Tabi yazının gelişmesinde Mushaf yazımının yanı sıra bir de devlet yazışmaları var. Orada da ortak sorunlar var. Bu kadar büyük bir kalemlerle bu kadar büyük bir kâğıda, bu kadar büyük bir kalemlerle bu kadar küçük bir kâğıda veya bu kadar büyük bir kâğıda bu kadar küçük bir kalemlerle ne kadar ne yazılabilir? Bu yazılanlar nasıl muhafaza edebilir, nasıl arşivlenebilir, nasıl ciltlenebilir? Bunların yanı sıra ilk yazılan Mushaflar yatık nizâmlıdır yani enlemesine yazılmıştır sonra boylamasına yazılmıştır. Bu yazılanların satır aralığı ne olacak, sülüs yazının noktası bu yazıda ne kadar sürmüş, tarih içerisinde insanlar bunları tecrübe edip öğrenmişler. Bütün bu kararları Kur'ân-ı Kerîm yazan kişi vermek zorunda kalmış. Mushaf tarihi boyunca sayısız Mushaf yazılmış. Hz. Osman Mushaflarından sonra Emevi Mushafları yazılmış. Zaman içerisinde yazı olgunlaştıktan sonra İbnü'l-Bevvab ve Hilal kardeşlerin yazdığı Mushaf var fakat o Mushafın adı

var kendisi yok. Sonra Yâkût el-Müsta 'sımî çıkıyor. Ondan evvel de Mushaflar yazılıyor ve müzeleri, kütüphaneleri süslüyor ama Yâkût el-Müsta 'sımî'den sonra daha farklı seviyeye geliyor Mushaflar. Yâkût el-Müsta 'sımî'nin Mübalağalı bir şekilde bin tane Mushaf yazdığı söylene de rivayetten ibarettir. Fakat oldukça fazla Mushaf yazdığı bir gerçektir. Ben de bu Mushafların 6-7 tanesinin dijitali var. Tabi şimdi bu Mushaflara baktığım zaman bizlerin yani bugünün hattatlarının yazısı Yâkût el-Müsta 'sımî'den çok daha güzel. Hatta Şeyh Hamdullah Efendi'den bile çok güzel. Fakat bu onları küçültmez çünkü onlar ibnü'z-zamandır. Onlar olmasaydı, biz burada böyle bir yazı yazamazdık ve yazı böyle tekâmül edemezdi. Yâkût el-Müsta 'sımî yazının imamı, yani asırlarca insanlar onun yazısına bakarak bir şey yapmaya çalışmışlar. Mushaf tarihi içerisinde özellikle Şeyh Hamdullah Efendi'ye kadar yazıda bir standardize görülemiyor. Bugün uzun yazılar nesih ile yazılır ki Mushaflarda böyledir. Fakat Şeyh Hamdullah Efendi'den evvel çok çeşitli formlarda Mushaflar yazılmış. Mesela bir satır nesih, bir satır muhakkak, bir satır sülüs veya üstten ve alttan iki satır muhakkak orta kısım sülüs vesaire gibi yüzlerce binlerce estetik görünümde Mushaflar yazılmış. En son Şeyh Hamdullah Efendi'den sonra kâğıdın, kalemin ve harflerin de standardize edilmesi neticesinde bir forma sokulmuştur. Yani kâğıt incelikleri, hangi boyut sayfaya hangi kalemle ne kadar satır yazılır gibi durumlar netleştirilmiş ve bir şekle sokulmuştur. Zaman içerisinde bu formlara uygun yüzlerce, binlerce Mushaf yazılmıştır. Mesela Sancak Kur'ân-ı Kerîm'den tut diğer envai çeşit Kur'ân-ı Kerîm bu standardize şekliyle yazılmıştır. Sancak Kur'ân-ı Kerîm'lerin çok minik yazılması icap ettiği için domuz kılıyla yazılmıştır. Bu domuz kılı mubarek hale gelmesi için kırk gün zezem suyunda bekletilmiş. Yoksa o incelikte kalem bulmanın imkân ve ihtimali yok. Yani ben de bu işi neredeyse yarım asırdır yapan bir adam olarak, kalem açmanın ve bulmanın ne demek olduğunu biliyorum. Metal, ahşap, kamyş, Java kalemlerinin hepsini bilirim yani o incelikte kalem açmak öyle kolay bir iş değildir. Tüm bu süreç içerisinde envai çeşit Mushaf sayısız hattat tarafından yazılmıştır. Mushaf yazımı birdenbire değil bir

tekâmül neticesinde yukarıda ismini zikrettiğimiz önemli hattatların emekleriyle bu günlere gelmiştir¹¹.”

3.3.4. Mushaf yazımına karar verme süreci

Hattat Muhsin Demirel, gençlik yıllarında katıldığı, Hamid Aytaç'ın Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm çalışmalarında, Mushaf yazımı, basımı ve diğer incelikleriyle alakalı oldukça engin bilgiler ve tecrübeler edinmiştir. Buna rağmen uzun yıllar onda bir Mushaf yazımı düşüncesi oluşmamıştır. Fakat yıllar sonra zihninde, ‘ben de bir mushaf yazabilir miyim?’ düşüncesi oluşmuştur. Hattat Muhsin Demirel bu iş için kişinin istemesinin değil Allah'ın kişiyi istihdam etmesi gerektiğini birçok konuşmasında belirtmiştir. Mushaf yazımına karar verdiği süreci şu şekilde aktarmıştır;

“Daha önce anlattığım üzere bizler Hamit Aytaç Hoca'ya giderken merhum Mehmet Fırıncı ağabey bizlere Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm'ini siz yayına hazırlayacaksınız demişti. 1971 yılında yani ben 17 yaşındayken Kur'ân-ı Kerîm ile bu şekilde karşılaşmış olduk. Yani sanat heveskârı veya sanatkâr çömezi olduğumuz bir zamanda Kur'an-ı azîmüşşân'ın baskıya hazırlanması ve sâir hizmetlerde Cenabı Hak bizi istihdam etti. O tarihten beri devamlı Kur'ân-ı Kerîm işleriyle uğraşıyorum. İşte Kur'ân-ı Kerîm, Tevafuklu olursa nasıl olur, tevafuklu olmayınca nasıl olur bunlar üzerine çalışıyorum. Bunun yanı sıra Kur'an'ı Kerîm ile ilgili dokümanlar topluyorum. Eğer basılmış bir şey varsa onları topluyorum, fotoğraf ve resim varsa arşivliyorum. Hele bugün dijital olarak değişik onlarca Kur'ân-ı Kerîm topluyorum. Mesela Yâkût el-Müsta 'sımî'nin elimde 6-7 tane farklı Kur'ân-ı Kerîm'i var. Hakeza Şeyh Hamdullah'ın elimde 2-3 tane Kur'ân-ı Kerîm'i var. Şekerzâde'nin Kur'ân-ı Kerîm'i ve başka Kur'ân-ı Kerîm'ler var. Yani o günden beri Kur'ân-ı Kerîm işiyle uğraşıyoruz. Dolayısıyla çok hattat var ama hattatlar içerisinde Kur'ân-ı Kerîm konusuyla benim kadar ilgilenen, uğraşan, bu işin üzerine duran veya kafa yoran insan ya yoktur ya da çok azdır. Gecemiz Kur'ân-ı Kerîm, gündüzümüz Kur'ân-ı Kerîm, şu sayfası şöyle, bu sayfası

---

¹¹ Bu bölümde tırnak içerisinde italik olarak verilen kısımlar, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 12. Sorusu olan “Mushaf tarihinden ve Mushaf hattatlığından bahsedebilir misiniz?” sorusunun cevabından alınmıştır.

böyle, şu sûre böyle, bu âyet şöyle derken tüm gündemimizi bunlar teşkil etti. Fakat 1996 yılına kadar ben bir Mushaf yazmayı göze alamadım çünkü Mushaf yazmak öyle normal bir hattatlık işi değil, çok farklı bir olay. Şimdi bir levhayı tasarlıyorsunuz ve ‘olduysa oldu olmadıysa yenisini yazarız.’ diyorsun. Mushaf yazımında her sayfası ayrı tasarlanmış bir eser gibi düşünün. Yani arka arkaya, nefes alamadan 600 tane tasarım yapacaksın. Harflerin güzelliği için de adeta her attığını on ikiden vuracaksın. Bazen on birden vurabilirsin, nadiren ondan vurma hakkın var. Böyle bir şey yok yani. Eğer Cenâb-ı Hak istihdam etmezse bu olacak iş değil. Yani hattatlıkla olacak iş değil, bu başka bir şey. Bu sebepten 1996 yılına kadar ben göze alamıyordum. 1996 yılında, ‘acaba bir Mushaf yazabilir miyim?’ diye bende birtakım duygular oluşmaya başladı.”

Mushaf yazımına karar veren Hattat Muhsin Demirel, bu işte neler yapması gerektiğini Tevafuklu Kur’ân-ı Kerîm çalışmalarında tecrübe etmişti. Dolayısıyla süreçle ilgili elde ettiği deneyimlerden yola çıkarak ilk adımları atmıştır. Bu süreçleri şu şekilde aktarmıştır;

“Fakat bunun içinde birkaç kararı vermek lazım. Bir, 600 sayfa yazacaksın ve her sayfa aynı kâğıttan olacak bu sebeple hangi kâğıda yazacaksın? İki, yazacağın bu kâğıt âharlı mı olacak, âharsız mı olacak ki âharsız kâğıda zaten yazamazsın. Üç, âharlı kâğıda yazacaksın diyelim o âharlı kâğıtta o kadar rahat yazılan bir kâğıt değil, onun bir sürü cilvesi var nasıl mücadele edeceksin? Bazen öyle sayfada bir cm veya sekiz milim bir elifi çekerken 3-4 defa yanlış yaparsın. Olmadı mı olmuyor, konuşurken çok basit ama yazarken öyle değil. Elif değil mi bu, çekersin diyorsun ama çekemiyorsun. Mesela sayfa “الَّذِينَ” diye başlıyor “الَّذِينَ” kısmını yazıyorsun ama o baştaki Elif’i çekemiyorsun. Bazen bir sayfayı yazarken 1-2 tane düzeltmen icap eden yer oluyor. Bazen sayfanın ilk kelimesinin ilk harfini yazamıyorsun. Diğer hususlara gelince kâğıdın büyüklüğü ne olacak, hangi ebatta kâğıda yazacaksın, matbaa sistemi bugün standart 57-82, 70-100 kâğıtlara göre düzenlenir. 57-80 kâğıdı ikiye böldüğün zaman 41-57, onu ikiye böldüğün zaman 29-41 A3 kâğıdıdır velhasıl matbaa sistemi böyledir. Yazdığın satırların uzunluğu ne olacak, bu uzunlukta satıra hangi kalınlıkta bir kalemle başlayacaksın, kalem kalınlığı ne olacak, satır aralıkları nasıl

hesaplanacak? Bu sorunları burada konuşurken çok kolay geliyor ama yazmaya başladığın zaman çok zor çözmesi. Evet, bu sorunları çözdük diyelim kalem ölçümüzü bulduk, sayfayı da bulduk fakat bu kalem kalınlığıyla yazdığın zaman bu kalınlığı belirli bir dengede tutman icap eder. Bunun en önemli sebebi Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli ebatlarda yazılıyor olmasıdır. Günümüzde bu ebatları küçükten büyüğe sıralarsak; cep boy, hafız boy, çanta boy, orta boy, rahle boy, camii boy ve yeni çıkan teheccüt boy olmak üzere 7 ebattır diyebiliriz. Bu ebatların büyük olanlarında sorun çıkmaz belki ama küçük ebatların her birine yazının uyması için yazının belirli bir ölçüde olması şarttır. Belirli bir dengede tutmadığın zaman “ـ” ve “ـ” harfi gibi bazı harflerin birleşme yerleri uçar ve uçtuğu zaman yazıyı bilgisayarda şişirmek icap eder. Yazıyı şişirirsen “ـ” harfinin kafası mürekkep dolar ve estetiği bozulur. Diğer bir husus hangi cins kâğıda yazacaksın; kuşe kâğıda mı, âharlı kâğıda mı, paket kâğıdına mı veya şamua kâğıdına mı? Ben, bazı kâğıtlara yumurta âharı, bazılarına nişasta âharı, bazı kâğıtlara ahşap verniği çekerek çeşitli denemeler yaptım. Bu süreçte bütün bunlara karar vermen lazım. Bu, benim haftalarımı hatta aylarımı aldı çünkü hattatların bile içerisinde Kur'an yazmada böyle tecrübesi olan bir insan olmadığı için sana kimse bir bilgi veremiyor ve kendin tecrübe ederek bulmak mecburiyetinde kalıyorsun. Sonra, muhtelif kalem, satır aralığı ve kâğıt ile bir buçuk cüz yani 25-30 sayfa kadar bir deneme nüshası yazdım. Bu nüshayı yazdıktan sonra Uğur Derman beyi aradım ve sağ olsun bizi kabul etti. Uğur Hoca'ya: “ya ben böyle bir işe girmeyi düşünüyorum hatta giriyorum tavsiyelerinizi almak istedim.” dedim. Hocayla 2-3 saat kadar tatlı tatlı konuştuk ve yazıya baktı: “Muhsin sen çitayı geçmişsin evladım. Sipariş üzerine mi yazıyorsun? Yani bir vakıf, bir şirket, bir şahıs bize bir Kur'ân-ı Kerîm yaz dedi ve şu sürede bitir dediler diye mi yazıyorsun?” deyince bende “Ben, Allah'ın kitabı olduğu için bu kitabı yazmaya çalışsan bir adamım.” dedim. Bunun üzerine bana: “O zaman acelen yoksa birkaç küçük çalışma yap. Delail-i Hayrat, Amme cüzü, Mülk cüzü, Evrâd-ı Şerîf gibi birkaç çalışma yaparsan, yazın biraz daha oturur.” dedi. Bu bana dostça bir tavsiye gibi geldi. Daha evvel arz ettiğim dua kitabı işine bu tavsiye sonrasında girdim. Dolayısıyla önce bahsi geçen Evrâd-ı Nuriye isimli bu dua kitabını

yazdım ve bunun 1.cildi ve sonrasında meallisi basıldı. Evrâd-ı Nuriye'nin ikinci ve üçüncü cildini de yazdım fakat daha önce arz ettiğim gibi henüz baskıya hazırlayamadım. Tüm bunlardan sonra 2000 yılı itibariyle Mushaf yazma işine tam anlamıyla başladım. 14 Ekim 2002 tarihinde ilk Mushaf'ı bitirmiş oldum. Tabi bu, Tevafuklu Mushaftı. Mushaf yazmak zaten zor bir iş, üstüne Tevafuklu olunca iş daha da zorlaşıyor çünkü Mushaf yazmak matematik işidir. Bir sürü hesap kitap yapmak mecburiyetindediniz. Bugün o Mushaftı yazmamın üzerinden 20 sene geçmiş. O zaman yazdığım Mushaf bana çok iyi geliyordu fakat bugün o Mushaf'a baktığım zaman artık onun neşredilmemesi lazım. Hatıra olarak saklamak lazım çünkü yazıda da belli bir ilerleme kaydediyorsunuz bu çalışmalarla. Netice itibariyle Allah kabul etsin ilk Mushaf'ımı o zaman tamamladım ama ondan sonra da muhtelif Mushaflar yazdım tabi¹².”

3.3.5. Mushaf yazımında takip ettiği yöntemler ve zorlandığı noktalar

Şüphesiz Mushaf yazımı levha eser üretmekten çok daha farklı incelikler isteyen bir konudur. 600 küsür sayfa yazıyı aynı kalitede yazmak hem zor hemde tecrübe isteyen bir iştir. Bu sebeple Mushaf yazımında genellikle sayfa tutar bir Mushafa bakılarak kopya edilme yöntemi kullanılır. Özellikle Kayışzâde Hafız Osman, Büyük Hafız Osman ve Şeyh Hamdullah gibi önemli Mushaf hattatlarının yazmış olduğu sayfa tutar Mushaflar kopya edilmek için en çok tercih edilen Mushaflardır. Hattat Muhsin Demirel bu konuyu şu şekilde aktarmıştır;

“Şunu açıklıkla söylemek lazım ki, büyük üstatlar bu kadar Mushaf yazıp da bize bırakmamış olsa bizim bugün Mushaf yazmamız ne kadar mümkün olurdu onu bilemiyorum. Mesela Kayışzâde Hafız Osman, Büyük Hafız Osman veya Şeyh Hamdullah Efendi gibi üstatların yazmış olduğu Mushaflar elimizde. Ancak biz bugün Mushaf yazarken sadece yazıya bakmıyoruz mesela 1642-1698 yılları arasında yaşamış Büyük Hafız Osman'ın yazdığı Mushaflar hep 11 satırdır ve yazısı da çok güzeldir ki birkaç tanesi basıldı bunların. Fakat bugün sayfa tutar Mushaf yazarken bu bize bir rehber

---

¹² Bu bölümde tırnak içerisinde italik olarak verilen kısımlar, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 11. Sorusu olan “Mushaf yazımına nasıl karar verdiniz?” sorusunun cevabından alınmıştır.

olamaz. O zaman sayfa tutar Mushaf bulman lazım. O zamandan kalan, bizim rehber alabileceğimiz esasında 3 tane Mushaf vardır ve Osmanlı zamanında yazılmıştır. Birincisi Kayışzâde Hâfız Osman'ın Mushafıdır. İkincisi Hasan Rıza Efendi'nin Mushafıdır. Üçüncüsü ise diğer ikisi kadar yazısı güzel olmamakla beraber, Kadırgalı Mustafa Nazif Efendi diye bir muhterem var, onun yazdığı Mushaftır. Sonra 1971 yılında bizim çalıştığımız ve bastırdığımız Hattat Hamid Aytaç Bey'in yazdığı Mushaf vardır. Yine Hattat Hamid Bey'in rahmetli Şevket Eygi'ye yazmış olduğu ve Timaş tarafından bir veya iki defa basılan bir Mushaf var ki bu Mushafıda Hamid Aytaç, Hasan Rıza Efendinin Mushafını örnek alarak yazmıştır. Bir de benden evvel Mehmet Özçay'ın yazmış olduğu Mushaf vardır”

Fakat Hattat Muhsin Demirel birçok farklı hattatın Mushafını inceleyerek yazması onun yazısını daha homojen ve daha akıcı okunabilmesi imkanını sunmuştur. Bu konuyla ilgili incelemeler, beşinci bölümde yer almaktadır. Hattat Muhsin Demirel, Mushaf yazımında takip ettiği yöntemleri ve mushaf yazımına hazırlanma sürecini şu şekilde aktarmıştır;

“Ben yazmadan evvel tüm bu Mushafları inceliyorum. Sayfa tutar Mushaflarda örnek aldığım üstatlar dışında zaman zaman Büyük Hafız Osman'a da dönüyorum, Şeyh Hamdullah'a da dönüyorum. Bir harfin, bir kelimenin yazılışında veya satıra oturtuluşunda onlara da baktığım oluyor ama neticede sayfa tutar Mushafı örnek almanız lazım. O sayfada tüm kelimeleri yerleştirmek lazım. Şimdi burada daha evvel ifade ettiğim gibi Kayışzâde Hâfız Osman'ın, Hasan Rıza'nın ve Kadırgalı Mustafa Nazif'in sayfa tutar Mushaflarına baktığım zaman, o gün o muhteremin stresli olduğunu, çok keyifli olduğunu, başına bir işin gelmiş olduğunu veya o gün üzüldüğünü anlayabiliyorum. Nasıl anlarım bunu? Mushaf yazarken çok dingin ve huzur içinde olmanız lazım. Bundan dolayı ben hemen hemen hiç haber seyretmem. Sebebi şu, haberleri seyrettiği zaman o damdan düşmüş, bunun evi yanmış, bunun kafası patlamış veya o otobüsün altında can çekişmiş. Ne yazık ki Türk televizyonların da haber olarak seyrettiğimiz şeyler bunlar. Bu haberleri seyrettiği zaman o gün yazı yazmak adeta haramdır. Neticede insanın haleti ruhiyesini etkiliyor ve o gün normal hayatınızda bir değişiklik olmasa bile kalemi elinize aldığınız zaman ya eliniz titrer ya başka

bir sıkıntı olur yazamazsınız. Diğer taraftan eşinizle aranızda tartışma çıktığı zaman o gün yazamazsın. Bir yerde çalışıyorsanız, dairedaki iş arkadaşınız, patronunuz, yöneticinizle aranızda bir tartışma geçtiği zaman o gün yazamazsınız veya yazsanız bile sıkıntılı yazarsınız. Mesela ben bugün bakıyorum Kayışzade'nin Mushafına, o gün şu sayfa da çok sıkıntılıymış, diyorum. Nasıl anlıyorum, sayfaya sıkıntılı ve sıkışık başlamış. Ondan sonra bir yere gelince elindeki kelime az yazacak yer çok. Bu sefer alt tarafı keşîdeler, boru keflerle dolduruyor. Ya da o gün çok keyifli, açmış pencerelerini kuşlar civıl civıl ötüyor, başlamış keyifli keyifli yazmaya sonra bir bakıyor sayfanın alt tarafı gelmiş fakat elindeki kelime çok bu sefer bunu nasıl sıkışacaksa oraya öyle sıkıştırıyor. Ben bütün bunların hepsini Mushafları inceleyince görüyorum. Benim Mushaf yazarken yöntemim şu şekilde; Hafız Osman'ı açıyorum inceliyorum sonra Hasan Rıza'ya bakıyorum o gün keyifli başlamamış bilakis daha sıkıntılı başlamış. Hattat Hamid Aytaç'ı açıyorum ona bakıyorum ve hocam olması hasebiyle yazarken ki haleti ruhiyesini de daha önceden biliyorum, anlayabilmem daha kolay oluyor. Bu şekilde 3-4 Mushafı önüme açıp inceliyorum yazarken. Sonra diyorum ben şimdi nasıl yazacağım? Mesela burada şu hattat sıkışık başlamış, bu sıkışıklığı gidermek için ne yapmak lazım? Yukarıdaki birinci satırdaki son kelimeyi bir aşağı satıra alırsak bu birinci satır artar. Peki, ondan sonra ne yapmam lazım? İkinci satırdaki son kelimeye veya son harfe bakıyorsun. Bu son kelimesi “وَأَلِيمُحَصَّ اللَّهُ” kelimesi olabilir veya “تَسْتَعِينُ” kelimesi olabilir ki bu kelimedede 6 harf bir arada ve Türkçe'deki hece bölünmesi gibi Arapça'da kelime bölünemiyor. Netice itibariyle bu kelimeyi aşağı aldığı zaman çok boşluk kalıyor. O zaman şu satırdaki kefi burada boru kef yaparsam “تَسْتَعِينُ” kelimesini aşağıya alırım. Ondan sonra şu satırdan buraya bir boru kef koyarım, buraya normal bir keşîde veririm, bu keşîdenin içerisine boru kefi oturturum ve burayı tamamlarım. Her sayfayı yazarken hatta her satırı yazarken buna benzer bir hesap kitap yapıyorsun ve notlar alıyorsun. Sonra bunu kafanda tasarlıyorsun. Yazmaya başladığı zaman işte Şeyh Hamdullah'ın, Hasan Rızanın veya Hafız Osman'ın normal kef kullandığı yerde sen boru kef kullanıyorsun. Kur'ân-ı Kerîm 9000 satırdır efendi! 9000 satır için 9000 defa böyle bir hesap yapıyorsun. Yani kolay bir

süreç değil. Bütün mesele, Fâtiha'nın besmelesini yazdığım zamandan “ مِنْ أَلْحِنَةِ وَالنَّاسِ ” dediğin zamana kadar 600 sayfayı homojen bir şekilde yazmaktır. Harflerin büyüklükleri, estetik değerleri ve sayfadaki dağılımını hesaplayarak 604 sayfayı yazıyorsun. 9000 satır, 77.400 küsur kelime, 300.000 küsur harf ve bir o kadar harekeyle gece gündüz uğraşıyorsun ve bu seneler sürüyor.¹³”

Mushaf yazımı sırasında birden fazla mesele henüz yazıma başlamadan halledilmesi gerekiyor. Mesela, satır ölçüleri, kullanılacak kalem, kullanılacak kâğıt ve 600 küsur sayfada yakalanması gereken dengeli dağılım. Bu sorunların üstesinden gelen hattat en nihayetinde Mushafını bitiriyor. Hattat Muhsin Demirel Mushaf yazımında karşılaşılan zorluklara bakışını şu sözlerle ifade etmiştir.

“Şu kadarını söyleyeyim Mushaf yazarken öyle bir keyif ve vecd oluyor ki tüm zorlukları unutturuyor. Evet, zorlukları var ama yazarken Cenabı Hakk'ın bir lütfu ile öyle âlemlere girip çıkıyorsun ama nereye girip çıktığını bilmiyorsun. Bu Mushaf yazmanın bereketi ve feyzidir. Zor ama ben çok keyif alıyorum. Allah zorlukları kolaylaştırıyor. Yoksa Mushaf yazmanın imkân ve ihtimali yok¹⁴.”

3.3.6. İlk Mushaf'ın ardından yazdığı diğer Mushaflar

Bir tanesi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2010 yılında sipariş edilmiştir. Bu Mushafı 2012 yılının 12 Şubat'ında bitirmiş ve 2014 yılı ocak ayında da tashih, tezyinat, baskıya hazırlanması ve basılması süreci gerçekleşmiştir. 2014 yılının ocak ayında bu Mushaf basılmıştır;

“Ben sadece DİB Mushafı'nı sipariş üzerine yazdım. Diğer Mushafları, Cenabı Hak nasip etti, Allah'ın kelamını yazmak niyetiyle yazdım. Fakat ben yazdıktan sonra bu mushaflardan bir tanesi birkaç senedir Türk Hava Yolları

¹³ Bu bölümde tırnak içerisinde italik olarak verilen kısımlar, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 13. Sorusu olan “Mushaf yazımında takip ettiğiniz bir yöntem var mı?” sorusunun cevabından alınmıştır.

¹⁴ Bu kısım, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 14. Sorusu olan “Mushaf yazarken zorlandığınız noktalar nelerdi?” sorusunun cevabından alınmıştır.

tarafından basılıyor ve hacılara dağıtıyor. Bir tanesini de Tataristan Cumhuriyeti aldı. Fakat bildiğim kadarıyla henüz basmadılar. Bu Kur'ân-ı Kerîm'i Tatar motifleriyle süsledik¹⁵."

3.3.7. Hat sanatında İstanbul dışında alternatif şehirlere bakışı

Kadim bir söz olarak bilinen 'Kur'ân-ı Kerîm Mekke'de indi, Mısır'da okundu ve İstanbul'da yazıldı' sözü, dünya çapında Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel yazıldığı yerin İstanbul olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple diğer bölgelerde bu işin yapılmayacağı kanaati hattatlar içerisinde ve özellikle İstanbullu hattatlar içerisinde kalıplaşmış bir söylem olma özelliğini taşımaktadır. Fakat ne gariptir ki, Cumhuriyet tarihinde beş kez Mushaf yazan ilk ve tek kişi olan Hattat Muhsin Demirel, bu beş Mushafıda Ankara'da yazmıştır. Dolayısıyla başka bölgelerde de bu işin yapılmasının önünde bir engel olmadığı açıktır. Hattat Muhsin Demirel, bu konuya yaklaşımını şu şekilde açıklamıştır;

"Şahsım itibariyle söylersem hattatlar içerisinde Hattat Hasan Çelebi hariç en eski İstanbul'lu zannediyorum benim. Şu an Ankara'da yaşıyorum ama netice itibariyle bütün gençliğimi şekillendiren yer olması nedeniyle, tahsil hayatımın orda geçmesi hasebiyle, feyz aldığım; Cemil Meriç, İbrahim Hakkı Konyalı ve Hattat Hamid Aytaç'la İstanbul'da tanışmam nedeniyle beni ben yapan yer İstanbul'dur. Resmi iş hayatımın büyük kısmı Ankara'da geçti ama benim ailem olsun, eşimin ailesi olsun hepsi İstanbul'dadır. Ankara'da herhangi bir akrabamız yok. Ömrümün bir kısmı da hâlâ İstanbul'da geçiyor. Fakat ben Ankara'da Mushaf yazdım. İstanbullular diyor ki "Kur'ân-ı Kerîm Mekke'de nazil oldu, Mısır'da okundu ve İstanbul'da yazıldı." Ankara, İstanbul değildir dolayısıyla Ankara'da Mushaf yazılmaz. Allah nasip etti ben 5 tane yazdım. Şimdi İstanbullulara baktığınız zaman İstanbul'da Mushaf yazan kim var? Bir, Turan Sevgili yazmıştı vaktiyle ve bir Arap almıştı zannediyorum. Basıldı mı, basılmadı mı şu anda hatırlayamıyorum. İki, Hattat Hamid Aytaç'tan sonra Mehmet Özçay yazdı. Üç, Hüseyin Kutlu bir

---

¹⁵ Bu kısım, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 15. Sorusu "İlk Mushaf'ın ardından 4 kez daha mushaf yazdınız, bunlar bir talep doğrultusunda mı yazıldı yoksa kendiniz mi yazma kararı aldınız?" sorusunun cevabından alınmıştır.

Mushaf yazdı. Dört, Arif Vural yazdı. Bir de 35 bayan hattat her bir cüzünü bir kişi yazacak şekilde, Büyük Çamlıca Camii'ne koyulması için bir Mushaf yazdılar. Bu Mushaf yazılırken bir gün Hattat Hasan Çelebi Hoca'ya yerinde misin diye telefon ettim. Üsküdar'da tarihi bir yapı var, zamanında Fatih Sultan Mehmet'in Kadı Hızır Bey tarafından yargılandığı şimdi ise 7 güzel adam müzesi olarak kullanılan mahkeme binası. O zamanlar Hasan Hoca ders veriyordu orada. Bende zaman zaman orayı arayıp hoca gelmişse gidip hocayla muhabbet ediyordum. O günde arayıp yerinde misin diye sorunca hoca bana "Çamlıca Camiinin kubbe alemi koyulacak oraya gidiyorum sende oraya gel" dedi. Bende gittim oraya ve törenden sonra şantiye odasında Hattat Hasan Çelebi'nin oğlu Mustafa Çelebi ile cami derneğinin başkanı arasında altın ve tezhip lafı geçti. 30 defter altın gider, bilmem ne kadar boya gider, falan şu kadar fırça lazım böyle konuşuyorlar. Bende dışarıdaydım o esnada girdim odaya bunlar ne konuşuyor dedim. Hattat Hasan Çelebi Hoca da: "Hanımların yazdığı Mushafın tezyinatı için ne kadar boya ne kadar altın ne kadar fırça ne kadar falan malzeme lazım onu konuşuyorlar. Süleymaniye Camii'ni, Kanuni Sultan Süleyman yaptırdığı zaman hattatlara 35 tane Mushaf yazdırmış ve camiye vakfetmiştir." dedi. Ben de dedim ki "Osmanlıyla, Türkiye Cumhuriyeti arasında fark şu kadar ki, Kanuni Sultan Süleyman 35 Mushaf yazdırıyor bizde de 35 kadın hattata ancak bir Mushaf yazdırıp camiye hediye edebiliyoruz." dedim. Böyle bir durum var bugün. Yani onun dışında Mushaf yazan, yani estetik değeri olan bir Mushaf yazan Erzincanlı Refet ağabey var oda bildiğim kadarıyla 2 tane Mushaf yazdı. Bunlardan biri, Resmi Osmanî imlası, bir diğeri Ali'ül Kâri imlası ki bu basıldı fakat Refet ağabey vefat etti¹⁶."

---

¹⁶ Bu kısım, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 16. sorusu olan "Kur'an-ı Kerim Mekke'de nazil oldu, Mısır'da okundu ve İstanbul'da yazıldı." denir. Bu kadim sözün İstanbul'da yazıldı kısmı sizce hala geçerli mi, günümüzde hat sanatında alternatif şehirler olarak görebileceğimiz yer var mı; Ankara, Bursa, Kütahya ve Konya gibi?" sorusunun cevabından alınmıştır.

3.3.8. Bilgisayar temelli tasarımlar ve yazılara bakışı

Sanat hayatının büyük kısmını uzun metrajlı yazılara yani Mushaf yazımına vakfetmiş olan Hattat Muhsin Demirel, günümüz teknolojisinden faydalanmayı da ihmal etmemektedir. Özellikle Mushafları baskıya hazırlanırken ileri derecede bilgisayar kullanarak elde yapması gayet zahmetli olan birçok sorunu bilgisayar üzerinde düzenlediğine şahit olduk. Fakat her ne kadar iyi bilgisayar kullansa da bu işte oldukça fazla hile yapıldığını ve sadece birkaç desen ve taktikle ortaya eserler çıkartılmasının yanlış olduğunu da belirtmiştir. Bu sebeple Hattat Muhsin Demirel'in bilgisayar temelli tasarımlara bakış açısını aktarmanın günümüzdeki hat sanatına katkı sunacağı kanaatindeyiz;

“Ben tasarımlara bir şey demiyorum. Yani tasarım yapar, çünkü tasarım demek ‘yap, sil, yeniden yap’ demek. Tıpkı, yap-işlet-devret modeli gibi. Tasarım dediğin şeyde sil yaptır. Yani netice itibariyle bir yaparsın, düşünürsün, silersin, şurası oldu, burası olmadı, bir daha yaparsın. Fakat bizim işler bir defa da olmaz. Bir defa da olabilmesi için işte artık Râkım veya Sami Efendi falan olmak lazım. Biz öyle bir şey değiliz. Şimdi hepimiz toplansak Sami Efendinin veya Râkım Efendinin ancak çırağı olabiliriz. Tabi bugün çok iyi hattatlar da yetişti fakat bizim durumumuzla Osmanlı hattatları arasında daha evvel belirttiğim gibi şöyle bir fark var; onlar tabii şartlarda, güneş ışığı altında tarlada yetişmiş bizse laboratuvar şartları veya sera altında yetiştik. Şimdi sera domatesi ile Ayaş'ın tarlada yetişmiş domatesi arasında ciddi fark vardır. Sera domatesi daha parlak gözükebilir ama yediğin zaman onun ne olduğu ortaya çıkar. Şimdi böyle bir fark var. Bütün mesele, o heyecanı ve o ruhu yazıya aksettirebilmekte. Bilgisayar tasarımı yapan veya işte teknoloji tasarım yapan aksettirebiliyorsa o ruhu bizim bir itirazımız yok. Yani ben kullanılmasına karşı değilim, hile yapılmasına karşıyım¹⁷.”

---

¹⁷ Bu kısım, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 17. sorusu olan “Bilgisayar temelli tasarımlar ve yazılar hakkındaki görüşleriniz nelerdir ?” sorusunun cevabından alınmıştır.

3.3.9. Bundan sonraki sanat hayatına dair planları

Beş mushaf ve birçok levha eser üretmiş olan Hattat Muhsin Demirel'in bundan sonraki yaşamında daha ziyade sergi üretmek maksadıyla çeşitli eserler ortaya çıkartacağı anlaşılmaktadır. Bizlere gösterdiği birçok sergi projesi ve çalışması mevcut. Bu çalışmaların detayı eserler tamamlanınca ortaya çıkacaktır. Bunun dışında yeniden bir Mushaf yazma düşüncesi olmayan Hattat Muhsin Demirel bu konuyla alakalı şunları aktarmıştır;

“Herhalde bundan sonra Mushaf yazma gibi bir planım yok tabii nasip bilemem ama yazmayı bilhassa düşünmüyorum çünkü yazdığım Mushaflardan ikisi basıldı. Bir tanesini Tataristan Devleti aldı, basmadı veya basmadı, bana para pul falan da vermedi ne yaptı bilmiyoruz. Bana da bir bilgi vermedi bende öğrenemedim çünkü orası öyle hemen ulaşılabilecek bir yer değil. Bugün Türkiye’de Mushaf yazmanın manevi fîrûzat hariç bir değeri olduğu düşüncesinde değilim çünkü piyasada tedavül edilen Mushafların %85 veya %90’ı artık bilgisayar Mushafıdır. Biz bu davayı da tıpkı dil davası gibi, alfabe davası gibi kaybettik. Bugün İslâm Tarihinin en muhteşem hattatları, en büyük hattatları, en muhteşem eserleri bizim memleketimizde olmuş. Bugün de dünyanın en iyi hattatları Türkiye’de ve tarihin en muhteşem Mushafları, en nadide Mushaflarını bu insanlar yazmış. Bizim insanlarımız, tarihimiz, ecdadımız yazmış. Bugün onların çocuklarının bilgisayar fontuyla yazılmış Mushaflara muhtaç olması yeteri kadar yüz karası bir konudur. Yani ne diyeyim ki ben. Diyanet İşleri Başkanlığı, Mushaf basıp satan vakıflarımız, iş adamlarımız ve yayinevleri bu işe alettir. Biz el yazması Mushaf işini yani bu davayı kaybettik. Birincisi, bugün yazma bir Mushaf piyasada satılmazsa kim bana niye Mushaf yazdırsın? İkincisi ben de öyle Mushaf yazıp bassam bu da kolay bir iş değil ki. Şu an basım piyasasını bilmemekle beraber 100 binlerce lira belki milyon para vermek icap eder. Bunu bastığın zaman elinde kalırsa ne yapacaksın? İnsanlar almıyor, en kötüsü şudur ki bilgisayar Mushafından okuyan insanlar artık hafız bile olsa normal yazıyı okuyamıyor. Böyle bir rezalet var. Yani normal Kur’ân-ı Kerîm’den veya Osmanlı Kur’ân-ı Kerîm’inden mesela, Kayışzâde Hafız Osman’dan, Büyük Hafız Osman’dan veya şimdi yazma eserlerin bastığı Şeyh Hamdullah veya Hasan Rıza Kur’ân-ı Kerîm’inden insanlar bir sayfa okuyamıyorsa yandı gülüm keten helvası

misali oluyor. Dolayısıyla bugün Mushaf yazarak bu işe devam etmenin çok hazindir ki artık imkânı kalmamıştır. Mushaf yazmanın imkânı veya bir değeri kalmamıştır. Manevi feyizleri ayırır. Bundan sonra yapmak istediğim şey, Mushaf yazmanın dışında dualarla uğraşıyorum. Elimde yaklaşık 10.000 sayfaya yakın belge var, ömrüm olursa bunları kitap halinde cilt cilt yazmak istiyorum. Bu duaların içerisinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) sahih kaynaklara müşterek bütün duaları var. Ashâb-ı kirâm efendilerimizin duaları var. Bâhusus Hz. Ali'nin duaları var. Ukkâşe b. Mihsan, Enes b. Mâlik, İbn Abbas, Hz. Ebubekir vesair sahâbelerin duaları belge olarak elimde var. Bunun yanı sıra Tabînden başta Veysel Karanî ve Hasan-ı Basrî olmak üzere bir sürü tabînin duaları var. Hasan ve Hüseyin efendilerimizin, İmam Zeynelâbidîn, Muhammed Bâkır, İmam Ca'fer es-Sâdik, İmam Ali er-Rızâ, Hasan el-Askerî, Muhammed Takî gibi Ehl-i Beyt imamlarının duaları var. İmâm-ı Âzam, İmâm-ı Şâfiî, İmâm Mâlik ve İmâm Hanbel'in yani dört büyük imamın duaları var. Sonra İmam-ı Rabbânî, İmam-ı Gazzâlî ve Celâleddîn-i Rûmî gibi müceddidin duaları var. Şah-ı Nakşibend, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şâzelî, Ahmed er-Rifâî, Ahmed el-Bedevî, İbrâhim ed-Desûkî ve Abdülkâdir-i Geylânî gibi bütün hak tarikatlarının reislerinin duaları var. Bunlar birer hazine ve bende bunları ayrıca bir koleksiyon tarzında yazmayı düşünüyorum. Fakat ben hattatlar arasında sadece levha eser yazan bir hattat olmak istemiyorum. Neticede hat sanatı kitap sanatıdır levha sanatı değildir. Levha yazılmaz mı, yazılır, ama ben mümkün olduğu kadar kitap formatına yakın veya oradan beslenen eserler yazmaya gayret ediyorum. Mesela 'Maşallah' grafik bir yazıyla güzeldir ama böyle şeyler modern resim olarak algılanıyor ve yazının hakikatine değil formuna bakılıyor. Ben hem formu hem hakikatine bakılan bilhassa hakikatine bakılan tarzda çalışmak isterim. Dolayısıyla çalışmalarımı böyle yönlendirdim. Şu anda, bir kısmında hemen hemen sonuna geldiğim, bir kısmını hâlâ düşündüğüm 6-7 tane farklı koleksiyon var. Bunları şu anda açıklamam belki doğru olmaz zaman içerisinde ortaya çıkacak¹⁸."

---

¹⁸ Bu kısım, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 18. sorusu olan "Bundan sonraki sanat hayatınıza Mushaf yazımıyla mı devam edeceksiniz yoksa levha yazımına mı ağırlık vereceksiniz?" sorusunun cevabından alınmıştır.

3.3.10. Son Söz

Hattat Muhsin Demirel, günümüzde İslâm toplumunun ciddi bir müphemleşme sürecine girdiğini ve bu sürecin olumsuz birçok etkisini yaşadığımızı ziyaretlerimiz esnasında uzun uzun izah etmiştir. Özellikle İslâm sanatının muhafazakâr kesim tarafından bir ev süsünden öteye henüz geçemediğini bu durumda tabii olarak kendi çalışmalarında içe dönük olmayı zorunlu kıldığını aktarmaktadır. Özellikle manaya önem verdiği estetiğin ikinci planda olduğu uzun metraj birçok eserinin muhafazakâr kesim tarafından ilgi görmediğini tecrübe etmiştir;

“Ben bugün çok münzevi yaşadığım için hat sanatına ilgi duyan veya evine levha alan insanların hangi amaçla bu işle ilgilendiğinden emin değilim. Yalnız ben birkaç sergi yapmıştım ve o sergiye gelenlerden bazı kanaatlerim var. Bir defa muhafazakâr, dindar çevreler hemen hemen hiç bu işten anlamıyor. Neticede bir kısmı zenginleşmiş. Cepleri evelden para görmedi şimdi para görmüş cepler para görünce tabii evvela gıda ihtiyacı sonra giyim ihtiyacı, sonra barınma ihtiyacı sonra bu gibi şeyler var. Bakıyorlar ki bu itibar kazandıran bir şey; eve bir hilye asmak, bir yazı asmak, bir levha asmak veya birkaç levha asmak. Bu işler Hacı Bayram veya sahaflardan alınan bir fotokopi yazının eve asılmasıyla başladı. Şimdi cebi para görünce hattattan levha alıyor. Ben merak ediyorum bu alan insanlar bu işten ne kadar anlıyor? Bir hilyeye baktığı zaman veya levhaya baktığın zaman bundan ne anlıyor, nasıl zevk edebiliyor, ne amaçla almış, orada yazılan şeyin mânasıyla, estetik değeriyle, onun hikmetiyle ne gibi bir münasebet içerisinde? Ben her gün baktığım şeyin ne olduğunu ne mânaya geldiğini, bunu niçin evime astığımı seyredip bunu zevk ederim. Bu insanları bu levhaları bu zevkten ötürü mü asıyor yoksa evine misafir gidecek mesela ben gidiyorum, benim için mi asıyor? Duvarı daha tezyin edilmiş olsun, böyle altından levhalar olsun, biraz süs olsun diye mi asıyor? Bunlardan çok emin değilim açıkçası. Bu itibarla bugün muhafazakâr çevrenin birinci kuşağı zenginliği yaşıyor. Zenginlik gelince birinci ve ikinci kuşak ne yaptığını bilmez savunur. Üçüncü kuşak bunun kıymetini bilir, bunun ne mânaya geldiğini bilir ki kendisine bir servet intikal ederse değerini anlar onu korur, bir servet intikal etmezse o da bizim gibi dolaşır. Fakat daha evvel belirttiğim gibi ben 1993 yılında Çankaya Gazi Osman Paşa’da vakıf haftası münasebetiyle bir sergi açmıştım. Buradan

Ankara'nın dindar camiasından bir sürü insan geldi, Çankaya'nın sosyetesinden de dinle, imanla alakası olmayan fakat sanatla ve estetikle güzellikle alakası olan bir sürü insan geldi. Yabancılar geldi Büyükelçilikler vesaire geldi. Gördüğüm şu ki, Çankaya'nın o dinden imandan anlamayan hatta karşı olan fakat estetik olarak, göz nuru olarak veya emek olarak bir şeyi takdir edebilen insanların, zenginleşmiş fakat muhafazakâr olup estetik bir değerlendirme veya böyle bir filtresi olmayan insanların olduğunu da gördük. Bugün toplumumuz müphemleşme süreci yaşıyor. Yani köyden şehirlere gelen insanlar köyün âdetini, erkânını, mahalle baskısını veya köy baskısını unutmuş vaziyette. Biz mahalleleri mahvettik, mahalle diye bir şey yok. Aynı apartmanda yan komşunu tanımıyorsun, üst komşunu tanımıyorsun. Yani mahallede yok, bir baskı da yok. Köyden gelmiş şehre, şehrin adabını, erkânını, yaşamasını, zarafetini ve letafetini bilmiyor. Böyle milyonlarca insan var. Evet, her gün o onun gözünü oydu, bunun kafasını ezdi, o karısını öldürdü, bu cinayet işledi hep bu hadiseler. Bu, müphemleşmenin getirdiği sonuç. Değer yok, ölçü yok böyle bir toplumda yaşıyoruz. Bunların bir kısmı dindar, bir kısmı dine karşı veya dine lakayt ama neticede aynı kaynaktan besleniyorlar. Anlatabiliyor muyum? Bu insanlara böyle bir güzelliği nasıl ulaştırabiliriz, nasıl anlatabiliriz, ben hakikaten hayret ediyorum. Benim yaptığım çalışma şu, ebediyete bir mektup yazmak. Ben Diyanet Mushafı hariç diğerlerini Allah'ın kelamını yazmak için yazdım. Şimdi çocuklarıma da söylediğim şu, yavrurum, ben bu kadar yazıyorum, Mushaflarım var, çalışıyorum ve bunlar birikiyor. Ben faniyim, elbet öleceğim ben size han, hamam, yazlık kışlık, at, araba bırakacağıma 50 tane yazı bırakayım, 3 tane 5 tane Mushaf bırakayım, Evrâdı şerîf var vesaire yazılar var yani siz aç kalmazsınız. Bunların bastırın satın. Levhaları tezyin edin satın ne yaparsanız yapın. Ben size bina, tarla veya gayrimenkul bırakmıyorum. Yazı bırakıyorum ki bu yazılar bir valize veya bilemedin bir sandığa sığacak şeyler. Evet, az ama bunlar bir hazinedir. Netice günü gelir insanlar bunu hakikatini anlar, değerini bilir. Ben Cenâbı hakka karşı öbür tarafa gittiğinde ne yaptın denildiğinde 'senin kitabını yazmaya çalıştık Yarabbi' desem kâfi. Ne kadar ihlâslıyım ne kadar değilim bunu da ölçebilecek bir ölçüm yok. Allah kabul etsin öyle diyelim. Ben kendime hâkim değilim ihlâslı mı yaptım, menfaatim için mi, nefsim için mi, çıkarım için mi, riya için mi yaptım hakikaten

bilmiyorum. İnsanoğlu, günde 90 tane 100 tane haleti ruhiyeden geçiyor. Dolayısıyla Allah ihlâslı olduğumuzu kabul etsin. Diyelim ki hiç yazamadım yani yazdığım âyet de değil hadis. Şiir yazdım, beyit yazdım, kelam-ı kibar yazdım ama ahirette “Yarabbi, İslâm yazısını yazdım.” desem yeterli. Ölümden sonra ilk iman meseleleri sorulur sonra namaz, arkasından oruç arkasından zekât derken ibadet sandıkları açıla açıla gidilir. Yani o sandıkları açmadan evvel ‘Yarabbi ben böyle bir iş yaptım dergâhına arz ediyorum, bir değer varsa’ diye bu yazılarımı sunacağım, ben bunun için uğraşıyorum. Çünkü ibadet sandıklarını açtığı zaman ne çıkacağı belli değil. Namaz kılıyoruz ama ne kadar ihlâslıyız bilemiyoruz. En mühimi Şeâiri’l-İslâmiyye’nin ihyası için uğraşıyorum. Yarabbi birileri gelmiş senin Şeâiri’l-İslâmiyye’ni yerle bir etmiş, ben bir ömür verdim senin Şeâiri’l-İslâmiyye’ni inşa etmek için, İslâm yazısıyla bunları yazdım demek için uğraştım¹⁹.”

Hattat Muhsin Demirel bunca yıldır yaptığı tüm emeklerinden maddi bir çıkar elde etmek için değil İslâm yazısının ihyasına bir nebze olsa katkı sunabilmek için çalışmıştır. Gelecek nesillere miras olarak bıraktığı Mushafları ve eserleri tüm maddi miraslardan daha kıymetlidir.

---

¹⁹ Bu kısım, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı’nda Mehmet Emin Ütük’ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 27. sorusu olan “Sizce hat sanatının seyri modern dünyada nasıl devam eder?” sorusunun cevabından alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HATTAT MUHSİN DEMİREL İLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ HATTATLARIN GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde Hattat Muhsin Demirel'i tanıyan, onunla dostluğu veya muhabbeti olan önemli hattatların görüşlerine yer verilmiştir.

4.1. Hattat Hasan Çelebi

Hattat Hasan Çelebi, Hattat Muhsin Demirel ile ilgili şunları aktarmıştır;

“Muhsin’in hayatı çok hareketlidir bir kitaba sığmaz. Hamid Bey’le olan diyalogu benden çoktur o sebeple onun o yönü iyice irdelenmeli. Muhsin, o muhitte kalıyordu ben haftada bir gidiyordum o ise her gün gidiyordu. Nurcuların yazdırdığı Mushafla Muhsin ilgileniyordu. Her gün bir sayfa alıyordu getiriyordu zaman zaman hocaya para götürüyordu. O zaman da çok cevvaldi şimdi de hayatı öyle cevval geçiyor. Onun için onun o yönlerini biraz sual eder ve irdelerseniz, Hamid Hoca’nın bilinmeyen yönlerine de ışık tutmuş olursunuz. Hocanın vefatından sonra düzenlenen anma törenlerine birkaç defa Muhsin’i konuşmacı olarak davet ettim. O programlarda 15 dakika konuşuyoruz fakat bir açıldı mı yarım saat konuşuyordu. Onun için konuşmayı da sever, bilgisi de vardır. Onun Hamid Hoca’yla olan serüvenleri ayrı bir çalışma olarak da yapılabilir. Hamid Hoca’yı İsmail Yazıcı çalıştı bir kişi daha çalıştı fakat onlar biraz yavan kaldı bu sebeple Muhsin biraz daha fazla bilgiye sahiptir. Ona sorup sen yaz veya o yazsın bu meseleleri²⁰.”

Hocam Muhsin Demirel’in İcazet almasında Hattat Hasan Çelebi’nin emeği oldukça fazladır. Hattat Hasan Çelebi o günlere dair şunları söylemiştir;

“Muhsin icâzeti Hamid Hoca’dan alamadı. Memuriyet vesaire sebebiyle Ankara’daydı o dönemlerde de hoca hastaydı. Sonrasında bir icâzete ihtiyaç

---

²⁰ Bu kısım, 27.01.2023 Tarihinde Hattat Hasan Çelebi ile İstanbul Çamlıca Cami Mustafa Çelebi Atölyesinde yapılan mülakattan alınmıştır.

duydu, biz de yazılarını görelim dedik ve biraz çalıştırdık. Biraz çalıştı ve bizlerde ona hocanın adına bir icâzet verdik. Sonra ilk Mushafını yazdı. Ankara'da olduğu için, Diyanet İşleri Başkanlığıyla Mushaf sebebiyle baya mücadeleler etti. Şimdi biz de ediyoruz tabi Mushaf çıkartmak kolay değil²¹.”

4.2. Uğur Derman

Uğur Derman, Hattat Muhsin Demirel ile ilgili şu bilgileri vermiştir;

“Ben Hattat Muhsin Demirel’i Kur’ân-ı Kerîm’e verdiği emeklerle tanıyorum. Sanıyorum ilk defa Hamid Bey’in yanında tanışmıştık çünkü oraya sık sık gidip geliyordu. Çok gayretli ve hat sanatına bu yönüyle çok hizmet etmiş bir arkadaşımızdır²².”

4.3. Hattat Fuat Başer

Hattat Fuat Başer’in, Hattat Muhsin Demirel ile tanışıklığına ve dostluğuna dair şunları aktarmıştır;

“Gariptir ben kimle ne zaman ne şekilde tanıştım hatırlamam. Tabi yazıyla ilgilenmesi sebebiyle bir yerde bir şekilde tanıştık. Hattat Muhsin Demirel ile çok eski fotoğraflarımız var demek ki tanışıklığımız eskiye dayanıyor. Zannımca 80’li yıllarda tanışmış olmalıyız ki bu da kırk yıldır tanışıyoruz demektir. Ayrıca Muhsin ile aramızda bir gönül bağı oldu. En çok takdir ettiğim noktası Hamid Hoca’ya en fazla emeği verenlerden birisi Muhsin’dir. Yine hocaya hizmet noktasında İsmail Yazıcı ve geçenlerde rahmetli olan Fırıncı ağabey denilen zat da emekleri sebebiyle akla gelen ilk insanlardır. Allah selamet versin Muhsin gönül ehli bir arkadaşdır. Çoğu kişi yazı yazınca kendini beğenir başkasının yazısını görünce de kendisinininkini düşünüp ben daha iyi yazıyorum der. Fakat Muhsin bir yazı yazınca herkese gösterir ve hele bir bakın eksiki gediği var mı diye sorar. Eski ustaların âdeti de bu

---

²¹ Bu kısım, 27.01.2023 tarihinde Hattat Hasan Çelebi ile İstanbul Çamlıca Cami Mustafa Çelebi Atölyesinde yapılan mülakattan alınmıştır.

²² Bu kısım, 28.01.2023 tarihinde Uğur Derman ile İstanbul Balaban Tekkesinde yapılan mülakattan alınmıştır.

şekildedir. Cenâb-ı Hak ona öyle bir mertebe nasip etti ki beş tane Mushaf yazdı. Bugün beş tane Mushaf yazan başka bir arkadaşımız yok. Bakın Allah herkesin gönlüne göre veriyor. Allah ahirette Kur'ân-ı Kerîm'in şefaatine onu nâil eder inşaallah duamız ve inancımız bu. Ayriyeten çok özel sohbetlerimizde olmuştur, beraber yemiş içmişliğimiz olmuştur, evine gidip gelmişliğimiz olmuştur. Hatta şunu da söyleyeyim kayıtlara geçsin bazen Muhsin'in muziplik tarafı da tutar. Bir gün Küçük Ayasofya'nın bahçesinde onu bekliyorum karşıdan gelişi öyle hoşuma gitti ki kalktım kucakladım "Allah seni velî kullarından eylesin" dedim. O da "ne yani baba velî kullarından değil miyiz?" bu lafı öyle hoşuma gitti ki bayıldım. Samimi ve muzipçe söylediği için inşaallah öyle de zuhur eder. Hatırlarımız çok anlat deyince hepsi uçup gidiyor. Mesela bir defasında bir kadıncağız geldi "ben hat öğreneceğim, Mushaf yazıp kendi paramla bastıracağım" dedi ve kime gitse yaşlı olduğu için ders vermek istememiş. Bizde gönlü kırılmasın diye başlattık bir süre ilerledik küçük sûrelerden yazdırmaya başladık sonra kadın gelmez oldu gerisini bizim Muhsin'den dinliyorum. Muhsin, bir Mushaf yazmış elbette Diyanet İşleri Mushafları Tetkik kurulunun da bunu incelemesi lazım. Muhsin orada çocuğu yaşındaki çocukların ukalâlığı ile karşılaşıyor. Bu vav'ın kafası olmamış, yok şu harf böyle olmalı diyerek resmen yazıyı Muhsin'e öğretmeye çalışıyorlar. Muhsin de tabi kızıyor artık ve benim sizin yaşıncı kadar sanat hayatım var dese de ikna olmuyorlar. O dönemki Diyanet İşleri Başkanı da Muhsin'in arkadaşı ve başkana iletince olayı, izin çıkıveriyor. Muhsin, "ben o zorlukları çekerken bu kadın geldi ve tüm heyet arkasında yürüyordu. Kadın Mushafı yazmış heyetten geçmiş herkes etrafında dönüyor." deyince, dedim ki bak işte ihlâs samimiyet budur. Böyle anılarımız da olmuştur. Yazıya bu kadar hizmet etti, hanımı müzehhibe, çocukları sanatla uğraşıyorlar yani ailecek sanatçılar. Allah uzun bir ömür ve sağlık versin ki son nefesine kadar kalem elinden düşmesin. Edeceğim dua budur²³."

---

²³ Bu kısım, 28.01.2023 tarihinde Hattat Fuat Başer ile İstanbul Küçük Ayasofya Camii'nin çay ocağında yapılan mülakattan alınmıştır.

4.4. Hattat Ali Hüsrevoğlu

Hattat Ali Hüsrevoğlu'nun Hattat Muhsin Demirel tanışması ve muhabbeti şu şekildedir;

“Muhsin Demirel ile ilk görüşmemiz Amasya İlahiyat Fakültesinin düzenlediği Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyumu vesilesiyle olmuştu. Türkiye'de tanınmış 80 kadar hattatın geldiği bir sempozyumdu bu ve orada ilk kez yakın görüştük. Benim Sanat Yazılarını yazdığım bölümde ısrarla tekrar ettiğim bir söz vardı: “önce ahlak, sonra ahlak, sonra ahlak, sonra sanat” diye. Allah hepsine selamet versin, bazı arkadaşlarımız sanatta belli bir yere gelince halleri ve tavırları değişiyor. Ancak Muhsin Bey böyle değil. Muhsin Bey beş tane Mushafı yazmayı başarabilmiş bir hattatımız. Bu takdire şayan bir durum. Bunların üç tanesini Resm-i Osmaniye'ye göre yazdı diye biliyorum ve bana bir nüsha hediye etmişti. Benim tanıdığım arkadaşlardan Kur'ân-ı Kerîm yazmanın heyecanını duyan bir arkadaşımız. Bu çok büyük bir şey. Pek çok insan hattat olur ama Kur'ân-ı Kerîm yazmak her hattata nasip olmaz. Bunun büyük bir mazhariyet olduğunu düşünüyorum. Kendisini tebrik ediyorum ve kendisine gıpta ediyorum. Muhsin Hocamızla başka birlikteliklerimiz de oldu. Ahlak olarak pırıl pırıl bir insan. Sanat olarak da nesih yazısında ve Kur'ân-ı Kerîm yazımında mümtaz bir hattatımız. Allah'tan kendisine hayırlı uzun ömürler temenni ediyorum. Ancak bu Kur'ân-ı Kerîm yazma heyecanını paylaşmak istediği pek çok kimseyle paylaşabilmiş değil onun inşallah en kısa sürede yerine gelmesini ve lâıyk olduğu iltifata mazhar olmasını isterim. Bazı insanlar zamanını aştığı için kendi zamanında anlaşılmıyor. Allah eğer o amelini kabul etmişse zaman içerisinde insanlara onu unutturmuyor. Muhsin Hocamızın bahsi geçen sempozyuma yazdığı bir makaleden dolayı Hattat Hamid'e yazdırılan Tevafuklu Mushaf'ın basımında Hamid Hoca'nın yaşlılığında onun nazına katlanarak çok büyük emekler verdiğini de biliyorum. Hattat yazarken bazı hatalar yapabiliyor bu normaldir ve kusur değildir. Bir başka hattatın bu hataları düzelttirmesi gerekiyor. Muhsin Hoca'da Hattat Hamid'i şiirler ve

iltifatlarla taltif ederek o büyük hizmeti yapmıştır. Buda takdire ve tebrike şayan bir hareket²⁴.”

4.5. Hattat Hüsrev Subaşı

Hattat Hüsrev Subaşı, Hattat Muhsin Demirel ile kadim dostluklarına dair şu bilgileri yazılı olarak aktarmıştır;

“Hattat Hâmid Aytaç merhumun öğrencileri arasında hoşsohbet, arkadaş canlısı, gayreti ve mütevazı kimliğiyle öne çıkan dostum Muhsin Demirel, her hattata nasip olmayan bir lütufla bir²⁵ Mushaf-ı Şerif yazarak yayınlanmasına da muvaffak olmuştur. İlk yazma denemelerine vaktiyle şahit olmuş, daha da güzel sonuçlara ulaşabileceğini öngörmüştüm. Nitekim o gayretini artırdı ve yazısını daha da güzelleştirdi. Uzun ve çileli bir emek süreci sonunda yazdığı Mushaf, THY'nin de desteklediği bir proje kapsamında güzel bir tezhip ve cilt ile yayınlandı ve camiada takdir edildi, kabul gördü. Onunla sohbet ederken vaktin nasıl geçtiğini anlamazsınız. Yüce Mevlâ muhabbetini dâim, ömrünü müzdâd eylesin (M. H. Subaşı, 07 Haziran 2023).”

4.6. Hattat Savaş Çevik

Hattat Savaş Çevik'in, Hattat Muhsin Demirel ile tanışıklığı şu şekildedir;

“Muhsin Bey'le tanışıklığım çok eski yıllara dayanıyor. Yanlış hatırlamıyorsam 1980'li yıllar da tanışmıştık. Uzun bir arkadaşlık dönemimiz var. Ortak yönümüz her ikimizin de Hamid Hoca'nın talebesi olmamızdır zaten o vesileyle tanıştık ve zaman zaman görüşerek bu arkadaşlığımızı devam ettirdik. Kendisini severim, iyi bir hattattır ve birkaç defa Mushaf

---

²⁴ Bu kısım, 19.04.2023 Tarihinde Hattat Ali Hüsrevoğlu'nun İstanbul Bulgurluda bulunan evinde yapılan mülakattan alınmıştır.

²⁵ Piyasada Hattat Muhsin Demirel'in THY Kur'an-ı Kerim'i bilindiği için yalnızca bir Mushaf'ı var gibi gözükmektedir. Beşinci bölümde de görüleceği üzere üçü basılmış veya basıma hazırlanmış olmak üzere toplam beş kez Mushaf yazmıştır.

yazmıştır. Ankara'da ikamet etmesi sebebiyle fazla görüşemiyoruz ama muhabbetimiz gzeldir²⁶."

---

²⁶ Bu kısım, 11.04.2023 Tarihinde Hattat Savaş evik ile yapılan telefon konuşmasından alınmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. HATTAT MUHSİN DEMİREL’İN ESERLERİ

Bu bölümde Hattat Muhsin Demirel’in basılan ilk eserleri, sanat dışındaki eserleri, basıma hazırlanmış olan, tamamlanan veya tamamlanmamış eserlerinden bazı örnekler aktarılacaktır. Aynı zamanda THY Mushafından bazı örneklerle diğer önemli hattatların mushaflarından aynı sayfalar analiz edilecektir. Piyasada Muhsin Demirel ismiyle yer alan bazı ilmi kitapların Hattat Muhsin Demirel ile ilgisi yoktur. ‘Muhsin Demirel’ ismiyle kitapları yer alan bu kişi Dr. Muhsin Demirel’dir ve Hattat Muhsin Demirel’den bağımsız bir kişidir. Hattat Muhsin Demirel’in de üç yüksek lisansı mevcut olmakla beraber Dr. unvanı bulunmamaktadır. Diyarbakır Ergani ilçe müftüsü olan Muhsin Demirel’in de Hattat Muhsin Demirel ile ilgisi bulunmamaktadır.

Hattat Muhsin Demirel, yıllar evvel laiklik üzerine bir çalışma yapmış, incelenmesi için arkadaşlarına vermiş fakat arkadaşları başka kopyası olmayan dosyayı kaybedince çalışma basılamamıştır. Hattat Muhsin Demirel bu konuyu üçüncü bölüm, dokuzuncu soruda detaylı şekilde izah etmiştir. Çeşitli sosyal medya kanallarında Risale-i Nur sohbetleri ve televizyon programlarında çeşitli anlatımları bulunmaktadır. Tüm bu görsel yayınlara internet üzerinden ulaşmak mümkündür. Hattat Muhsin Demirel, Evrâd-ı Nuriye, Mushaflar ve levha eserler dışında eser üretmemiştir. Bu çalışmanın yapıldığı esnada Evrâd-ı Nuriye yeniden bastırılmıştır. Aynı zamanda tekrar bir Mushafını da baskı için hazırlamaktadır. Ne zaman basılacağı ve ne şekilde basılacağı henüz netleşmediği için bir bilgi verilememektedir. Hattat Muhsin Demirel’in Bazı dergilerde röportajları yer almaktadır. Bu bölümde yer alan eserlerin tamamı Hattat Muhsin Demirel’in tercih ettiği eserleridir. Hattat Muhsin Demirel’in bu bölümde yer alan eserler dışında da eserleri mevcut olmakla beraber bu kadarıyla iktifa etmemizi uygun görmüştür. Eserlerin Tamamında tezhipleri Hattat Muhsin Demirel’in eşi Nuran Demirel, grafik tasarımları kızı Kevser Kabasakal (Demirel) tarafından yapılmıştır.

5.1. İlk eserleri

Hattat Muhsin Demirel henüz mushaf yazımına başlamadan evvel çeşitli sergiler ve eserler çalışmıştır. Fakat bunların sayısı oldukça azdır. Nitekim o dönemlerde yazıyla olan irtibatı bugüne oranla daha az olan sanatçı iş hayatının içerisinde elinden

geldiğince yazıya da vakit ayırmıştır. Bu zaman içerisinde yaşadığı olayları ve ilk eserlerinin ortaya çıkmasını şöyle anlatmaktadır;

“İlk dönemlerimde eser tarzında bakıldığı zaman birkaç küçük besmele ve hadis-i şerif olmak üzere küçük eserlerim vardı. Esasında 1980 yılında Ankara’ya gelip çalışma hayatına başladım. Ankara’ya gelince hukuk, iktisat, işletme mezunu olmam ve bu alanlarda yüksek lisanslarımın olması nedeniyle delişişek bir adam olarak geldim ve önceliğim hattan ziyade çalışma hayatı oldu. Ankara’ya gelmeden evvel dedim ki gideyim Ankara’ya Türkiye böyle berbat bir vaziyetteyken Türkiye’yi düzelteyim. Yani Ankara’ya gelirken siyasette ve bürokrasinin yüksek kademelerinde üst mevkilere gelmek gibi bir düşüncem vardı. Neticede maddi gözüküyor ama benim düşüncem maneviydi. Genciz o zaman tabi ve gidip ben bu memleketi bir düzelteyim demiştim. Ben 1980 yılı Nisan sonu itibariyle geldim ve geldikten üç-beş ay sonra 12 Eylül oldu. Tabi bizim programlar darbe esnasında şaştı. Sonrasında hayatın tabii işleyişi içerisinde gidip gelirken memuriyete başladık ve sonrasında Amerika’ya gittik. Amerika’ya gidip döndükten sonra bir şeyler yapabilir miyiz diye düşünüyorduk. Bu süreç içerisinde yazıyla yani Hüsn-i Hat sanatıyla olan ilgimizi kesmedik ama asgari düzeye indirdik. Yazıyla ilgili bir kitap ve bir şey çıkarsa gidip alıyordum. Sonra ya bizde yazı yazıyorduk bir şeyler yapıyorduk tarzında hayıflanıyorduk. Yazı birinci planda olmamasına rağmen o arada yapmış olduğum birkaç çalışmam vardı. Bu eser mukavva üzerine yapıştırılmış, etrafına cetvel çekilmiş, bir tanesinin üzerine ebru yapıştırılmış iki veya üç tane eser vardı ve iş yerimdeki dairemde dolapta duruyordu. Çok ehemmiyet verdiğim bir şey değildi. 1989 yılında Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu kurucusu ve benim de dostum olan Necmettin Turinay’ın ısrarlarıyla daire başkanı olarak Aile Araştırma Kurumuna geçtim. Orada bir hanım vardı ve bu hanımın esas olarak kadrosu Gazi Üniversitesi Resim Bölümündeydi ve eşi de o zamanlar Gazi Üniversitesi’nde resim bölüm başkanıydı. Yani karı-koca ressamlardı. Tuhaf ve çok enerjik bir kadındı. Tabi oda bizde oraya yeni gitmişiz ve orada tanışma fasılları oluyordu. Bazen birkaç arkadaş onun odasında bir çay içiyorduk, bazen o bizim yanımıza geliyordu birbirimize hâl hatır soruyorduk velhasıl böyle bir muhabbetimiz vardı. Fakat biz ne zaman bir araya gelsek

hanımefendinin eşi ve kendisi ressam olması, Almanya'ya gidip sanatla ilgili işler yapmaları ve bu işlerden para kazanmaları sebebiyle kendilerini sanatkâr, bizi ümmi görüp lisan-ı haliyle her defasında bize 'bu sanatlarla uğraşmayanlar adam sayılmaz' gibi bir izlenim veriyordu. Bu durum defalarca tekrarlandı. Bir gün benim odaya çay içmeye ve bir şeyler sormaya gelip, yine aynı şeyleri söyleyince gayri ihtiyari kalktım, dolaptan o yazıları çıkardım ve 'Hanımefendi bizim de bir sanatla iştiğalimiz var, işte böyle bir şeylerle uğraşıyoruz' dedim. Bunu görünce çok heyecanlandı. Bana aynen şöyle söyledi "Yahu sende Arap'ın petrolü var". Bu söylem üzerine ben şaşırdım. Ondan sonra bana anlattı. Bunlar Almanya'da bir tane tuğra kalıbı ele geçirmişler. Serigrafi ile bunu ipek üzerine renkli bir şekilde basmışlar. Bu eseri de bilmem kaç bin marka satmışlar. Sonra konuşurken bana 'sen bir sergi hazırlasana' dedi. Biz de ümmi adamız tabii, 'Hanımefendi ben çalışayım, eser ortaya çıkartayım ama sergi nasıl açılır, bunu mutfağı nasıldır, davetiyesi nasıl olur, salonu nereden bulacağız, kim satın alır eserleri, bunları bilmiyorum.' dedim. Oda bana 'sen çalışmalarını yap, belirli bir aşamaya gelsin, benim çeşitli vakıflarla münasebetin var oradan sana salonda buluruz diğer her şeyi de yaparız, hatta yurtdışında sergiler açarız. 'Dedi. Bana böyle bir gaz verdi. Ben de bunun üzerine tekrar kamaş kalemimi açtım, mürekkebi, hokkayı, diviti çıkardım bir şeyler yapmaya çalıştım. Mesela, bir yazı üzerinde çalışıyorum yazı belli bir kıvama gelince onun bir fotokopisini alıyorum. Arkamda panolar var ve panonun üstünde çeşitli resimler var. O resmin sağ tarafında panonun üzerine o yaptığım yazının fotokopisini oraya asıyorum. Bir mukavva üzerine ataçla onu tutturuyorum. Ondan sonra ikinci yazı olunca öbür tarafına koyuyorum. Odaya girip çıktıkça o astığım yazıların terazisine bakıyorum. Bu olmuş, bu olmamış diyorum ve ondan sonra onu indiriyorum tekrar olmayan yerlerini düzeltip aynı yere tekrar koyuyorum. Yeni bir tane yapınca ilk koyduğumu alıyorum ve yerine yeni yazıyı koyuyorum. Hülâsa böyle eser üretmeye başladım. Bir gün sabah saat 9.30 gibi odaya gittiğimde benim o yazıların fotokopilerinin mukavvasından ayrılmış vaziyette yerde olduğunu gördüm. Sekreterime: 'Bu odaya kim girdi, kim çıktı? Pencerelemi mi açtınız ne oldu benim yazılarım hep yerlerde.' dedim. Sekreterim, 'yok pencereleri açmadık.' dedi. Biraz inceleyince meseleyi, oradan birisi 'filanca hanımefendiyi senin odadan

çıkarken gördüm.' dedi. Sonra anladım ki benim odama giren bana bu eserleri çalıştıran Hanımefendiymiş ve beni bu işte çalıştırmakta esas maksadı ben yokken yazıların kalıbını alıp Almanya'da serigrafi ile basıp satmakmış. Arap'ın petrolünü meğerse buraya yarayacakmış. Ben bunu hissedip anlayınca çalışmalarımı dairede yapmamaya başladım ve eve getirdim. 3-4 sene çalıştım. 1993 yılında İSEDAK'ın (İslâm İş birliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İş birliği Daimî Komitesi) İslâm Konferansı'nın toplantısı İstanbul'da Etap Marmara Oteli'nde yapıyordu. Bu toplantıyı da bizim Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki arkadaşlar organize ediyorlardı. Onlar 'sana orada sergi açalım' dediler. Yetiştirirsin yetişemezsin derken Eylül-Ekim ayında, şu an sayısını tam hatırlayamamakla beraber 35-40 tane veya 40-45 tane eseri orada otelin lobisinde sergiledik. O zaman Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'di ve sergiyi Süleyman Bey açtı. İslâm âleminde gelen bütün bakanlar ve onlarla gelen bütün bürokratlar yani oraya teşrif eden bütün zevat-ı kiram eserlerimizi gördü ve beğendi fakat herhangi bir satış olmadı. Eserlerin üzerine yazmıştık o zaman tabii bu eser üç TL, bu eser beş TL diye ama kimse gelip almadı ama böyle bir ortamda açılan ilk sergimdi. Sonra arkadaşlar, aralık ayında vakıf haftası var orada bu sergiyi tekrar açalım diye teklif etti. Nasıl olur diye düşündük. O zaman Vakıflar Genel Müdürlüğü ile ilgili arkadaşlar aracı oldular ve Gaziosmanpaşa Vakıfbank Sanat Galerisi'nde sergi açıldı. O zamanki Çevre Bakanı Rıza Akçalı'ydı ve sergiyi o açtı. Bu sergi ilgiye mazhar oldu ve birkaç satış da oldu. O günün parasıyla 5.000 dolarlık bir satış olmuş. Ne kadar kazandık ne kadar kazanmadık bilmiyorum çünkü tezhip yaptırmışım, altın kullanmışım ve çerçeve yaptırmışım. Elli tane esere bu tarz giderlerim olmuş ve seneler içinde taksit taksit verdiğim para sergiden sonra bir anda elime toplu olarak geri dönmüş oldu. 1000 veya 2000 dolar arasında bir para kazanmış olabilirim. Şu anda hesap kitap yapacak halim de yok. Son tahlilde elime beş bin dolar para geçti. Bu para elime ulaştıktan sonra bu parayla ne yapılır diye düşündüm. O zaman hacca gitmek iki bin dolar civarındaydı. Benim ve eşimin hac kaydı dört bin etse bin orda yesek beş bin eder. Bu paradan mükemmel bir hac yapılır dedim. Ondan sonra bir arkadaşım var hac işlerini organize eden, ona telefon ettim kontenjan var mı diye sordum ve kontenjan olduğunu öğrenince o yıl yani 94 senesinde eşimle birlikte hacca gittik. Yani

sergiyle elde ettiğimiz birkaç kuruşu hac yolunda harcamış olduk. Sonra birkaç özel sergi de açtım. Birkaç tane karma sergiye katıldım. Şu anda sayısını da yerinde unutmuş vaziyetteyim yani ben bu işlere çok fazla önem vermedim. Fakat ilk Hamid Hoca'yla Tevafuklu Kur'an yazıldığından beri veya o işte uğraştığımızdan beri, Kur'an yazma işi benim kafamda vardı ama Kur'an yazmayı göze alamıyordum. Çünkü bu levha yazmaya falan hiç benzemez. Levha yazarken uğraşırısın üç-beş ay bir istifini yaparsın, ondan sonra yazarsın, olmadıysa bir daha yazarsın üçüncü veya beşinci de olur. Kur'an yazmada öyle bir şansın yok. Tâbiri câizse her attığında on ikiden vuracaksın, bazen on birden vuracaksın, ondan bir iki tane olabilir fakat ikiyi geçtiği zaman olmaz. Demek ki her attığını neredeyse on ikiden vuracaksın bunu o zaman için göze alamamıştım. Bir de Kur'an yazmanın kendine mahsus birtakım hususiyetleri var. Esasında 604 sayfadır Mushaf, hatim duası, fihristi derken 610 sayfa eder. İlk olarak 610 sayfa yazıyı aynı homojenlikte nasıl yazacaksın? İkinci husus Kur'ân-ı Kerîm'in 450 sayfası homojendir. Yani bir sayfaya düşen kelime sayısı aşağı yukarı bellidir. Kuran'da 77.430 küsur kelime var. 600 sayfaya böldüğün zaman 129-130 kelime düşer. Demek ki sayfada 15 satır var ve 130 kelime olması lazımdır. 130 kelime 140 çıktığı zaman sayfa sık olur. 130 altına düştüğünde sayfa gevşek olur. Bu gevşek sayfalarla sık sayfalar ekseriyetle sırt sırta veya yüz yüze gelir çünkü bir âyet ortalama iki veya üç satır tutar. Yani buraya koysan âyeti orası sıkışır, orayı gevşek tutsan burası sıkışır. Bu sayfa tutar Kur'ân-ı Kerîm meselesidir. Dolayısıyla zaten homojen olan 450 sayfadan geriye kalan 150 sayfanın bir kısmı hem gevşek olacak hem sık olacak bütün bunları yaparken leke olarak homojeniteyi nasıl sağlayacaksınız? Bu mühim bir mesele. Kur'ân'ı Kerîm yazarken daha doğrusu hat eseri yazarken hattat mutlak bir dinginlik ve huzur içerisinde olması lazım. O gün başına sıkıntılı bir şey geldiyse sayfayı yazarken sıkıntılı, sıkıntılı başlarsın. Sonra bir bakarsın elindeki kelime az yer çok bu sefer aşağı taraflarını keşideli yazarsın ve homojenliği kaybedersin veya o gün çok keyiflisindir fevkalade ferah ferah başlarsın bir bakarsın elindeki kelime çok yer az, bu sefer sıkıştırırsın. Mesela özellikle Kayışzâde Hafız Osman'ın Kur'an'larına veya başka hattatların Kur'an'larına baksam hemen hemen o hattatın o gün hangi halet-i ruhiye içerisinde yazmış olduğunu bilirim. Tabi biz bugün bu durumda değiliz.

Çünkü o Kur'ân-ı Kerîmleri yazarken o muhteremlerin ellerinde örnek yoktu ama bugün bizim elimizde Hafız Osman'ın, Hasan Rıza'nın, Kadırgalı Nazif Efendi'nin, Hamid Aytaç'ın hatta bizim Mehmet Özçay'ın sayfa tutar Kur'ân-ı Kerîm'leri var. Biz bugün şu boru kefi kaldırsak burası rahatlar veya buraya boru kefi koysak burası başka şekilde rahatlar gibi matematik hesaplar yaparak yazıyoruz. O gün onların hesabı yok. Adam eline kalem alınca yazıyor fakat biz öyle yapmıyoruz. Biz sayfayı yazmadan evvel her hâline, her kelimesine, her satırına bir hesap kitap yaparak yazıyoruz. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm yazarken sayfayı tutturma diye bir kaide var ama satır tutturmak diye bir kaide yok. Velhasıl 1996 yılına kadar Kur'an yazmaya hiç cesaret edemedim. Zaten Cumhuriyetten sonraki dönemlerde İslâm âleminde bilhassa Türkiye'de Hattat Hamid Aytaç'ın yazdığı Kur'ân-ı Kerîm dışında basılmış ve sanat değeri taşıyan bir eser yoktu. Dolayısıyla 1996 yılında Kur'ân-ı Kerîm yazımına başlamaya niyet ettim. Bu şekilde sanatla iştiğal etmiş olduk ve ilk eserlerimiz bu şekilde ortaya çıktı²⁷.”

5.2. Diğer eserleri

Hattat Muhsin Demirel'in diğer eserleri şu şekildedir;

“1970 veya 75 yıllarında laiklikle ilgili çok ciddi bir çalışma yapmıştım. Ondan sonra yayınlanması için arkadaşlara verdiğim dosyayı kaybettiler. Tabi o zamanlar şimdiki gibi çalışmalarımızı bilgisayardan yapmadığımız için maalesef o çalışmanın başka bir kopyası da elimde yoktu. Öyle bir çalışmam vardı fakat kaybolduğu için yayınlanmadı. Dergiler ve gazeteler de bir kısım yazılarım var ama müstakil bir kitabım yok. Fakat Kur'ân-ı Kerîm dışında yazdığım eserler var. Özellikle Uğur Derman Hoca'nın yönlendirmesiyle bazı çalışmalar yaptım. Uğur Derman Bey bana dedi ki Kur'ân-ı Kerîm'i yazmadan evvel “Delail-i Hayrat, Evrâd-ı Şerîf, Amme cüzü ve Tebâreke cüzü gibi birkaç küçük çalışma yap ondan sonra Kur'ân-ı Kerîm'i yaz böylece yazın dahada oturur dedi. Ben de bunu dostça bir tavsiye olarak değerlendirdim. Vaktiyle Bediüzzaman Said Nursi'nin talebeleri Hamid Aytaç'a Bediüzzaman'a nispet edilen Hizb'ül Envar'ül Hakayık'ül

---

²⁷ Bu bölümde tırnak içinde italik olarak verilen kısımlar, 23.10.2022 Tarihinde Hattat Muhsin Demirel ile Ankara Gölbaşı'nda kendi evinde yapılan mülakatın 7.sorusu olan “İlk eserleriniz ne üzerineydi?” sorusunun cevabından alınmıştır.

Nuriye isimli dua kitabını yazdırmak istemişlerdi. Tabi o dönemde biz hocaya gidip geldiğimiz için, Bediüzzaman Said Nursi'nin talabeleri bize: "Biz Hamid Hoca'nın dilinden anlamıyoruz, huyunu bilmiyoruz, bunu siz yazdırın." demişlerdi. Tabi haklılardı çünkü sanatçıyla muhatap olmak kolay olmadığından Hamid Hoca'nın sanatçı kimliğinden çok fazla anlamıyorduk. Ben de bu kitabı hocaya yazdırmıştım ve seneler sonra bende hocamın yazısına bakarak bu 200 küsur sayfalık kitabı yazımın olgunlaşması için yazmaya başladım. Daha sonra Bediüzzaman'ın Said Nursi'nin eserlerinde bahsettiği duaları da toplayıp bu çalışmaya ilave ettim. 500 sayfalık bir metin ortaya çıktı. Bu çalışmaya Evrâd-ı Nuriye ismini vererek birkaç defa bastırdım. Bu çalışmanın 1. cildi basıldı. 2. Ve 3. cildinin redaksiyonun, tashihinin yapılması gerekiyor. Ayriyeten piyasaya süreceğim maddi gücümde olmadığı için 2. Ve 3. cilt şu an için bekliyor. İleride bir destekçi veya kaynak bulunursa oda basılabilecek. Bu çalışma bana büyük ufuklar açtı ve ben Peygamberimiz Hz. Muhammed (Aleyhisselam) Efendimizden bugüne kadar gelmiş bilinen bütün Ehlibeyt ve Ehl-i sünnet kaynaklı duaların hemen hemen hepsini topladım. Kaynakların yüzde yüzüne ulaştığımı söyleyemem ama herhalde bir yüzde doksanına filan ulaşmışımdır. Bugün bu çalışmayla alâkalı elimde yaklaşık on bin sayfalık belge var. Tüm bunların haricinde tasarladığım çalışmalar, yazmayı düşündüğüm eserler ve eser hazırlıklarım var. Bunları da yazarız, bastırırız İnşallah²⁸."

5.3. THY Mushafının Bazı Mushaflarla İçerik Bakımından Kısmi Olarak Karşılaştırılması

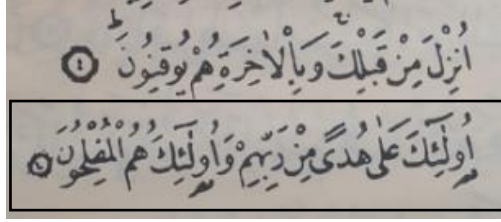
Bu bölümde Hattat Muhsin Demirel'in 3.3.5. bölümde bahsetmiş olduğu, mushaf yazarken takip ettiği yöntemlerden sayfa düzeni kısmı karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bölümde kullanılmak üzere toplam 3 mushaf belirlenmiştir. Bu Mushaflar; Kayışzâde Hâfız Osman, Kadırgalı Mustafa Nazif ve Hasan Rıza'nın yazdığı Mushaflardır. Dört Mushaf'ın belirli kısımlarında karşılaştırmalar yapılmıştır.

---

²⁸ Bu bölümde tırnak içerisinde italik olarak verilen kısımlar, 27.11.2022 tarihinde Ankara Gölbaşı'nda Mehmet Emin Ütük'ün evinde Hattat Muhsin Demirel ile gerçekleşen mülakatın 10.sorusu olan "Sanat dışında ilmi olarak yayımlanmış kaç eser var ve bu eserle ilgili kısa bilgi alabilir miyiz?" sorusunun cevabından alınmıştır.

5.3.1. Hasan Rıza Mushafının kısmi karşılaştırılması

Hasan Rıza Efendi'nin yazdığı Mushafın 2. Sayfası olan Bakara suresinin ilk beş ayetinin, beşinci ayetinde satır nizamı birkaç harf aşıldığı gözükmemektedir;

Görsel 5.1: Hasan Rıza Mushafı

Kaynak: (Rıza, 1992, s. 2)

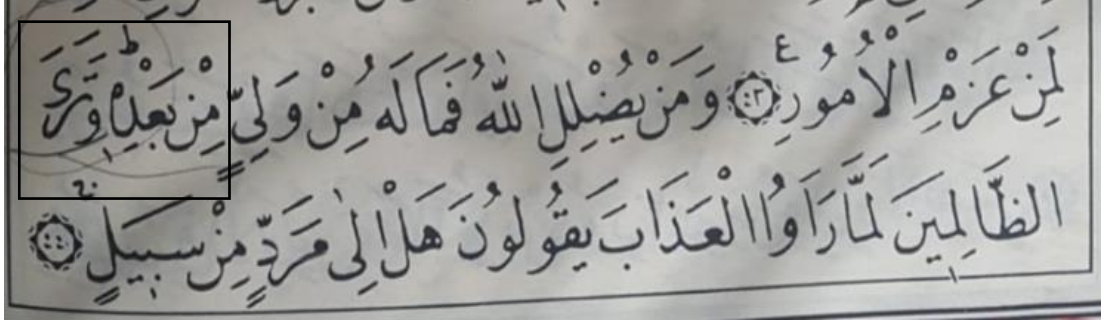
Hattat Muhsin Demirel'in THY Mushafında ise beşinci ayet bir buçuk satırda yazılarak rahatlatılmıştır;

Görsel 5.2: Hattat Muhsin Demirel THY Mushafı

Kaynak: (Demirel, 2018, s. 2)

Bir diğer örnek olarak Hasan Rıza Efendi yazdığı Mushafın 488. sayfası Şura suresi 32-44. Ayetler arasında tekabül etmektedir. Hattat Muhsin Demirel'in yazdığı THY Mushafında ise Şura suresi 32-44. ayetler 486. Sayfaya tekabül etmektedir. Elbette bu bir problem değildir zira sayfa tutar Mushafalarda önemli olan sayfanın tutuyor olmasıdır. Fakat Hasan Rıza Mushafında 44. Ayetin orta kısmında yer alan “وَلِيٍّ مِّنْ بَعْدِهِ” satıra sığdırabilmek için biraz sıkıştırılarak yazılmıştır. Hatta “بَعْدِهِ” kısmındaki “ه” harfi “د” harfinin üstüne doğru yazılarak yer kazanılmaya çalışılmış olduğu anlaşılmaktadır;

Görsel 5.3: Hasan Rıza Mushafı

Kaynak: (Rıza, 1992, s. 488)

Aynı bölümü Hattat Muhsin Demirel bir satır aşağıya kaydırarak üst satırı rahatlatmış alt satırı da bir miktar daha sıkıştırarak iki satırı da homojen hale getirmiştir;

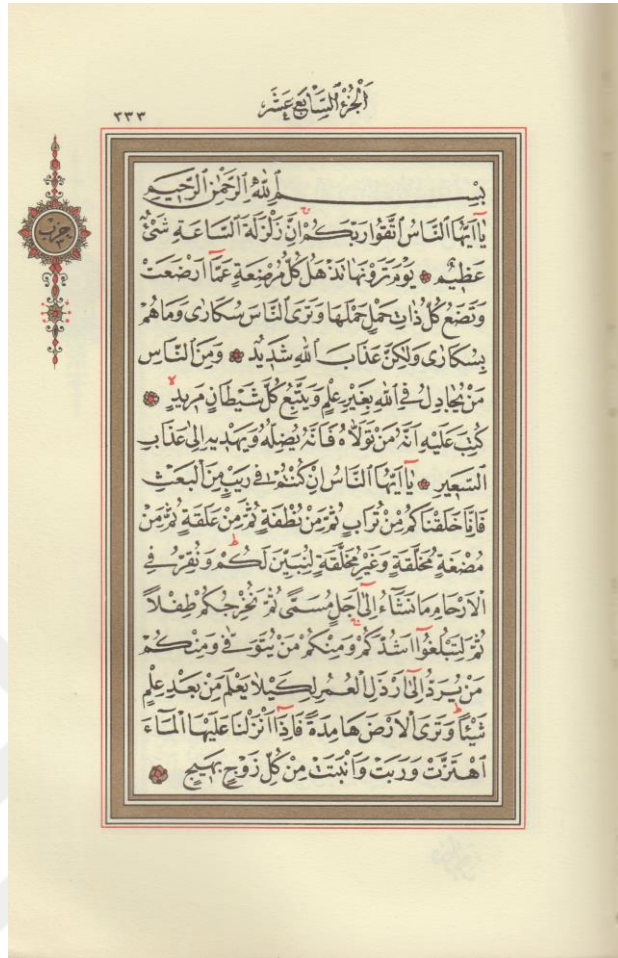

Görsel 5.4: Hattat Muhsin Demirel THY Mushafı

Kaynak: (Demirel, 2018, s. 486)

Görüldüğü gibi Hattat Muhsin Demirel, Hasan Rıza Efendinin sıkışık olarak yazdığı kısımları iyi analiz ederek ve matematiksel hesaplar yaparak sayfaları homojen kılmaya gayret göstermiştir.

5.3.2. Kadırgalı Mustafa Nazif Mushafının kısmi karşılaştırılması

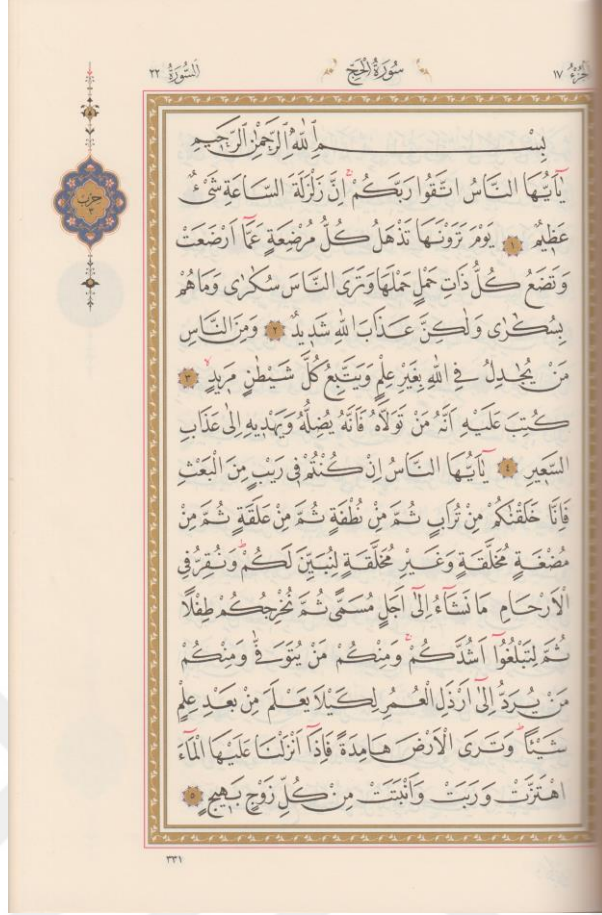

Görsel 5.5: Kadırgalı Mustafa Nazif Mushafı

Kaynak: (Mustafa Nazif, 1982, s. 333)

Kadırgalı Mustafa Nazif Efendi'nin yazmış olduğu Mushafın Hac suresi 1-5. Ayetleri incelenmiş ve Hattat Muhsin Demirel'in Mushafında aynı suresinin 1-5. Ayetleriyle karşılaştırılmıştır. Kadırgalı Mustafa Nazif Efendinin Mushafında kalem kalınlığı ve sayfanın çerçevesinin dar olması sebebiyle yazı şişkin, sıkışık bir fontta gözükmekte ve ayet duraklarında ayet numaraları verilmemiş veya verilememiştir.

Satırların tamamı Hattat Muhsin Demirel'in Mushafıyla aynı başlayıp bitmekte buna rağmen Hattat Muhsin Demirel'in kaleminin inceliği ve sayfa genişliği nedeniyle yazısı daha rahat ve akışkan gözükmektedir.

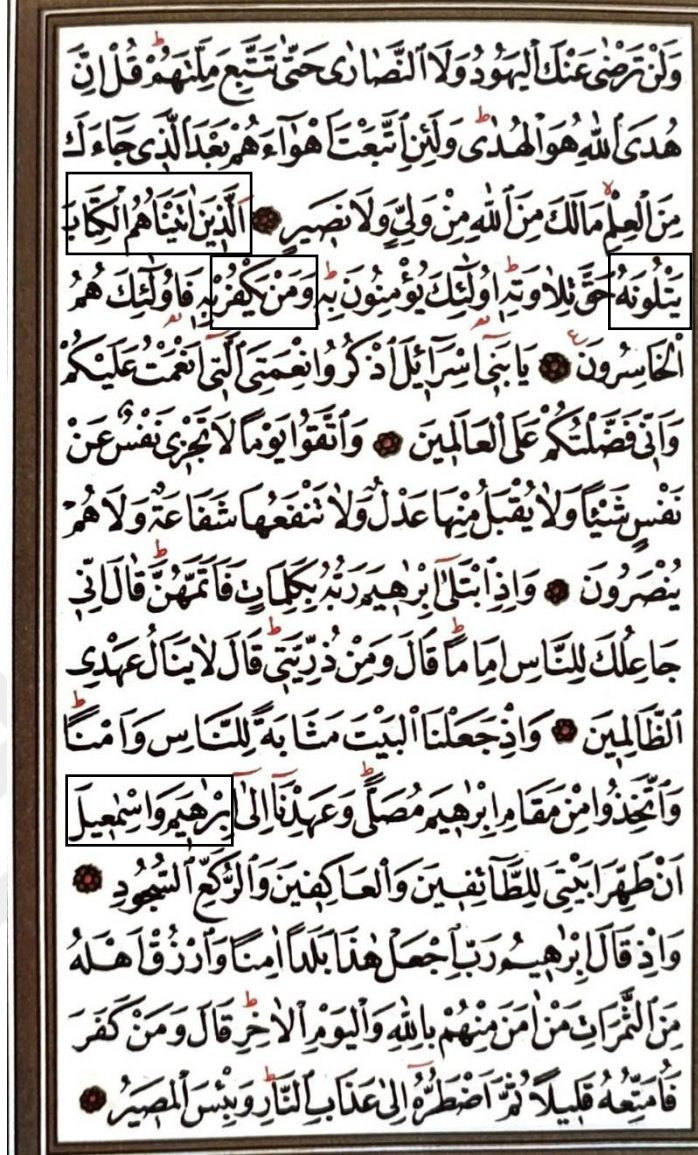

Görsel 5.6: Hattat Muhsin Demirel THY Mushafi

Kaynak: (Demirel, 2018, s. 331)

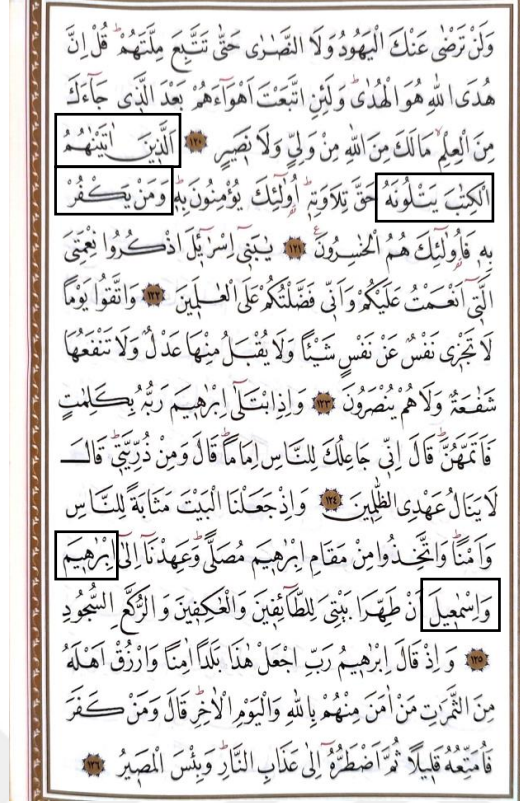
Bir diğer örnek olarak Bakara suresi 120-126. Ayetlerin yer aldığı sayfada Mustafa Nazif Efendi başlangıçta homojoniteyi sağlamış fakat ilk ayetin sonundan itibaren satırları sıklaştırmıştır. 121. Ayetin başında satırı “الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ” ile bitirmiş ve sıkışıklık tamda burada başlamıştır. Aynı yeri Hattat Muhsin Demirel “الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ” ile bitirmiştir.

Mustafa Nazif Efendi bir sonraki satırı “وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَاُولَٰئِكَ هُمْ” ile bitirmiş fakat bu satırı daha da sıkıştırmıştır. Aynı yeri Hattat Muhsin Demirel “وَمَنْ يَكْفُرْ” ile bitirerek sıkışıklığı ortadan kaldırmış ve satırların daha nizami görünmesini sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda okumada da akışkanlık sağlamaktadır.

Görsel 5.7: Kadırgalı Mustafa Nazif Mushafi

Kaynak: (Mustafa Nazif, 1982, s. 20)

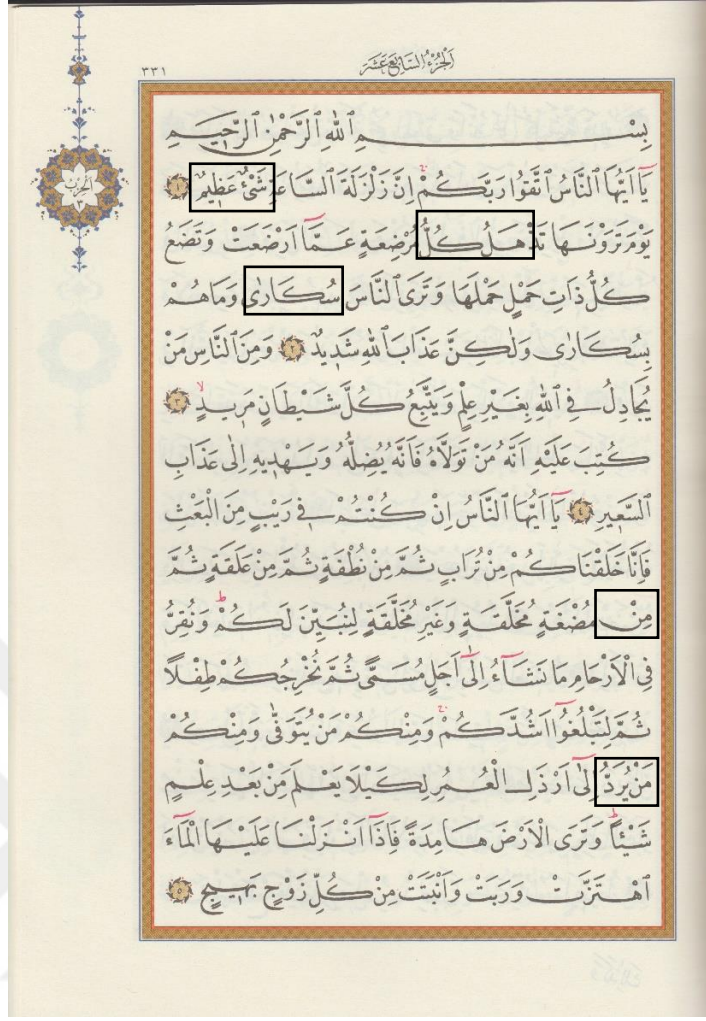

Görsel 5.8: Hattat Muhsin Demirel THY Mushafı

Kaynak: (Demirel, 2018, s. 18)

5.3.3. Kayışzâde Hâfız Osman Mushafının kısmi karşılaştırılması

Hattat Muhsin Demirel Mushafı incelendiğinde fark edilmiştir ki, diğer mushaflar içerisinde homojenlik ve sayfaların iç nizamı bakımından Hattat Muhsin Demirel'in Mushafına en yakın Mushaf Kayışzâde Hafız Osman'ın Mushafıdır. Fakat tüm bu yakınlığa rağmen Hattat Muhsin Demirel'in Mushafındaki akışkanlık ve homojenite daha fazladır. Yine Hac Suresi 1-5. Ayetlerin yer aldığı sayfadan örnek verecek olursak, Kayışzâde Hafız Osman ilk satıra Hac suresinin ilk ayetini sığdırmış, fakat Hattat Muhsin Demirel "عَظِيمَ" kısmını aşağı satıra kaydırmıştır. İkinci satırda yer alan "تَذَهُلْ كَلُّ" kısmında, Kayışzâde Hafız Osman "ة" ve "ك" harflerini uzatarak yazmıştır. Bunun sebebi ilk satıra ilk ayeti sığdırmasıdır. Bu sebeple ikinci satırda rahat hareket etme imkânı bulmuş ve keşidelerden istifade etmiştir. Hattat Muhsin Demirel ise ikinci satırdaki "تَذَهُلْ كَلُّ" kısmında sadece "ك" harfinde keşide kullanarak ilk satırla ikinci satır arasındaki homojenliği korumuştur.

Görsel 5.9: Kayışzâde Hafız Osman Mushafi

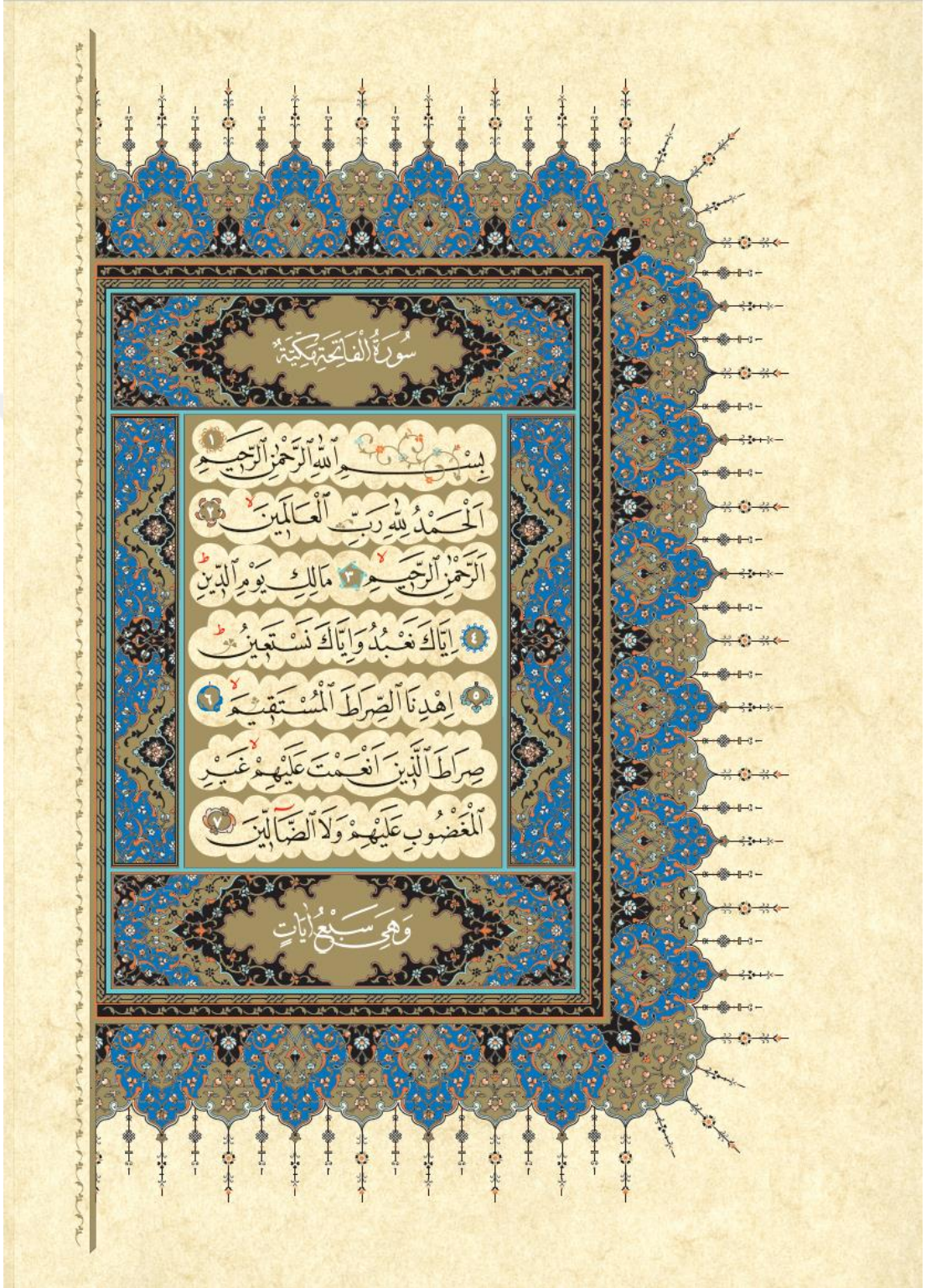
Kaynak: (Hafız Osman, 2022, s. 331)

Bu sayfada her iki hattatın “ك” harfindeki keşide uzunluğunu incelediğimizde Kayışzâde Hafız Osman’ın keşideleri daha uzun çektiğini fakat Hattat Muhsin Demirel’in bu keşideleri biraz daha kısa çektiğini fark ettik. Bunun da sebebi birkaç mm ile sayfanın homojenliğinin sağlanmaya çalışılmasıdır. Bu cihetiyle Hattat Muhsin Demirel adeta mm hesaplarla sayfa homojenliğine dikkat etmiş ve eski hattatların çoğunun yazısından kendisi için dersler çıkarmıştır.

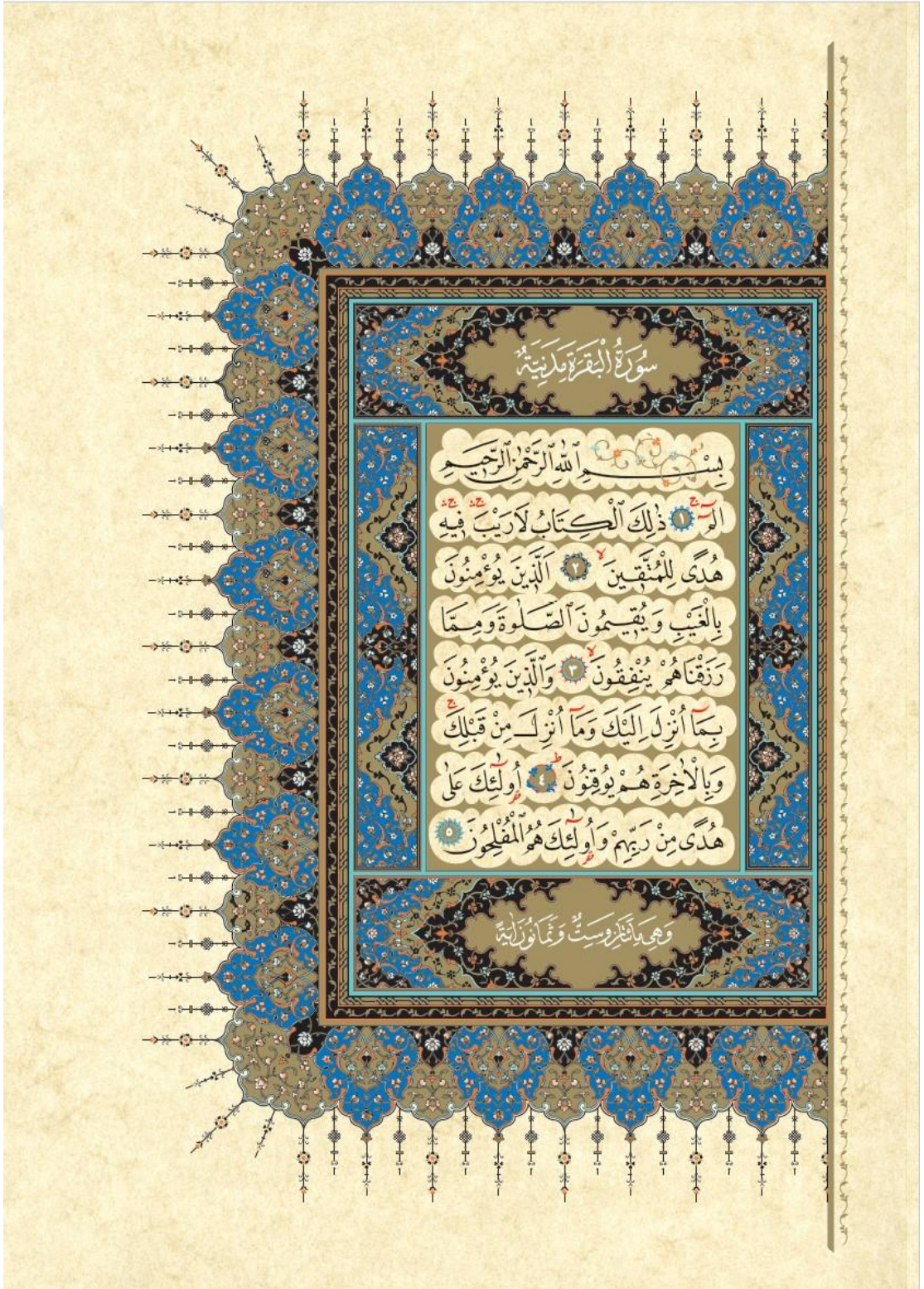
5.4. Basılmış veya Basım İçin Hazırlanmış Mushaf Örnekleri

5.4.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Basılan Mushaf-ı Şerif'ten Örnekler

Görsel 5.11: DİB Kur'ân-ı Kerim'i Serlevha 1

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.12: DİB Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 2

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

صَلَوَاتُ اللَّهِ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ • وَإِلَىٰ أَرْوَاحِ اللَّهِ
وَأَوْلَادِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَأَصْحَابِهِمْ وَاتَّبَاعِهِمْ وَجَمِيعِ ذُرِّيَّتِهِمْ رِضْوَانُ
اللَّهِ تَعَالَىٰ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ • وَإِلَىٰ أَرْوَاحِ آبَائِنَا وَأُمَّهَاتِنَا
وَإِخْوَانِنَا وَأَخَوَاتِنَا وَأَوْلَادِنَا وَأَقْرَبَائِنَا وَأَحِبَّائِنَا وَأَصْدِقَائِنَا
وَإِسَاتِيدِنَا وَمَشَايِخِنَا • وَلَنْ كَانَ لَهُ حَقٌّ عَلَيْنَا
• وَجَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ • وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ
• الْأَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْأَمْوَاتِ • يَا قَاضِيَ الْحَاجَاتِ •
وَيَا مُجِيبَ الدَّعَوَاتِ • اسْتَجِبْ دُعَاءَنَا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ
الرَّاحِمِينَ • وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ • وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مَنْ
أَنْزَلْتَ عَلَيْهِ الْقُرْآنَ وَأَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ •
وَعَلَى اللَّهِ وَصَحْبِهِ صَلَاةٌ تُرْضِيكَ وَتُرْضِيهِ وَتَرْضَىٰ بِهَا عَنَّا
يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ • لَمِينَ • وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ •

كُتِبَ الْفَتْحُ الْحَقِيرُ الْمَعْتَرِفُ بِالْعُجْزِ وَالْقَضِيرُ الْمُجْتَنِبُ لِمِيرَانِ

مِنْ تَلَامِيذِ حَامِدِ الْإِمْدَادِيِّ عَفَرَ اللَّهُ ذُنُوبَهُمَا وَسَبَّحَ عَيْنُهُمَا

سنة ١٢٤٣ هـ

Görsel 5.13: DİB Kur'ân-ı Kerîm'i Ketebe Sayfası

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

KURAN-I KERİM
(Rahle Boy)

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Hat:
Muhsin DEMİREL

Tetkik Heyeti:
Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı

Tezhip ve Kapak Tasarımı:
K. Nuran DEMİREL

Grafik Tasarım:
Z. Kevser DEMİREL

Baskı Hazırlık:
Yüksel YÜCEL

Baskı Kontrol
Emre YILDIZ

Genel Yayın No: 984
Kaynak Eserler: 71

2015-06-Y-0003-984
ISBN 978-975-19-5917-1
Sertifika No: 12930

3. Baskı, 2015 • Ankara

Baskı ve Cilt:
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Tel: (0212) 412 17 00

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 295 72 93 - 94 • Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Görsel 5.14: DİB Kur'ân-ı Kerîm'i Jenerik Sayfa

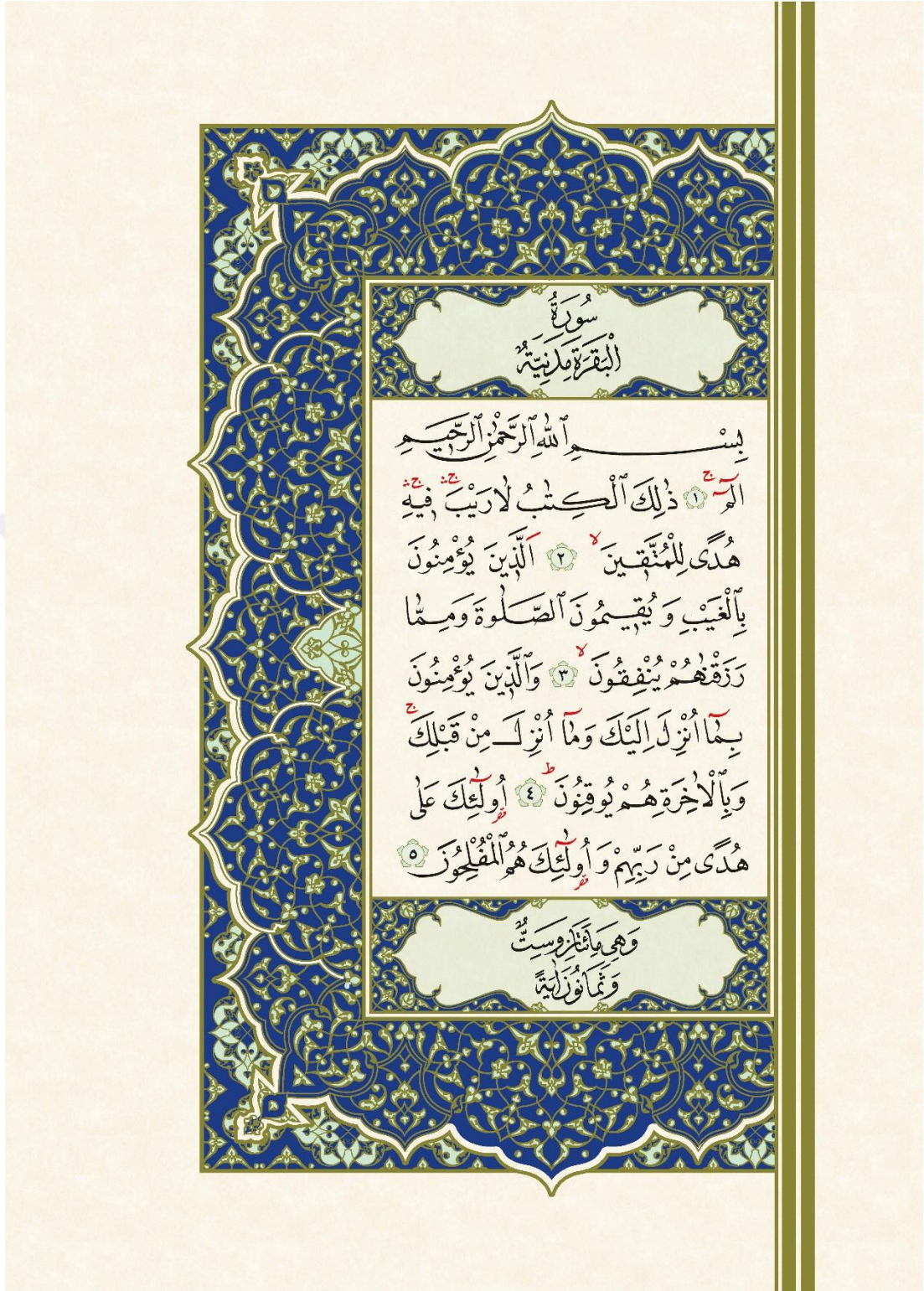
Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

5.4.2. Tataristan Devleti Tarafından Alınan Mushaf-ı Şerîften Bazı Örnekler

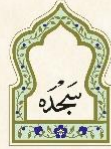
Görsel 5.15: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 1

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

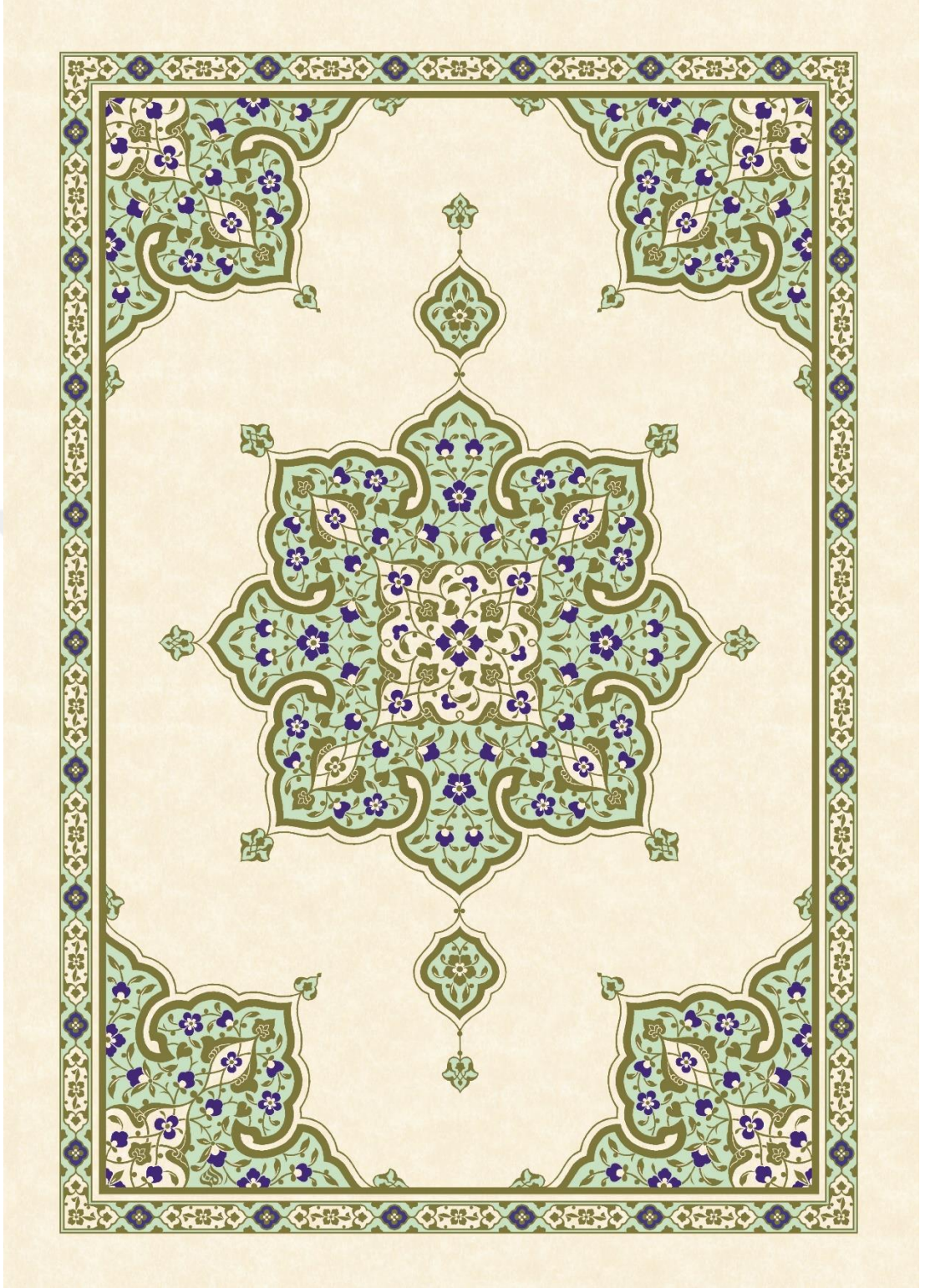
Görsel 5.16: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 2

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.17: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Secde Güli

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.18: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Zahirî Sayfası

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

سُورَةُ النَّبَاِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ
اَرْبَعُونَ آيَةً

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ١ عَنِ النَّبَاِ الْعَظِيمِ ٢ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ٣
كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ٤ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ٥ أَلَمْ جَعَلِ الْأَرْضَ مَهْدًا ٦
وَأَلْجَبَالَ أُنْدَادًا ٧ وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ٨ وَجَعَلْنَا نُومَكُمْ سُبَاتًا ٩
وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ١٠ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ١١ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ
سَبْعَ سَمَاوَاتٍ ١٢ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا ١٣ وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ
مَاءً ثَجَّاجًا ١٤ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا ١٥ وَجَنَّتِ الْأَفَّاكُ ١٦
إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ١٧ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ١٨
وَفُجَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا ١٩ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ٢٠
إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ٢١ لِلظَّالِمِينَ مَا بَأْسًا ٢٢ لَيْسَ فِيهَا آخِذًا
لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ٢٣ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ٢٤
جَزَاءً وَفَاتًا ٢٥ إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ٢٦ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا ٢٧
وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ٢٨ فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ٢٩

Görsel 5.19: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Cüz Gülü

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.20: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Hizb Gülü

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

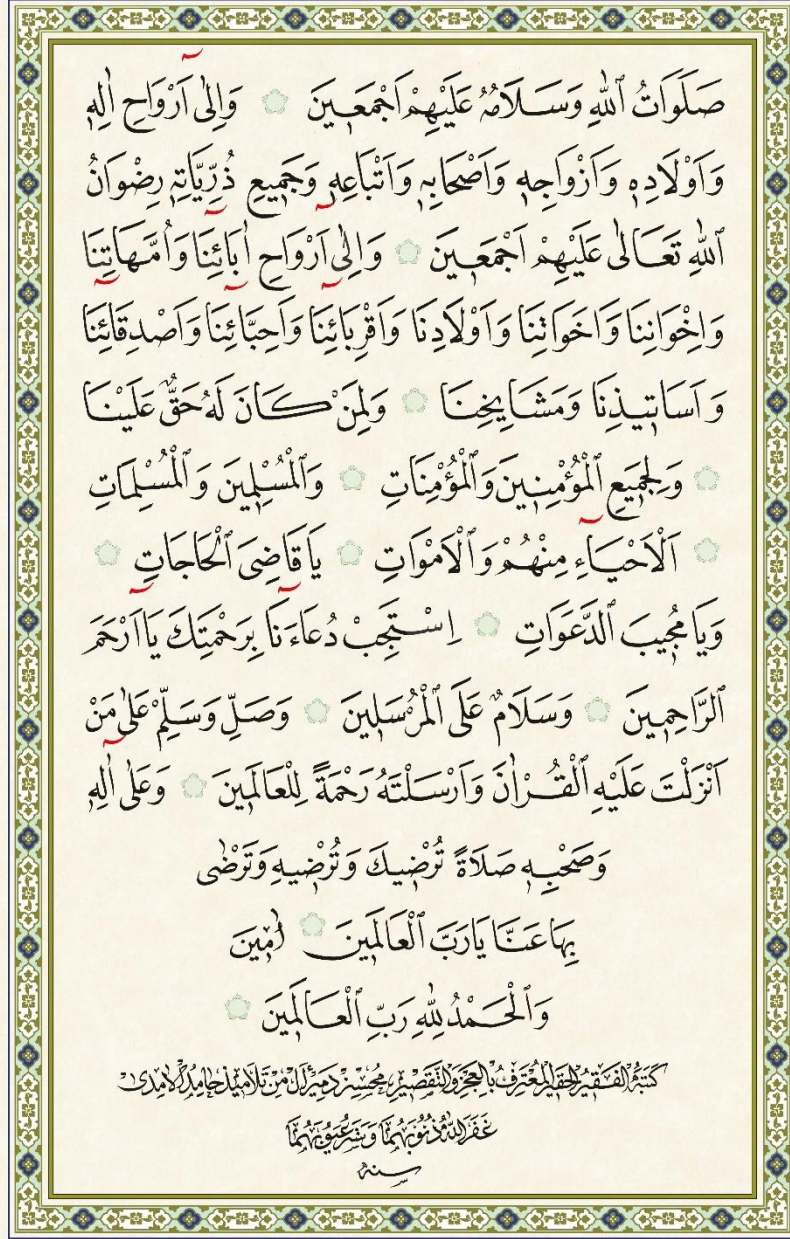
Görsel 5.21: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Normal Sayfa Örneği 1

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.22: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Normal Sayfa Örneği 2

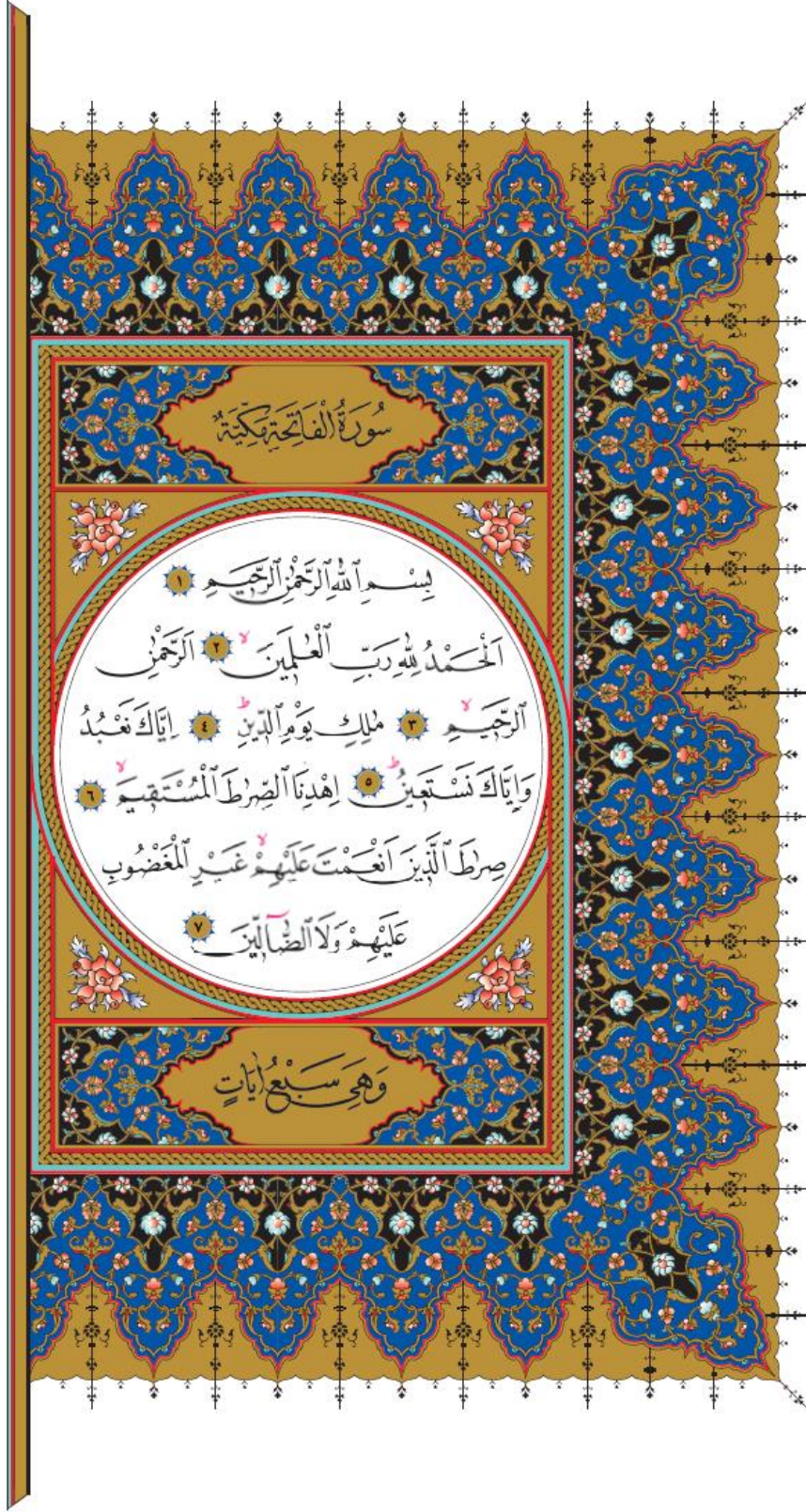
Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.23: Tataristan Kur'ân-ı Kerîm'i Ketebe Sayfası

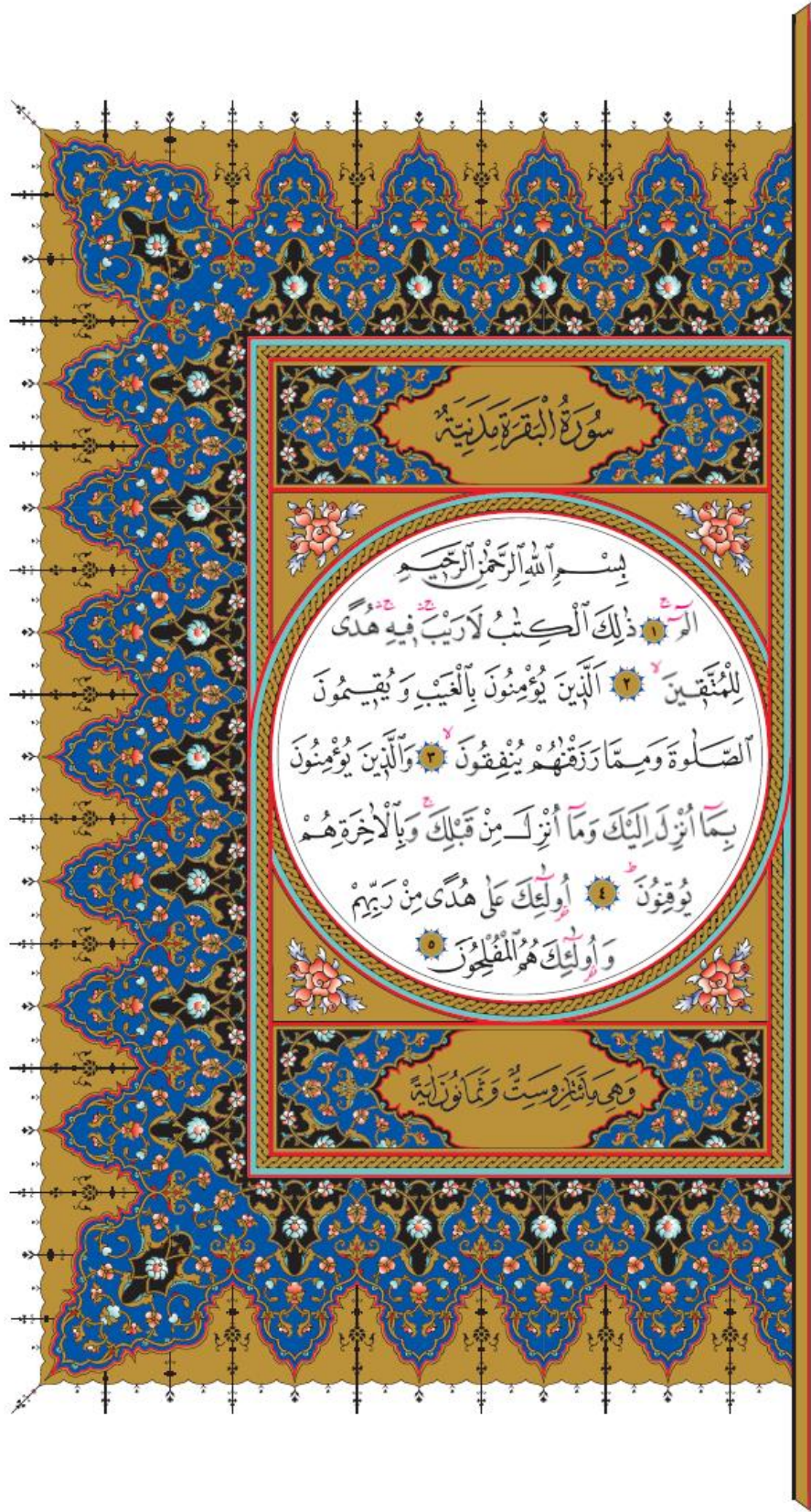
Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

5.4.3. Türk Hava Yolları Tarafından Basılan Mushaf-ı Şerîften Bazı Örnekler

Görsel 5.24: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 1

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.25: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Serlevha 2

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ
 يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٧٧﴾ إِنَّ تَبَدُّوا
 الصَّدَقَاتِ فَعِمَّاهُنَّ وَإِنْ تَحْفُوهَا وَتُوتُوهَا
 الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ
 وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٧٨﴾ لَيْسَ عَلَيْكَ هُدْيُهُمْ
 وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
 فَلَا تُنْفِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ
 وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤَفَّكَ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ
 لَا تظْلَمُونَ ﴿٧٩﴾ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
 لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
 أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ
 النَّاسَ الْحَقَاقًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ
 عَلِيمٌ ﴿٨٠﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ
 وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ
 رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٨١﴾

Görsel 5.26: THY Kur'an-ı Kerim'i Hizb Güllü

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ
 بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيْتَ وَأَيْدِنَاهُ
 بِرُوحِ الْقُدُسِ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ
 مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ
 مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ
 يَوْمَ لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خَالَةَ وَلَا شَفِيعَةً وَالْكَافِرُونَ هُمْ
 الظَّالِمُونَ ١٥٤ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ
 سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ
 ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا
 خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ
 كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ
 الْعَظِيمُ ١٥٥ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ
 فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
 الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ١٥٦

Görsel 5.27: THY Kur'an-ı Kerim'i Cüz Gülü

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.28: THY Kur'an-ı Kerim'i Secde Gülü

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

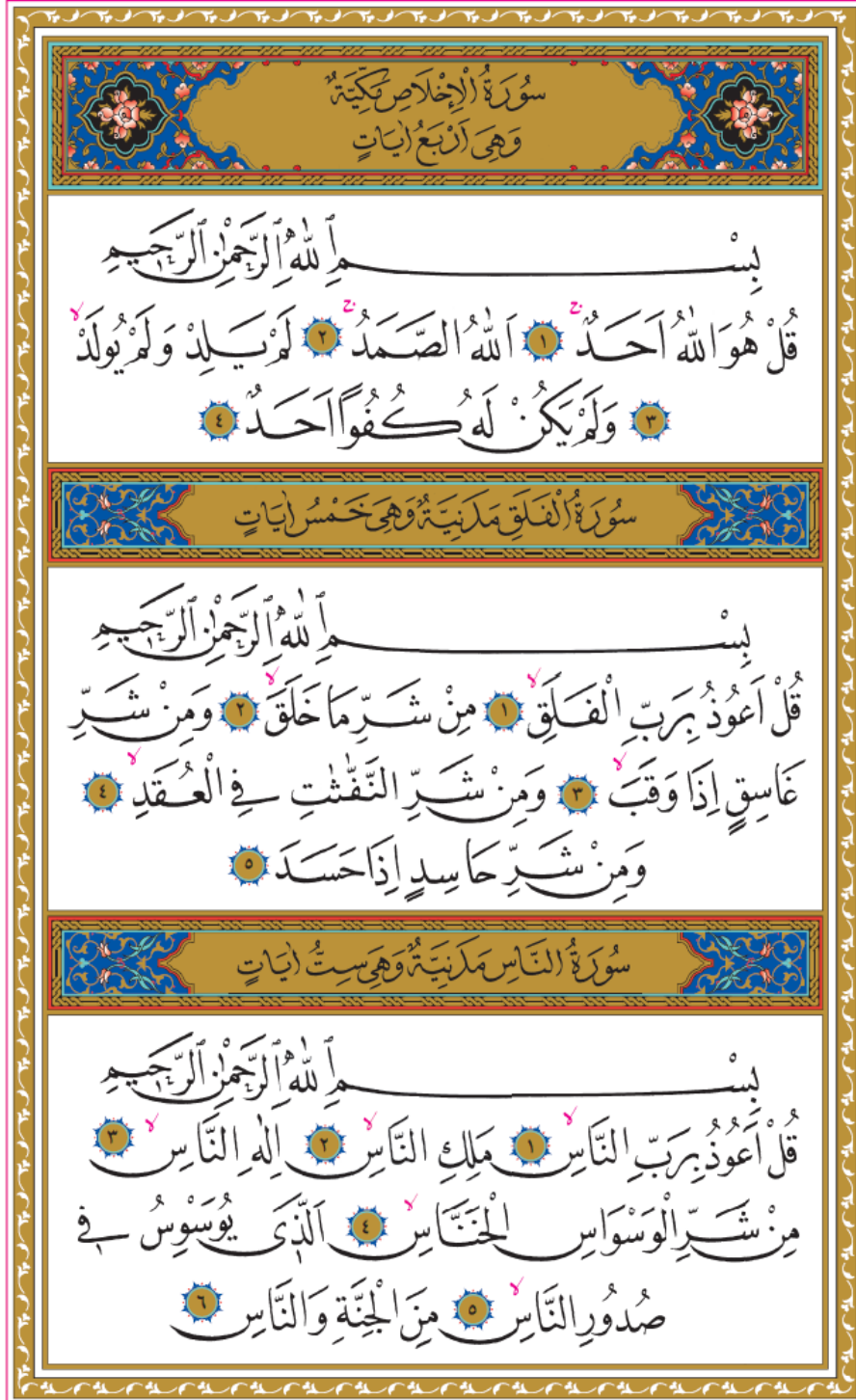
Görsel 5.29: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Normal Sayfa Örneği 1

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.30: THY Kur'an-ı Kerim'i Normal Sayfa Örneği 2

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.31: THY Kur'an-ı Kerim'i Normal Sayfa Örneği 3

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

صَلَوَاتُ اللَّهِ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ • وَإِلَىٰ أَرْوَاحِ اللَّهِ
 وَأَوْلَادِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَأَصْحَابِهِمْ وَاتَّبَاعِهِمْ وَجَمِيعِ ذُرِّيَّتِهِمْ رِضْوَانُ
 اللَّهِ تَعَالَىٰ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ • وَإِلَىٰ أَرْوَاحِ آبَائِنَا وَأُمَّهَاتِنَا
 وَإِخْوَانِنَا وَأَخَوَاتِنَا وَأَوْلَادِنَا وَأَقْرَبَائِنَا وَأَحِبَّائِنَا وَأَصْدِقَائِنَا
 وَأَسَاتِيدِنَا وَمَشَائِخِنَا • وَلِمَنْ كَانَ لَهُ حَقٌّ عَلَيْنَا
 • وَجَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ • وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ
 • الْأَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْأَمْوَاتِ • يَا قَاضِيَ الْحَاجَاتِ
 وَيَا مُجِيبَ الدَّعَوَاتِ • اسْتَجِبْ دُعَاءَنَا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ
 الرَّاحِمِينَ • وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ • وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مَنْ
 أَنْزَلْتَ عَلَيْهِ الْقُرْآنَ وَأَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ • وَعَلَى اللَّهِ
 وَصَعْبِهِ صَلَاةٌ تُرْضِيكَ وَتُرْضِيهِ وَتَرْضَى
 بِهَا عَنَّا يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ •
 وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ •

كُتِبَ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بِالْمَدِينَةِ الْمُطَهَّرَةِ بِحَضْرَةِ الْمُتَّقِينَ فِي رَجَبِ الثَّانِي مِنْ تَمَازُجِ الْإِسْلَامِ

عَفْوُ اللَّهِ تَعَالَىٰ عَنْهُمْ وَأَسْرُورُهُمْ

٤٣٤ هـ ٢٠١٣ م

Görsel 5.32: THY Kur'ân-ı Kerîm'i Ketebe Sayfası

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Bu Kur'an-ı Kerim, Resm-i Osmâni imlâsı esas alınarak hazırlanmıştır.
2017

Hattat
R. Muhsin Demirel

Tezhip ve Kapak Tasarımı: K. Nuran Demirel
Grafik Tasarım: Z. Kevser Demirel
Baskı Hazırlık: Yüksel Yücel

ISBN
978-605-193-339-9

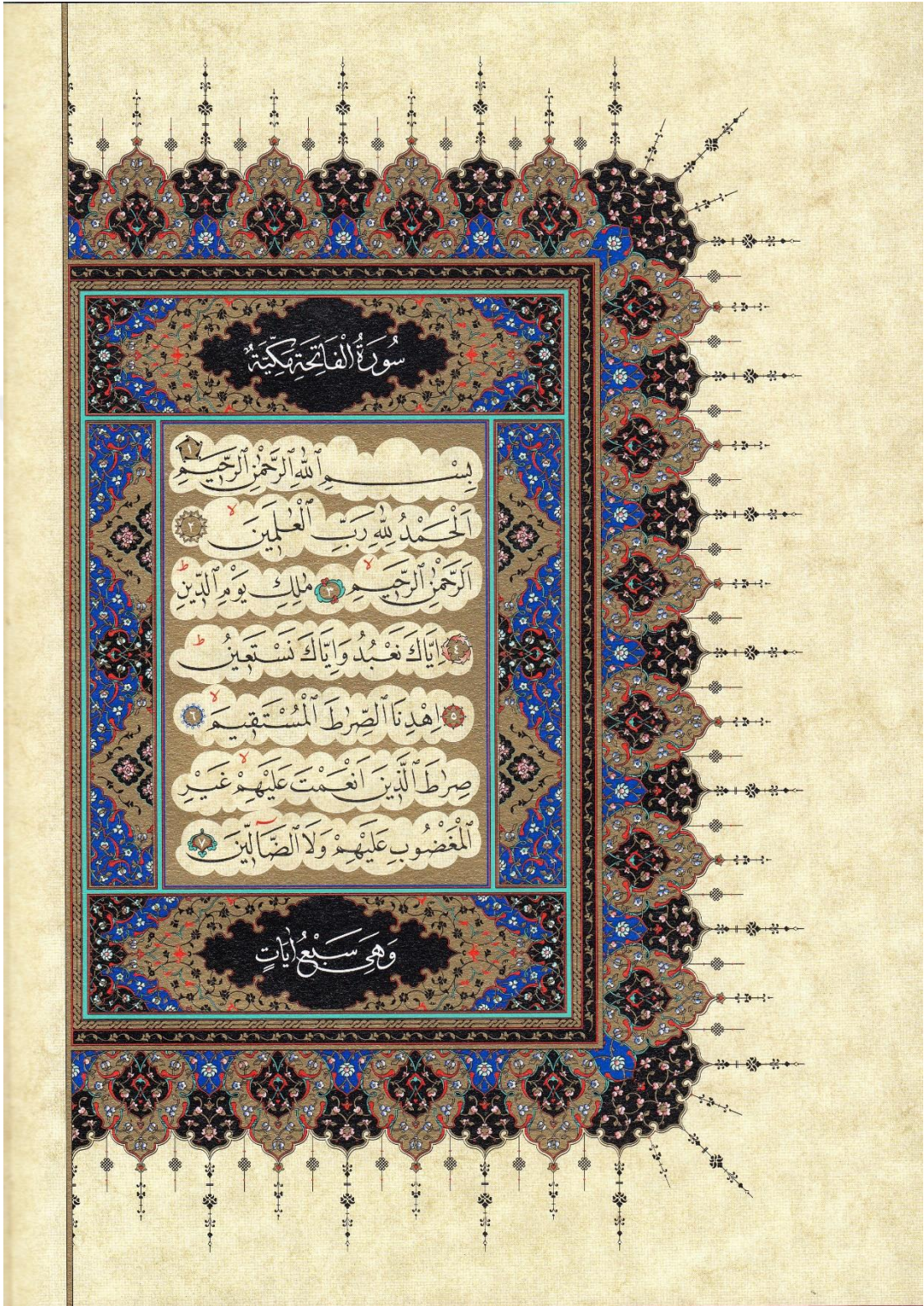
Baskı ve Cilt:
Hayrât Neşriyat Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Pazaryolu Mevkii Atabey Yolu Kavşağı
Kuleönü Kasabası, ISPARTA
www.hayratnesriyat.com

Türk Hava Yolları'nın hediyesidir.

Görsel 5.33: THY Kur'an-ı Kerim'i Jenerik Sayfa

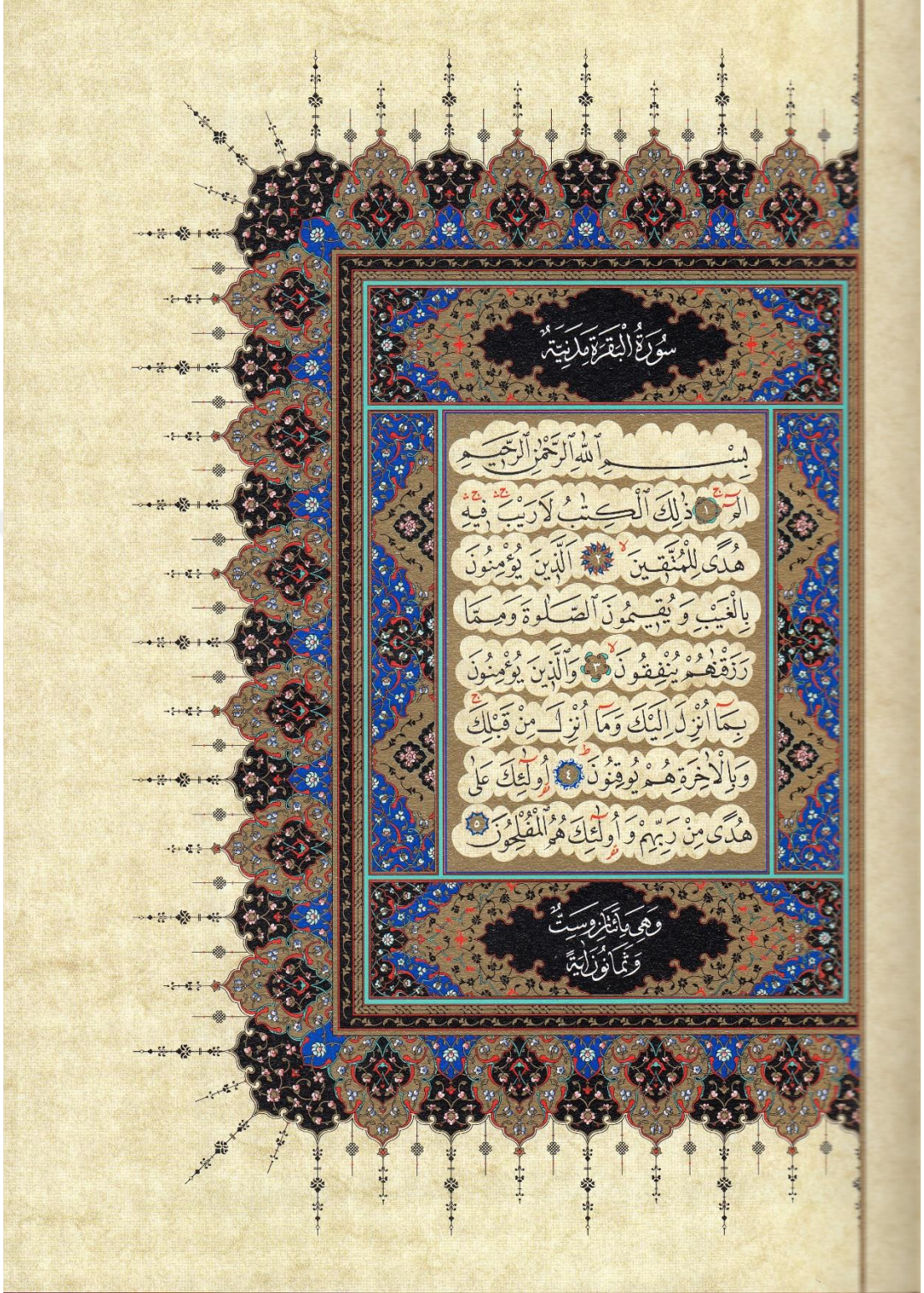
Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

5.5. Amme Cüzü Örnekleri

Görsel 5.34: Amme Cüzü Serlevha 1

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.35: Amme Cüzü Serlevha 2

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

سورة يس مكتوبة
ثلاث وثمانون آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 يس ﴿١﴾ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣﴾ عَلَى
 صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤﴾ تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٥﴾ لِتُنذِرَ قَوْمًا
 مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى
 أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْيُنِهِمْ
 غُلًّا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ
 أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾
 وَسَاءَ عَلَيْهِمْ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾
 إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبَ فَلْيَشْرَهُ
 بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾ إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا
 وَآخَرَهُمْ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ ﴿١٢﴾
 وَأَضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾
 إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا

إِنَّا

Görsel 5.36: Amme Cüzü Yâsîn Süresi İlk Sayfa

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَالْعَصْرِ ۝١ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفُورٌ ۝٢
 وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ۝٣

سُورَةُ الْمَسَارِقِ مَكِّيَّةٌ
 وَهِيَ تِسْعُ آيَاتٍ

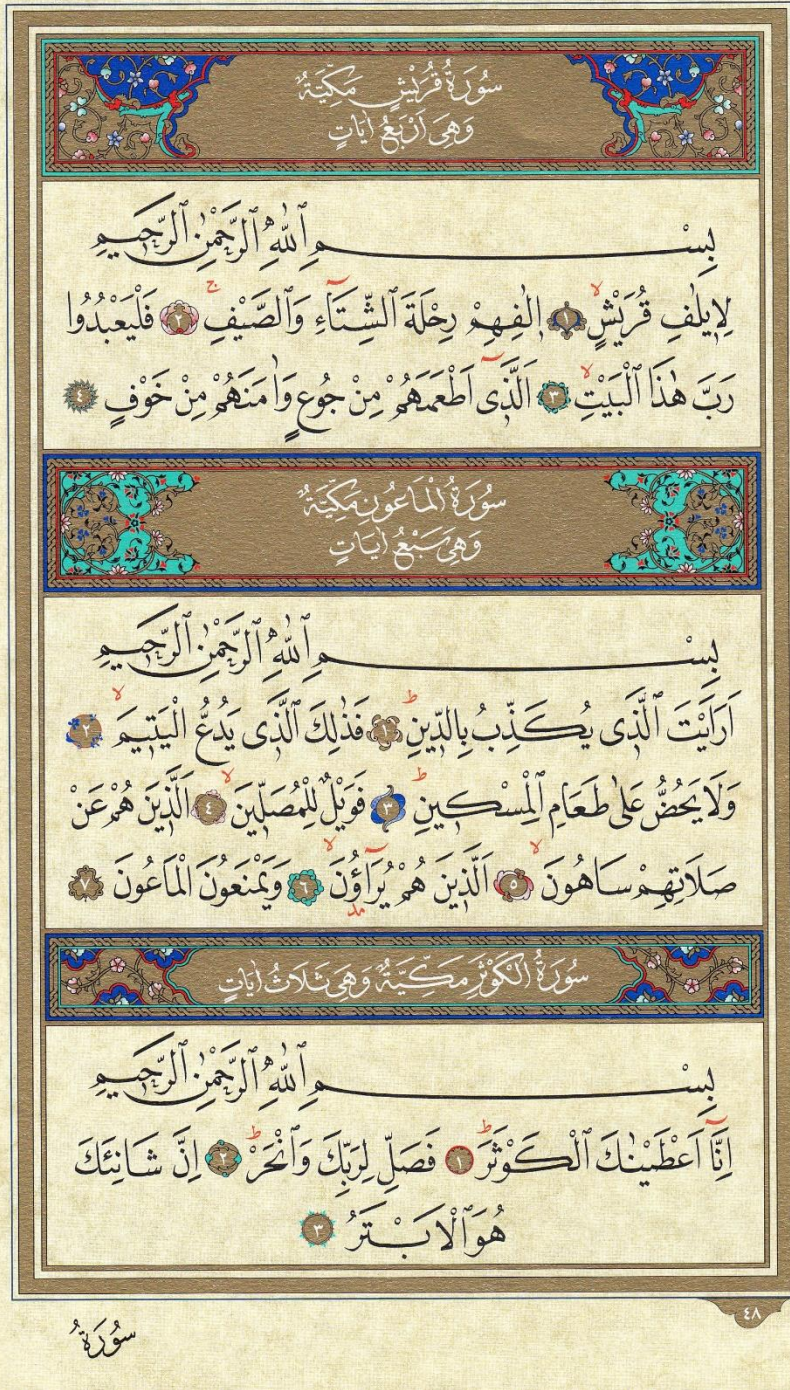
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَيَلْبَسُ لِكُلِّ هَمَزَةٍ لُزُومًا ۝١ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ۝٢ يَحْسَبُ
 أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ ۝٣ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ ۝٤ وَمَا
 أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ ۝٥ نَارُ اللَّهِ الْمَوْجُودَةُ ۝٦ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْآفَاقَةِ ۝٧
 إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ ۝٨ فِي عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ ۝٩

سُورَةُ الْفِيلِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ خَمْسُ آيَاتٍ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ۝١ أَلَمْ يَجْعَلْ
 كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّيلٍ ۝٢ وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ۝٣
 تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ۝٤ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ۝٥

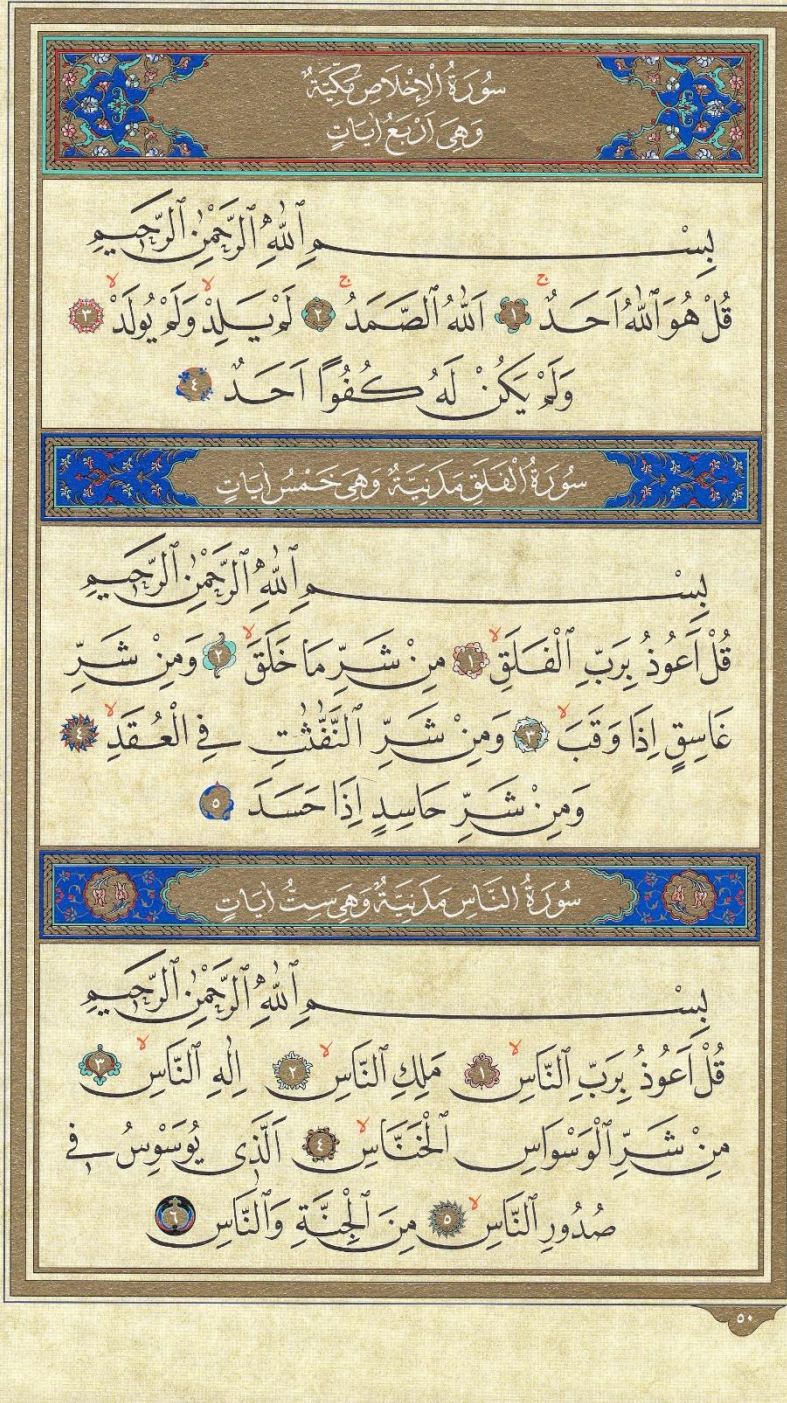
Görsel 5.37: Amme Cüzü Asr-Hümeze-Fil Sûreleri

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.38: Amme Cüzü Kureys-Mâûn-Asr Sûreleri

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.39: Amme Cüzü İhlâs-Felâk-Nâs Sûreleri

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

هَذَا خَيْرُ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ

اللَّهُمَّ بِحَقِّ الْقُرْآنِ وَبِحَقِّ مَنْ أَنْزَلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنَ تَوَرَّ قُلُوبَنَا
بِنُورِ الْقُرْآنِ ۝ وَأَجْعَلِ الْقُرْآنَ شِفَاءً لَنَا مِنْ كُلِّ دَاءٍ
وَمُؤْنِسًا لَنَا فِي حَيَاتِنَا وَبَعْدَ مَمَاتِنَا وَأَجْعَلْهُ لَنَا فِي الدُّنْيَا
قَرِينًا وَفِي الْقَبْرِ مُؤْنِسًا وَفِي الْقِيَمَةِ شَفِيعًا وَعَلَى الصُّرْطِ
نُورًا وَمِنَ النَّارِ سِتْرًا وَجِبَابًا وَالْإِلَهَ الرَّحِيمَ رَفِيقًا وَالْإِلَهَ الْخَيْرَاتِ
كُلِّهَا دَلِيلًا وَإِمَامًا بِفَضْلِكَ وَجُودِكَ وَكَرَمِكَ وَإِحْسَانِكَ
وَرَحْمَتِكَ يَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِينَ وَيَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ۝ وَصَلِّ
وَسَلِّمْ عَلَيَّ مَنْ أَنْزَلْتَ عَلَيْهِ الْقُرْآنَ وَأَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ
وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ صَلَّى صَلَاةً تُرَضِّيكَ وَتُرَضِّيه وَتَرْضَى بِهَا عَنَّا

يَا رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝ مُبِينٍ

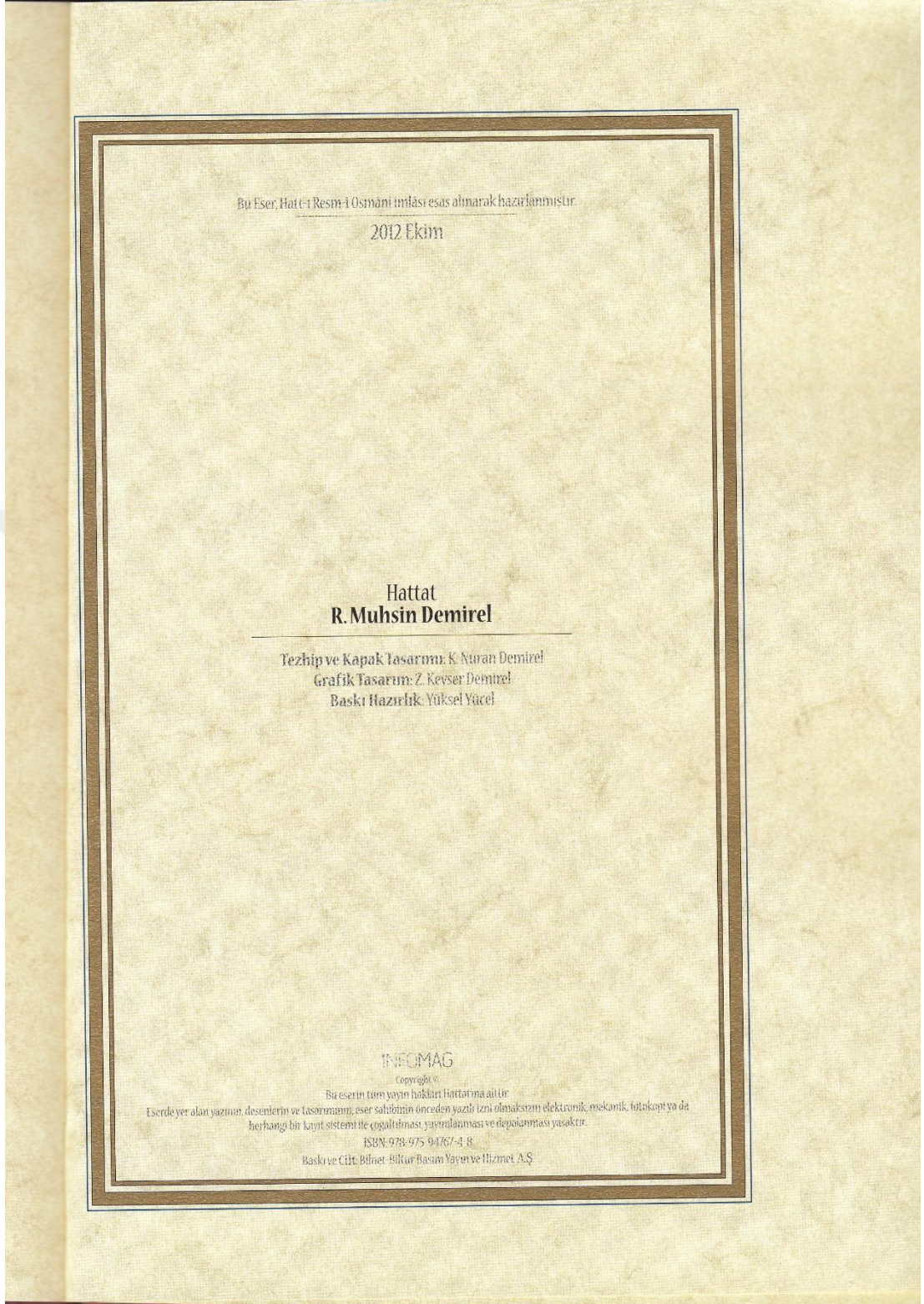
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

كُتِبَ الْقَسْمُ الْقَدِيمُ بِالْحَجْرِ وَالنَّقْصِيرِ بِحُسْنِ دَرَمِيلِكٍ مِنْ تَلَامِيذِ جَامِعِ الْأَمْدِيَّةِ

عَفَرَ اللَّهُ نَفْسَهُ بِمَا وَسَّخَرُوا بِمَا

Görsel 5.40: Amme Cüzü Ketebe Sayfası

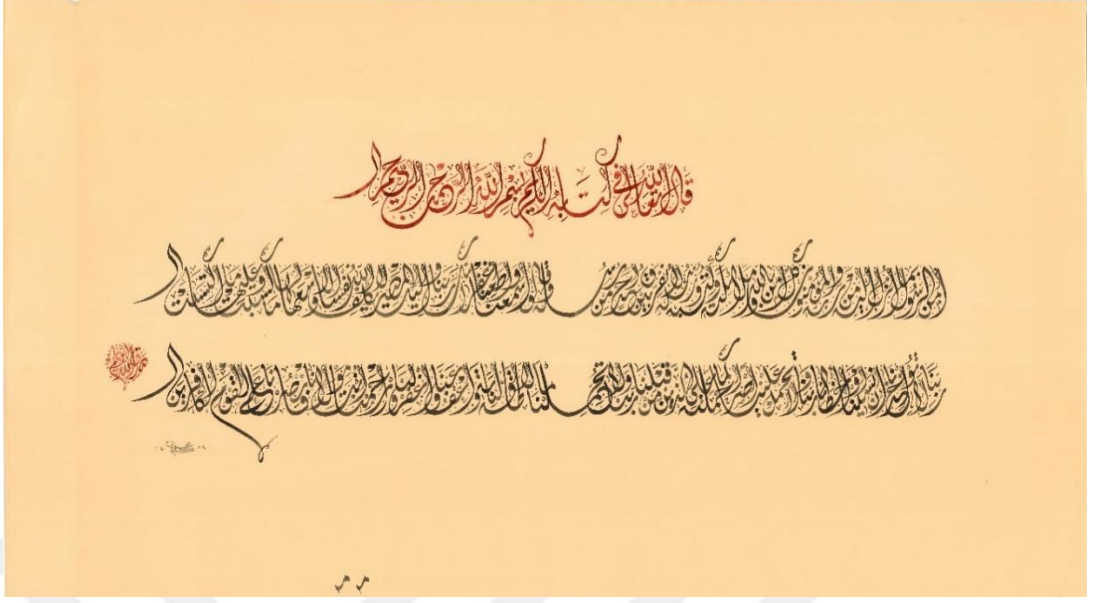
Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.41: Amme Cüzü Jenerik Sayfa

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.43: Bakara Sûresi 285-286. Âyetler / Celi Divanî

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.44: Nazar Âyeti / Kalem Sûresi 51-52. Âyetler / Celi Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.45: Bakara Sûresi 285-286. Âyetler / Cefî Divanî- Cefî Sülûs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.46: Bakara Sûresi 255. âyet / Celi Divanî- Celi Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

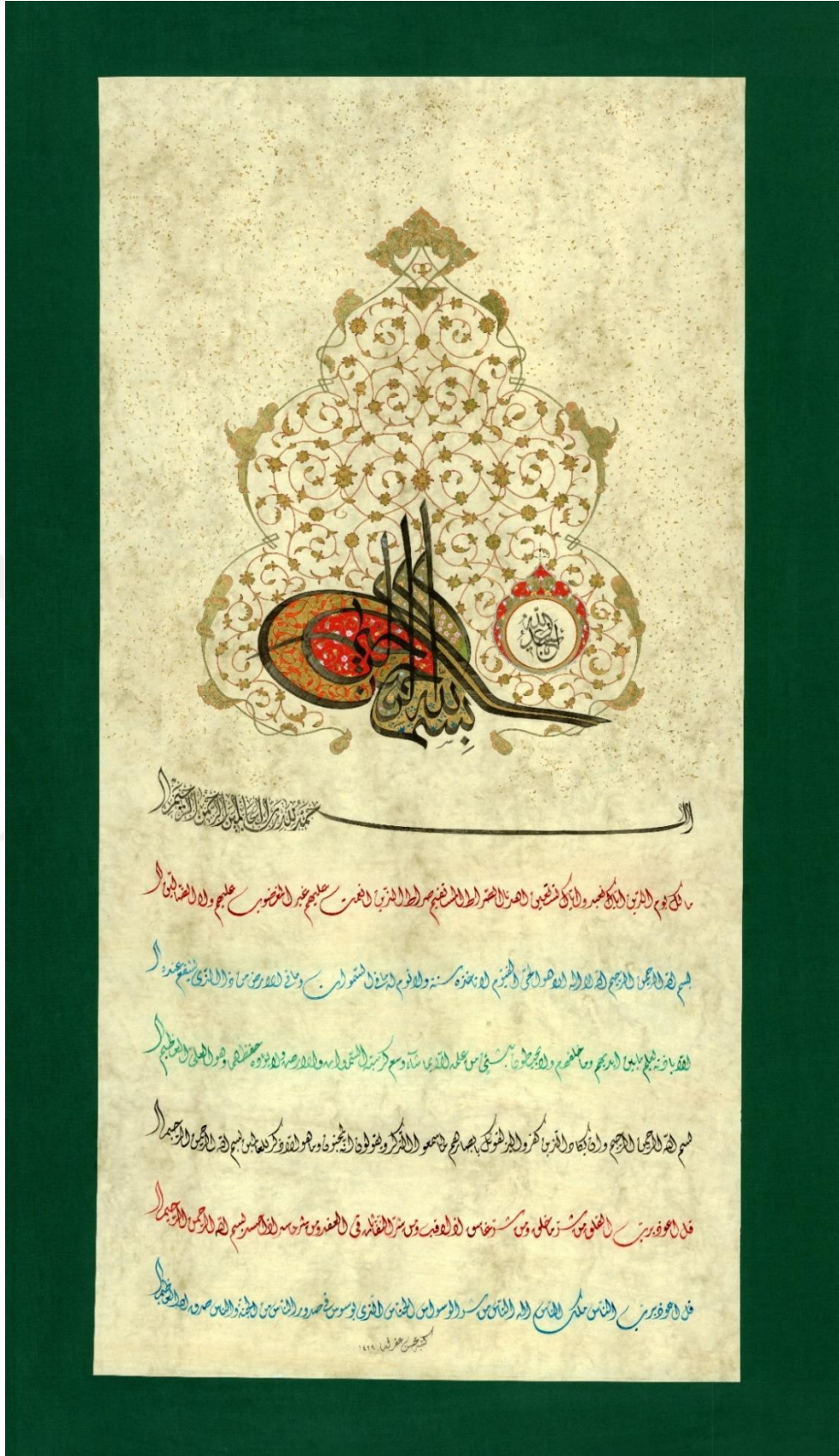
الله

هو الله الذي

- المحرم الحريم الملك العظيم المتعالي الموقر
- المهيمن العزيز الجبار الحكيم الخالق الباري
- الباطن العفوف القهار الوهاب الشرف الواسع
- العزيز الضابط الباطن المتعالي المرفيع المعجز
- المذكر السميع العليم الحكيم العادل الخاف
- الخبير الخبير العليم العفو الشكور العلي
- الكريم الحفيظ الحكيم الخبير المليك التوحي
- القوي الخبير الواسع الحكيم الوهاب الخبير
- العظيم الشهيد الحق الوكيل العفو العظيم
- الوكيل العليم الخفي المبدئ المعيد الخفي
- العظيم الحق الخبير الوهاب الواحد الأحد
- الأحد العبد القادر القادر العفو المعجز
- الأول الآخر الظاهر الباطن الوالي المتعالي
- الباق التوكل المنعم العفو الوهاب العظيم
- والظاهر الآخر الباطن الخبير المعجز
- الخبير العفو الخبير الوهاب الوهاب الوهاب
- الوهاب الوهاب الخبير الوهاب الوهاب الوهاب

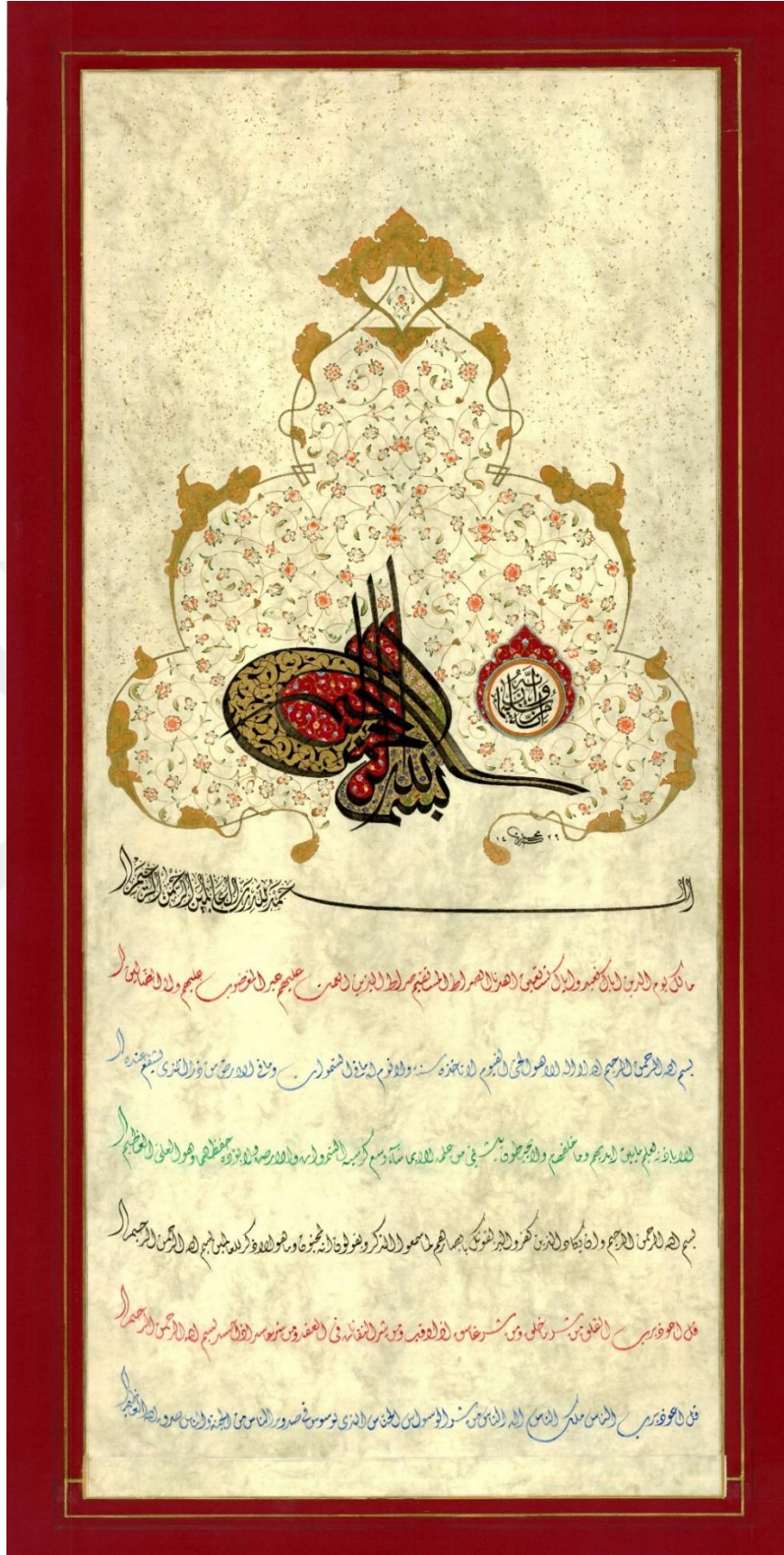
Görsel 5.47: Esmâ-i hüsnâ / Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.48: Ferman / Tuğra Besmele, Sülüs / 1.satır Celi Divani, Divani.

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

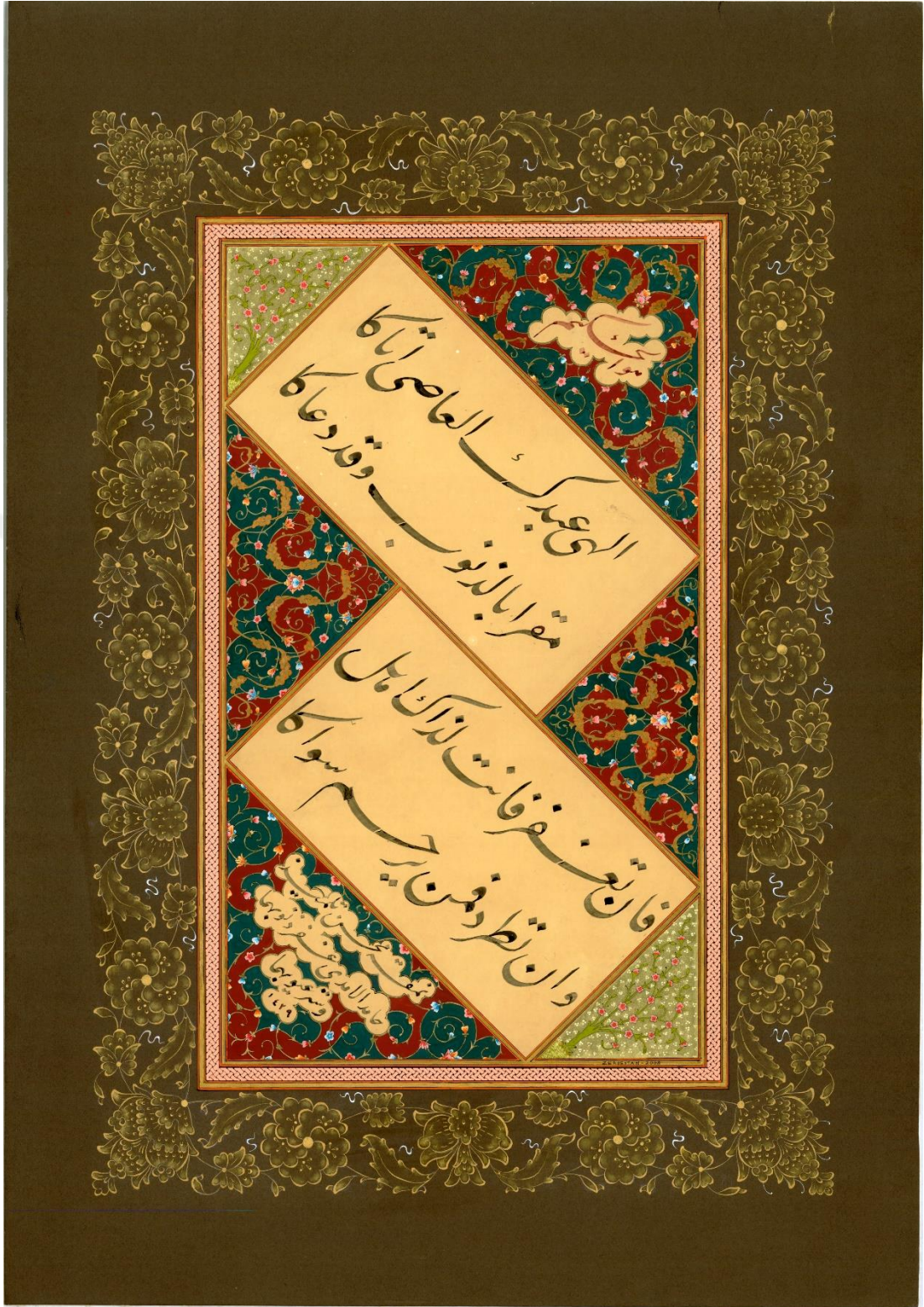
Görsel 5.49: Ferman 2 / Divanî-Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.50: Fetih Sûresi / Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

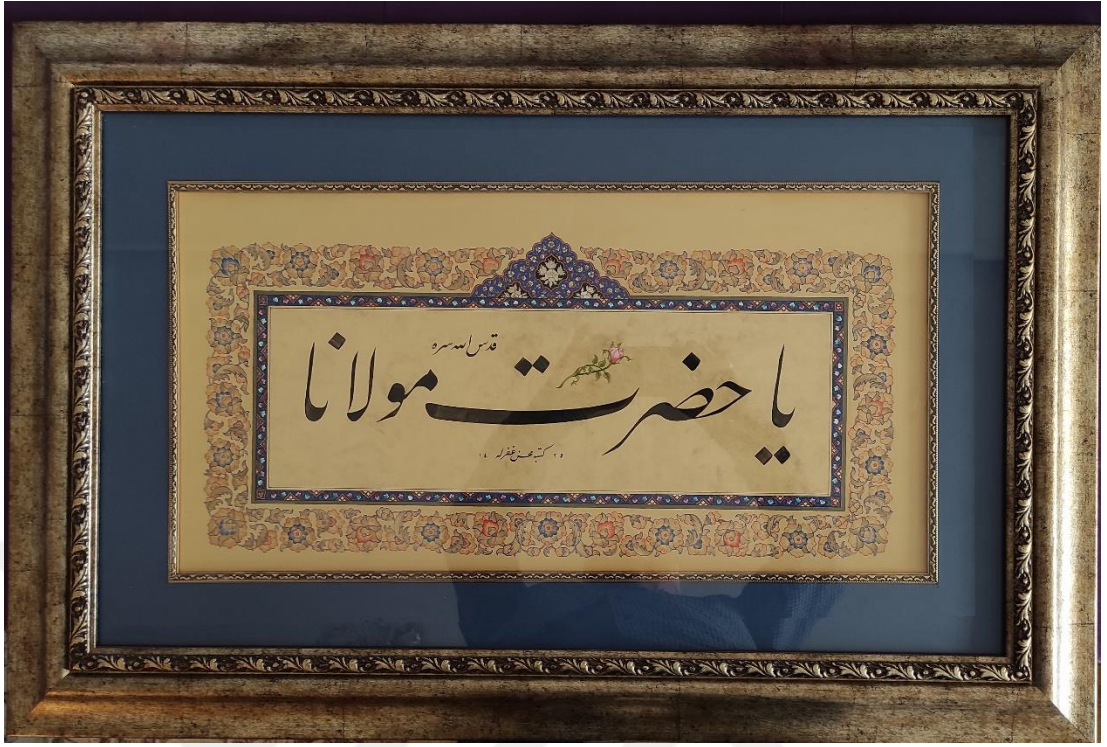
Görsel 5.51: İbrahim Ethem'in Duası / Ta'lik

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.52: Ezan-ı Muhammedî/ Yahya Kemal Beyathı / Ta'lik

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

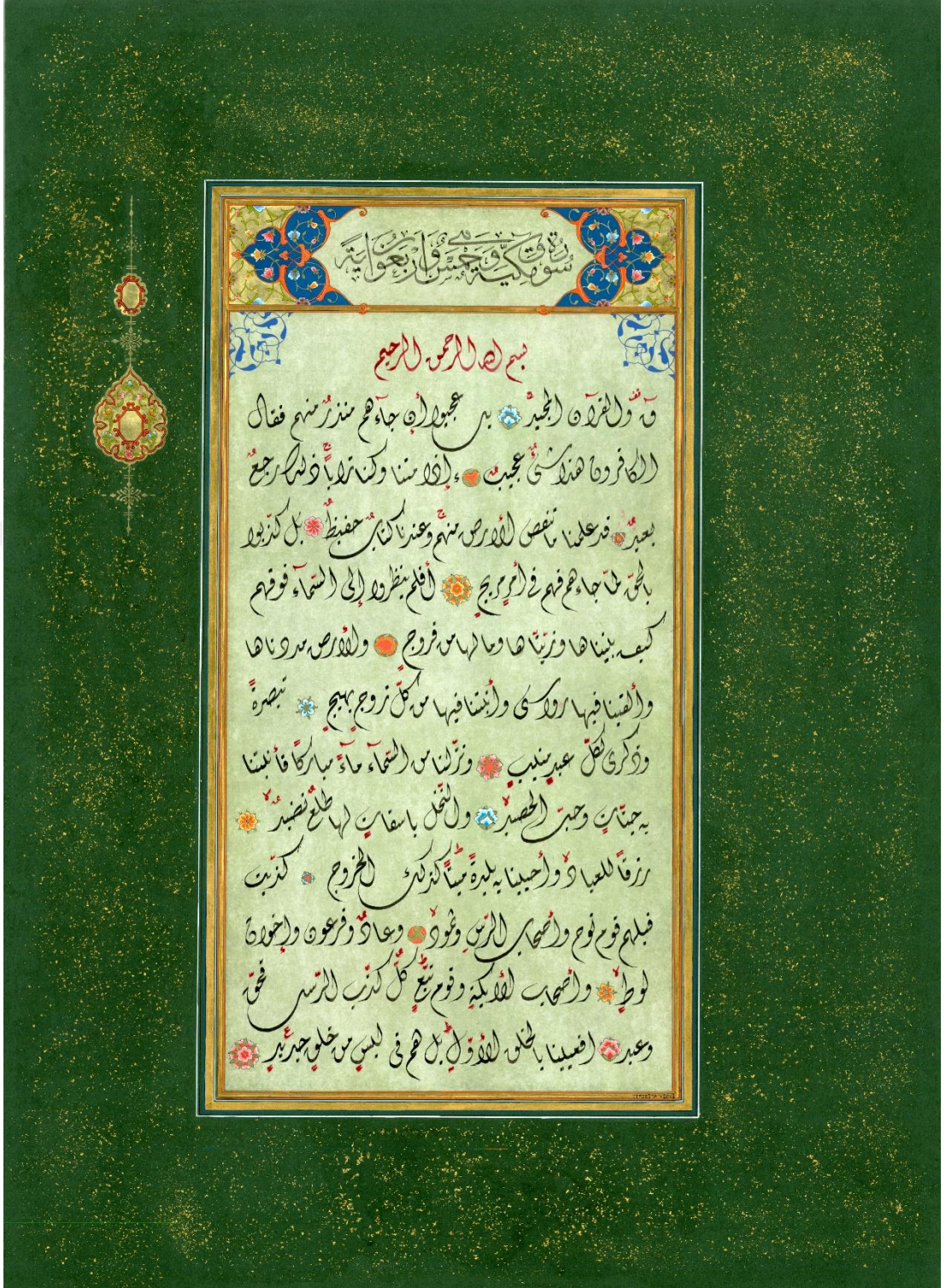
Görsel 5.53: Ya Hazreti Mevlâna / Celi Ta'lik

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.54: Nazar Âyeti – Kalem Sûresi 51-52. Âyetler / Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.55: Kāf Sûresi / Divanî

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَمَّ تَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبِ الْعَظِيمِ الَّذِي هُمْ فِي مَخْلَفُونَ
كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مَهَادًا
وَالْجِبَالَ أَوْدَادًا وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلْنَا نُومَكُمْ سَبَاتًا
وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ
سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَجَعَلْنَا سراجًا وَهَاجًا وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ
مَاءً شَجَاجًا لِنَخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا
إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا يَوْمَ يُفْعَلُ فِي الصُّورِ مَا تُونَ أَقْوَابًا
وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا وَسِيرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا
إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّغْيِينَ مَا بَأْسَ الَّذِينَ فِيهَا أَهْبَابًا
لَا يذوقون فيها بردًا وَلَا شَرَابًا الْأَحْمِيَاءُ وَغِيَابًا
جَزَاءً وَفَاتًا إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا
وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا
إِنَّ الْمُتَّقِينَ مَفَازًا حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا وَكَأَسَاءَ
وَهَاتَاءَ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَابًا جَزَاءً مَنْ رَبَّنَا عَطَاءً
حِسَابًا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنُ الَّذِي لَا يَمْلِكُونَ
مِنَهُ خِطَابًا يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا
مَنْ أِذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَتَلَّ صَوَابًا ذَلِكَ الْيَوْمَ الْحَقُّ
فَمَنْ شَاءَ أَحْدَثْهُ إِلَى رَبِّهِ مَا بَأْسَ أَنَا أَنْذَرْتُكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ
يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ لَيْسَتَنِي كُنْتُ تَرَبًا

Görsel 5.57: Nebe' Sûresi / Ta'lik

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.58: Fâtiha Sûresi/ Sülüs ve Celi Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.59: Duhâ Sûresi / Sülüs ve Celi Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.60: Yuvarlak formda Fâtiha Sûresi / Sülûs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.61: Re'sül Hikmeti Máhefetullâh / Hikmetin başı Allah'tan korkmaktır. / Cefî Sülûs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انشَدَتْ وَإِذَا الْجِبَالُ سُجِرَتْ
وَإِذَا الْقُبُورُ بُعِثَتْ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ
مَّا عَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكِبْرَ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوِّكَ فَعَدَلَكَ فِي
أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ كَلَّا بَلْ كَذَّبُونَ بِالذِّينِ وَإِنَّ عَلَيْكُمْ
لِحَفِظِينَ كَرِهُوا أَمْكَينَ يَعْلَمُونَ مَّا تَفْعَلُونَ إِنَّ
الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ يَصَلُونَهَا يُومَرُونَ
وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَرُونَ
يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَ لِلَّهِ

Görsel 5.62: Infitar Sûresi/ Besmele- Celi Divanî / Sûre-Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

سُورَةُ الْبَيِّنَاتِ

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ الْمَشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ
الْبَيِّنَةُ رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ
وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ
وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ
وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيمَةِ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ
وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ إِنَّ
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
جَزَاءُ وَّهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

Görsel 5.63: Beyyine Sûresi / Besmele-Celi Divanî / Sûre-Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ اسْمُ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فِئْتَوَى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهْدَى
وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى فَجَعَلَهُ غُتَاءً أَحْوَى سِنْفُ رَبِّكَ فَلَا
تَنسَى الْأَمْثَالَ اللَّهُ أَنْ يُعْلِمَهُمْ أَجْرَهُ وَمَا يَخْفَى وَنَسِيكَ
لِلْيَسْرِ فَذِكْرًا نَفَعَتِ الذِّكْرَى سَيِّدُكُمْ مِنْ خَشَى
وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى الَّذِي يَصِلُ النَّارَ الْكُبْرَى ثُمَّ
لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزكى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ
رَبِّ فَضْلَى بَلْ تَوَثَّرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ خَيْرَ مَا بَقِيَ
إِنَّ هَذَا فِي الصِّحْفِ الْأُولَى صَحْفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى

٤٤

Görsel 5.64: A'lâ Sûresi / Besmele-Celi Divanî / Sûre-Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

سنگ محزونك اولمق بگا شادان اولمدن يگدر
عمنگله اغلامق ايلرله حسان اولمدن يگدر

جهانك عزوجاهن بويله اذعان ايله دم بن كيم
ايشيكلده قول اولمق ديره سلطان اولمدن يگدر

دوشوب كومي خرابات ايچره صوفى كاسه ليس اولمق
سرير دولته فغفور و خاقان اولمدن يگدر

جهان بنى ثباتك رغنمه دور ايتدروب جامى
ايچوب لاي عقل اولمق شاه دوران اولمدن يگدر

شراب عشق ايله نوعى كى مست مدام اولمق
باقوب بو نعمت دنيايه حيران اولمدن يگدر

نوعى
كته محسن غفرالله ذنوبه

Görsel 5.65: Yeğdir / Nev'i / Gazel / Ta'lik

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

سُورَةُ الْاِنشِرَاقِ

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ
الْاَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ
كَلَّا اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظٍ اَنْزَلْنَا مِنْ سَمَوَاتِنَا
الْحُكْمَ وَارْسَلْنَا مِنْ قَدَمِنَا اِلَیْكَ الْوَحْيَ الْبَصِيْرَ
اِنَّكَ كَانْتَ هَادِيًا مُبِينًا اَوْ اَمْرًا تَتَّقُوْهُ اَرَايْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى
الْمُرِيْعَلَّمَ بِاَنْ لَّا يَكْفُرْ بِاللّٰهِ يَوْمَ تَلْقٰهُمُ الْجَنَّةُ سَمُوْعًا
بِالنَّاصِيَةِ النَّاصِيَةُ نَاصِيَةٌ كَذِبَتْ خَاطِبَةً فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ
سِيْدَعُ الزَّابِنِيَّةِ كَلَّا لَا تُطِعُوْهُ وَاَسْجُدُوْا قُرْبَ

بِسْمِ اللّٰهِ

١٤٤٤ هـ

Görsel 5.66: Alak Sûresi / Besmele- Celi Divanî / Sûre- Sülüs

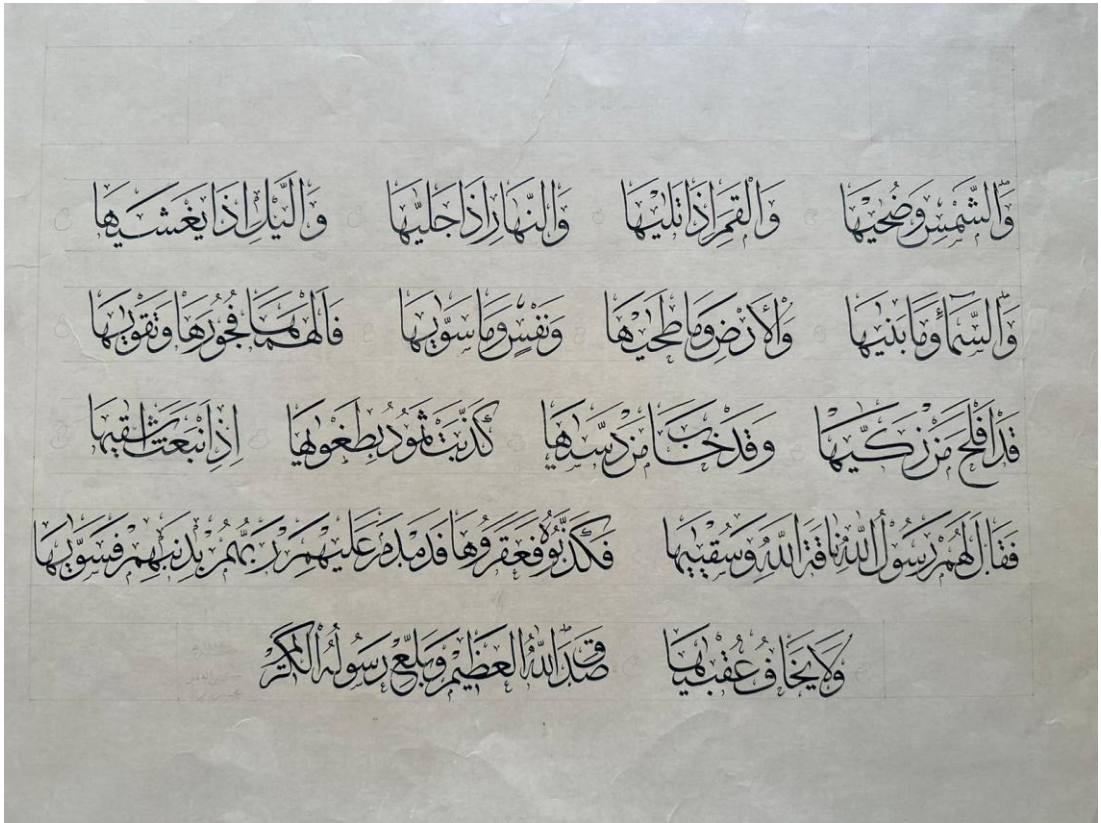
Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.67: Kelime-i Tevhid / Celi Sülüs

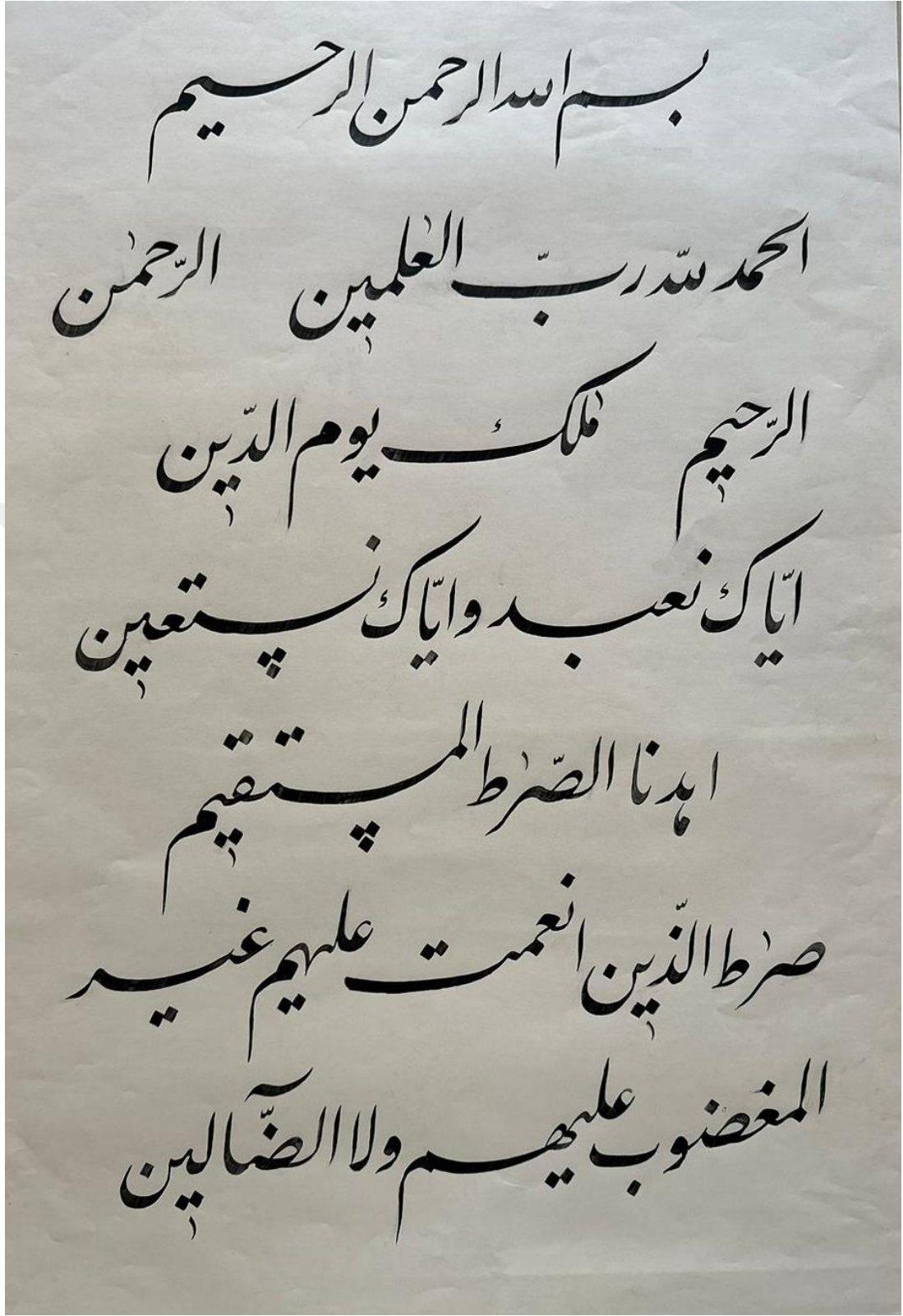
Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

5.6.1. Tamamlanmamış veya Ketebesiz Eserlerinden Örnekler

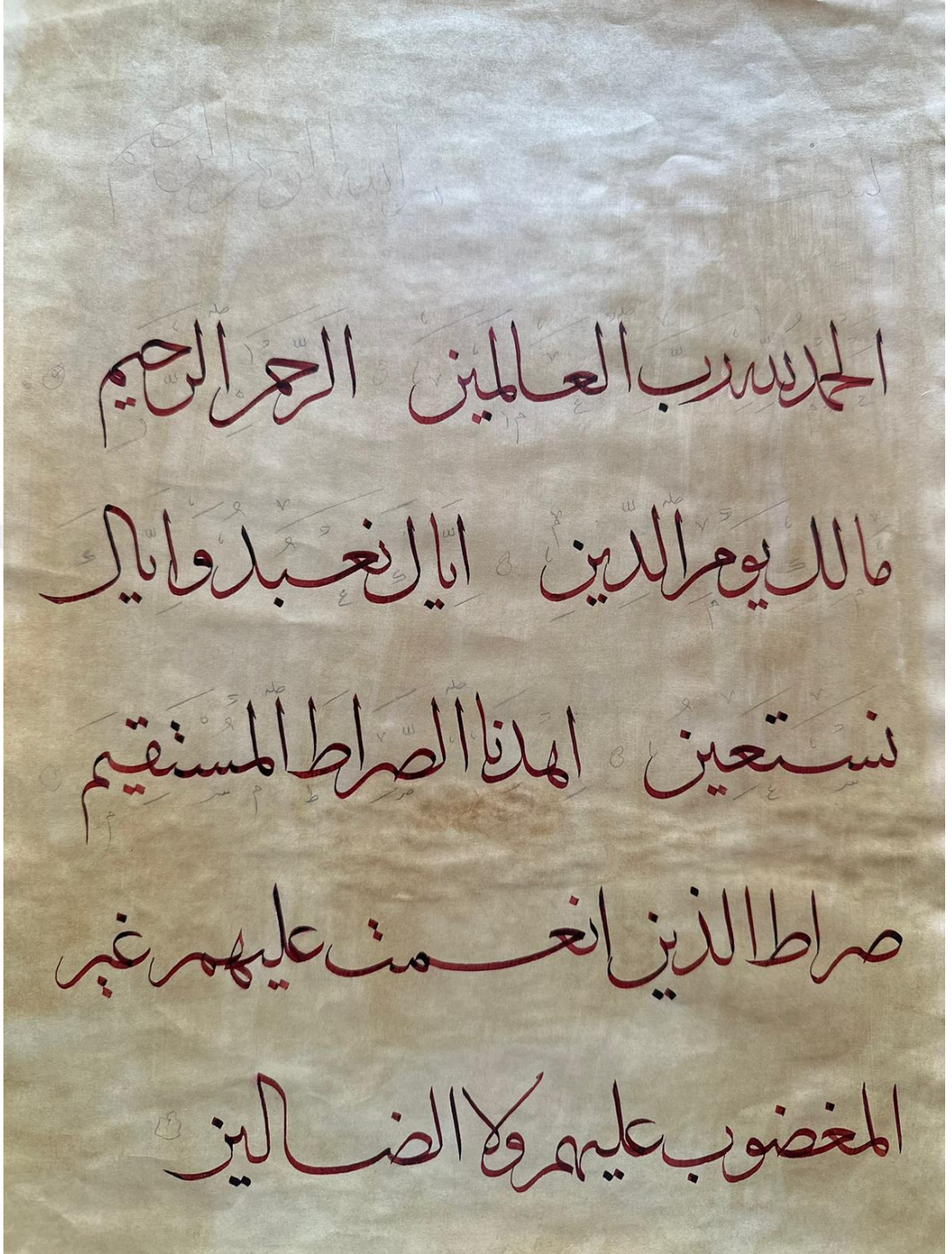
Görsel 5.68: Şems Sûresi / Ketebesiz / Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.69: Fâtiha Sûresi / Ketebesiz / Ta'lik

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.70: Tamamlanmamış Fâtiha Sûresi / Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
سُبْحٰنَ اَسْمِ رَبِّكَ الْعَلِیِّ الَّذِیْ خَلَقَ فِیْ سَوٰی^ص وَالَّذِیْ قَدَّرَ فِیْهِ^ص
وَالَّذِیْ اَخْرَجَ الْمَرْعٰی^ص فَجَعَلَهُ عَثَا^ط اِحْوٰی سَنَقَرٰتِكَ فَلَ تَنْسٰی^ل
الْاَمَانَةَ اللّٰهِ اِنَّهٗ یَعْلَمُ الْاَجْمَرَ وَمَا یَخْفٰی^ط وَنَسِیْرَكَ لِلْیَسْرِی^ج
فَذَكَرَ اِنْ نَفَعْتَ الذِّكْرٰی^ط سِیْذَكَرْ مِنْ خَشِی^ل وَیَجْنِبُهَا الْاَشْقٰی^ل
الَّذِیْ یَصِلٰی النَّارَ الْكُبْرٰی^ج ثُمَّ لَا یَمُوتُ فِیْهَا وَلَا یَحْیٰی^ط قَدْ اَفْلَحَ
مَنْ تَزَكٰی^ل وَذَكَرَ اَسْمَ رَبِّهِ فَصَلٰی^ط بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَیٰوةَ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةَ
خَیْرًا وَّابْقٰی^ط اِنَّ هٰذَا لَفِی الصُّحُفِ الْاُولٰٓئِ^ل صَحْفِ اِبْرٰهِیْمَ وَمُوسٰی

Görsel 5.71: A'lâ Süresi / Ketebesiz / Ta'lik

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

بِسْمِ
اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبِ الْعَظِيمِ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ
كَلَّا سَيَعْلَمُونَ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ لَمَّا يُخْجَعُ الْأَرْضُ بِمَا رَأَى
وَالْجِبَالُ أَوْتَادًا وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُنَاتًا
وَجَعَلْنَا اليَوْمَ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ
سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ
مَاءً ثَجَاجًا لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا وَجَعَلْنَا الْفَاافَا أَنْ يَوْمَ
الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا
وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا
إِنَّ هَجْرَكُمْ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّغْيِينِ مَا بَأْسًا لِبَشَرٍ فِيهَا الْحَقَابَا
لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا إِلَّا جِثْمًا وَغَسَاقًا جَزَاءً
وَفَاافَا إِنَّهُمْ كَانُوا لَآئِنَ جُنَّ حَسَابًا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا
وَكَانَتْ شَيْءًا حَصِينَةً كِتَابًا فَذُوقُوا فَلَئِنْ زِيدْتُمْ لَآعْدَابًا

Görsel 5.72: Nebe' Sûresi / Ketebesiz / Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

Görsel 5.73: Tamamlanmamış Duhâ Sûresi / Sülüs

Kaynak: Hattat Muhsin Demirel

SONUÇ

Günümüzde el hattının yerini bilgisayar hattı almış ve el yazımı Mushaflar unutulmaya yüz tutmuştur. Böyle bir dönemde Hattat Muhsin Demirel'in ifadesiyle “Şeâiri'l-İslâmiyye'nin önemli bir simgesi olan” Mushaf yazımı bir elin parmaklarını geçmeyecek kişi tarafından yürütülmektedir. Bu sayısı az insanlardan birisi de ülkemizin yetiştirmiş olduğu şahsına münhasır bir kişilik olan Hattat Muhsin Demirel'dir. Hattat Muhsin Demirel, hayatıyla, sanatçı kişiliğiyle ve eserleriyle tam olarak tanınmadığı anlaşılmıştır. Özellikle Cumhuriyet tarihinde beş defa Mushaf yazmış olması ve bu Mushafların iki tanesinin basılmış, bir tanesinin de Tataristan Devleti tarafından alınmış olması önemli bir başarı olarak görülmektedir. Böyle bir hattatın hayatının bilinmesi, eserlerinin tanınması ve sanatçı kişiliğinin tespit edilmesi sanat camiasına büyük katkı sağlayacaktır. Ankara'daki evinde mütevazı bir hayat süren Hattat Muhsin Demirel'in tüm ülke çapında hatta uluslararası sanat camiasında lâyıkıyla tanınması tezin amacını oluşturmaktadır. Bu gayeyle çıkılan yolda, hayatına dair hazırlanan sorularla, derinlemesine mülakat, gözlem ve görüşme yöntemleriyle Hattat Muhsin Demirel'in hayatını kendisinden dinlemek ve akademik dile geçirmek hedeflenmiştir. Başta Hattat Muhsin Demirel'e tez yapma fikri sunulduğunda “Ben öldükten sonra yaparsınız” cevabı alınmış ve ikna etmekte zorlanılmıştı. Ülkemizde genellikle insanların değeri öldükten sonra fark edilip çalışmalar yapıldığı için Hattat Muhsin Demirel'de bu düşünceyle tez yapılması için erken olduğunu ifade etmiştir. En nihayetinde Hattat Ali Hüsrevoğlu'nun da iknalarıyla Hattat Muhsin Demirel tezin öznesi olmayı kabul etmişti. Literatürde yaşayan hattatların hayatıyla ilgili çok az örnek olması “öldükten sonra yapılır” anlayışından kaynaklanmaktadır. Hattat Muhsin Demirel'le çalışmaya başlanılan günden itibaren fark edilen en önemli şey, Hattat Muhsin Demirel'in hayatında farklı birçok yönünün mevcut olmasıdır. Çalışmanın sınırlılığı itibariyle özellikle sanat hayatı ve Mushaf hattatlığı kısmına yoğunlaşmıştır. Fakat Hattat Muhsin Demirel'in Cemil Meriç'le olan irtibatı, İbrahim Hakkı Konyalı ile olan irtibatı ve divan edebiyatı ile olan ilgisinin her biri ayrı bir tez konusu olabilecek derinliktedir. Tezin sonunda önemli Hattatlardan Hattat Muhsin Demirel ile ilgili görüşler alınmış ve Hattat Muhsin Demirel'in bu çok yönlü şahsiyetine dair bilgiler kayıt altına alınmıştır.

Hattat Muhsin Demirel'in hayatı, sanatçı kişiliği ve eserleri üzerine şu sonuçlara ulaşılmıştır;

Edebiyata olan ilgisi neticesinde aynı dönemlerde yaşamış olan Cemil Meriç ile tanışmış ve Risale-i Nur kitaplarına hâkim olması sebebiyle Cemil Meriç'e Risale-i Nur külliyyatını bir seferden fazla bizzat okuyan kişi olmuştur.

İstanbul'da geniş ilim çevreleriyle olan münasebeti neticesinde İbrahim Hakkı Konyalı'dan istifade etmiştir.

İstanbul'da yetişmiş olması ve bilhassa babasının Bedüzzaman Said Nursi ile tanışmış olması sebebiyle küçük yaştan itibaren bu ortamlardan istifade etmiştir. Risale-i Nur etrafında toplanmış kişilerden ve Bedüzzaman Said Nursi'nin talebelerinden olan Mehmet Fırıncı, İsmail Yazıcı gibi şahsiyetlerle olan tanışıklığı ve hizmet ehli olması sebebiyle Hattat Hamid Aytaç ile tanışıp ondan ders alarak hattat olmuştur.

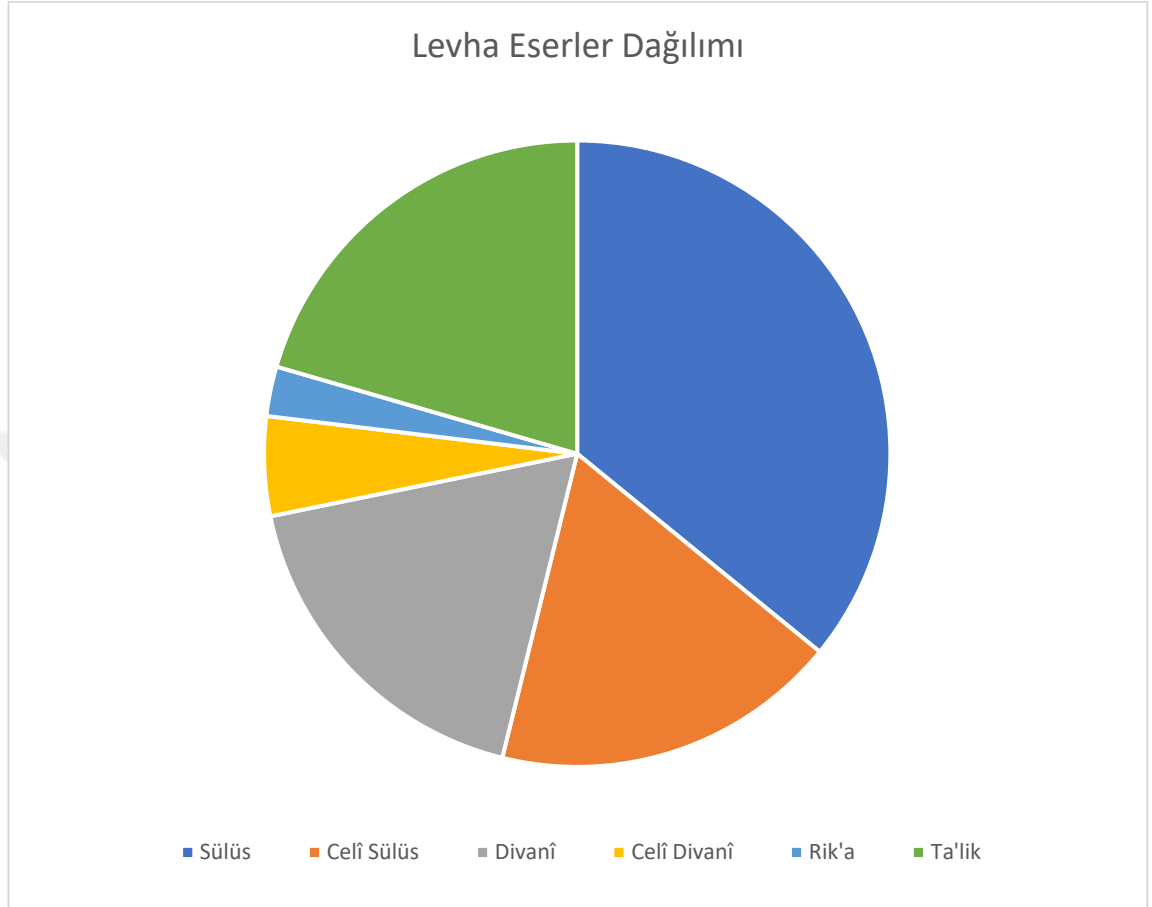
Hamid Aytaç'ın yazmış olduğu Tevafuklu Kur'ân-ı Kerîm çalışmalarında görev alması sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm basımı ve yazımı işlerinde küçük yaştan itibaren deneyim sahibi olmuştur. Bu tecrübesi neticesinde yıllar sonra kendisi de Mushaf yazmaya karar vermiş ve Cumhuriyet tarihinde beş kez Mushaf yazan ilk ve tek hattat olmuştur. Hukuk fakültesinden mezun olması, uzun yıllar DPT 'da çalışmış olması ve alanında yüksek lisanslar yapmış olması sebebiyle Ankara'da yaşamaya başlamış böylece 'Kur'ân-ı Kerîm İstanbul'da yazılır' ilkesine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Tablo 1: Levha Eserlerin Yazı Çeşidi Dağılımları

	Tasarım Temelli Eserler	Satır Nizamlı Eserler	Toplam
Sülüs	3	11	14
Celî Sülüs	3	4	7
Divanî	7		7
Celî Divanî	2		2
Rik'a		1	1
Ta'lik		8	8
Toplam	15	24	

Hattat Muhsin Demirel, yarım asırlık hayatında birçok önemli zatın yanında veya gölgesinde yetişmiştir. Bugün hâlâ bu zatlardan aldığı ufuklar ile kendi dimağını oluşturmuş ve çok önemli işlere imza atmıştır. Bunlardan eserleriyle alakalı tablo bilgilerinin verilmesinin faydalı olacağı düşünülerek, beşinci bölümde verilen eserler,

tablo 1’de tablolatırılmıştır. Levha eserlerin nihai dağılımları tablo 2’de gösterilmeye çalışılmıştır. Tablo 3’te ise beşinci bölümde yer alan levha eserlerinin görsel numarası verilmeye çalışılmıştır.

Grafik 1: Levha Eserlerin Dağılım Grafiki

Hattat Muhsin Demirel’in Mushaf yazarken takip ettiği yöntemler başlığı kısmında bahsettiği açıklamalar incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Mushaf yazarken önemli birçok hattatın yazısını tek tek incelediği ve sayfanın düzenlemesini buna göre yaptığı ‘THY Mushafının bazı Mushafarla içerik bakımından karşılaştırılması’ bölümünde ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştır. Hattat Muhsin Demirel; Hasan Rıza, Kadırgalı Mustafa Nazif ve Kayışzâde Hafız Osman gibi önemli Mushaf hattatlarının Mushaf yazarlarını detaylı incelemiştir. Bu durum birçok hattatın yapmaktan çekindiği bir durumdur. Hattat Muhsin Demirel bu konuda büyük bir cesaret göstererek eski hattatları incelemiş ve eski Mushaf yazarlarındaki satır sıklığına kendi Mushaf yazarlarında çözüm sunmaya gayret etmiştir. Kendi Mushaf yazarlarındaki okuma akıcılığını ve estetik dengeyi matematiksel hesaplarla sağladığı tespit edilmiştir. Günümüzde oğu Mushaf yazarlarının bilgisayar dizgisiyle oluşturulduğu bilinen bir gerçektir. Eski hattatların el

yazısı, günümüzde birçok insan tarafından okunamamaktadır. Hatta günümüzde bu alanda eğitim veren İmam-Hatip Liselerinin öğrencileri bile eski mushafı okumakta güçlük çekmektedir. Fakat Hattat Muhsin Demirel, Mushafın rahat okunması için yaptığı matematiksel hesaplarla adeta teknolojiyle yarışmaktadır. Hattat Muhsin Demirel'i ziyaret ettiğimiz zamanlarda teknolojiyi çok iyi kullanmakta olduğu gözlemlenmiş fakat el yazısını daima ön planda tuttuğu fark edilmiştir. Bu cihetiyle Hattat Muhsin Demirel, el yazımı Mushaflarında bilgisayar hattı olan Mushaf kadar rahat okunabileceğini de göstermiştir.

Tablo 2: Levha Eserlerin Görsel Numaraları

Tasarım Temelli Eserlerin Görsel Numarası				Satır Nizamlı Eserlerin Görsel Numarası				
43	44	45	46	42	47	50	55	56
48	49	51	52	57	62	63	64	65
53	54	58	59	66	68	69	70	71
60	61	67	73	72				

Hattat Muhsin Demirel'in Mushaf yazarken birçok hattatın yazısını harf harf incelemesi kendi Mushafındaki okuma akıcılığına ciddi katkı sağladığı gözlemlenmiştir (Bkz. Görsel 5.6.). Özellikle hatim sırasında Hattat Muhsin Demirel'in mushafı gözü yormadan, akıcı bir şekilde okunabilmektedir. Bu husus kendisine arz edildiğinde Mushaf'ın daima en ümmi adama göre yazılması gerektiğini söylemiştir. Zira alim insanın kelimenin nasıl geleceğini, öncesini ve sonrasını bilebileceğini fakat bu konuda ilmi olmayan insanın üst üste veya karışık kelimeleri okumada zorlanıp, yanlış okuyabileceğini söylemiştir. Bu yanlış okuma, yanlış ezberleme ve mananın değişmesi anlamına geldiği düşünülürse oldukça problemlidir. O sebeple en ümmi insan yani ilmi en zayıf, okuması en kötü olan adam bunu okuyacakmış gibi düşünerek yazmak gerektiğini üstüne bastırarak ifade etmiştir. Harflerin, kelimelerin ve cümlelerin satırdaki nizamı buna göre olmasının gerektiğini düşünen Hattat Muhsin Demirel aynı zamanda zor, birbirinden uzak veya çok sık yazılan harflerin zihni yorduşunu da belirtmiştir (Bkz. Görsel 5.1, Görsel 5.2.).

Son ziyaret sırasında Yahya Kemal Beyatlı'nın Selimnâme isimli eserini okumuş ve şerh etmiştir. Böylesine engin birikimlere sahip bir insanın çok az kişi tarafından tanınması üzücü olsa da gizli bir hazineye ulaşmışçasına ziyaretçilerine mutluluk vermektedir. Bu çalışma, Hattat Hamid Aytaç'ın son yıllarına dair bilgilerden, Cemil Meriç'in hayatından kesitlere kadar farklı alanlarda bilgiler içermektedir. Çalışmada

temel olarak Hattat Muhsin Demirel'in sanatçı kişiliği irdelenmeye çalışılmış ve bu amaca ulaşılmaya gayret edilmiştir. Bunun yanı sıra bir Mushaf hattatının, Mushaf yazımına karar vermesi, başlaması, kalem tercihi, kâğıt tercihi, satır aralığı ve sair birçok detaylı bilgiyi içermektedir. Özetle bir Mushaf hattatının geçirdiği zorlu süreçleri detaylı şekilde anlatmaktadır. Bu cihetleriyle tez, modern dünyada Mushaf hattatlığına dair başkasının ulaşması zor olan bilgiler ve görseller içermektedir. Bu açıyla sanat camiasına ve literatüre katkı sunması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- Alparslan, A. (2016). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* (5. bs). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Altıkulaç, T. (2022). *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme* (2. bs). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aykaç, F. (2023a). Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin Musikişinaslığı ve Meşhur Yazılı Ney'i. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 9(18), 314-341.
- Aykaç, F. (2023b). Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin Sultan İkinci Mahmud ile Musiki ve Resmi İlişkileri. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 163-181.
- Berk, S., Yildirim, E., Yılmaz, G., Mert, T., Tüfekçioğlu, A., Bilen, Y., ... Özcan, A. R. (2016). *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyumu*.
- Beydilli, K. (2003). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İçinde *Matbaa* (C. 28, ss. 105-110). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Beydilli, K. (t.y.). MATBAA - TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 21 Haziran 2022, gönderen TDV İslam Ansiklopedisi website: <https://islamansiklopedisi.org.tr/matbaa>
- Birişik, A. (2002). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İçinde *Kur'an* (C. 26, ss. 383-388). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çetin, N. M. (1989). Aklâm-ı Sitte. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 276-280). İstanbul: TDV Yayınları.

- Çetin, N. M. (1991). Arap (Yazı). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 276-309). İstanbul: TDV Yayınları.
- Demirel, M. (2018). *Kur'an-ı Kerim* (1. bs). Isparta: Hayrat Neşriyat.
- Derman, M. U. (1988). Âhar. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, s. 485). İstanbul: TDV Yayınları.
- Derman, M. U. (1997a). Hat. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 427-437). İstanbul: TDV Yayınları.
- Derman, M. U. (1997b). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İçinde *Hat* (C. 16, ss. 427-437). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Derman, M. U. (2017). *Türk Hat Sanatından Seçmeler* (1. bs). İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Derman, M. U. (2019). *Ömrümün Bereketi 2*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Deveci, U. (2018). Cumhuriyet Dönemi'nde Yapılan İnkılâpların Hat Sanatına ve Hattatlara Olan Etkisi. *I. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, 6. Karabük Üniversitesi: Karabük Üniversitesi.
- Draz, A. (2017). *Kur'an'a Giriş* (7. bs; S. Akdemir, Çev.). Ankara: Otto Yayınları.
- Dündar, A. (Ed.). (2020). *Türk İslâm Sanatları El Kitabı* (3. bs). Ankara: Grafiker.
- Efendi, H. M. H. (1986). *Mizanü'l-hatt*. İstanbul: Osmanlı Yayınevi.
- Hafız Osman, K. (2022). *Kur'an-ı Kerim* (5. bs). İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- İnal, İ. M. K. (2021). *Son Hattatlar* (1. bs). İstanbul: Ketebe.
- Jean, G. (2018). *Yazı İnsanlığın Belleği* (9. bs). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koç, T. (2019). *İslam Estetiği* (9. bs). Ankara: TDV Yayınları.

- Lings, M. (2012). *Kur'an Hat ve Tezhibinden Pırıltular* (C. 1). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Lings, M. (1976). *The quranic art of calligraphy and illumination*. : World Islam Festival Publication. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). Geliş tarihi gönderen
<http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=133554&tarama=Lings>
- Lings, M. (2004). *Splendours of Qur'an Calligraphy and Illumination*. Vaduz: Thesaurus Islamicus Foundation.
- Maşalı, M. E. (2006). Mushaf. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 31, ss. 242-248). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mustafa Nazif, K. (1982). *Kur'an-ı Kerim* (2. bs). İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Mutçalı, S. (2015). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Nasr, S. H. (2019). *İslâm Sanatı ve Maneviyatı* (3. bs; Demirhan, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özbay, M. (2005). Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (2), 67-74.
- Özcan, A. R. (Ed.). (2009). *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özel, R. O. (2017). *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Özerveranlı, M. S. (2010). Şiâr. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 123-124). İstanbul: TDV Yayınları.
- Rıza, H. (1992). *Kur'an-ı Kerim* (5. bs). Ankara.
- Safadi, Y. H. (1978). *Islamic Calligraphy*. London: Thames and Hudson.

Sarıçam, İ., & Erşahin, S. (2018). *İslam Medeniyeti Tarihi* (11. bs). Ankara: TDV Yayınları.

Sayrafi, A.-1. (2018). *Hat İlmi Kitabı* (M. Kanar, Çev.). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Schimmel. (t.y.). *Calligraphy and Islamic Culture*.

Serin, M. (1999). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. (Sy 68). İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). Geliş tarihi gönderen

<http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=63041&wYazarlar=muhit+serin>

Serin, M. (2010). Sülüs. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 128-130). İstanbul: TDV Yayınları.

Serin, M. (2013). Yâkût el-Müsta‘Simî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 291-293). İstanbul: TDV Yayınları.

Serin, M. (2019a). *Hat Sanatı Tarihi: Ekoller ve Takipçileri 1*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Serin, M. (2019b). *Hat Sanatı Tarihi: Ekoller ve Takipçileri 2*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Serin, M. (2020). *Hat Sanatı Tarihi, Ekoller ve Takipçileri: Cilt 1*. Kubbealtı Akademisi.

Subaşı, M. H. (1987). *Yazıya Giriş*. İstanbul: Dersaadet Yayınevi.

Subaşı, M. H. (2023, Haziran 7). *Arkadaşım Muhsin Demirel Hakkında*.

Uzar, N. S. E. (2022). Geleneksel El Sanatlarımız İçin Sürdürülebilir Güncel Tasarım

Deneme Uygulamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Dergisi,

24(ÖZEL

SAYI),

351-377.

<https://doi.org/10.16953/deusosbil.1189916>

Ülker, M. (1987). *Türk Hat Sanatı: Başlangıcından Günümüze = The art of Turkish*

Calligraphy: From The Begining Up To Present. Ankara: Türkiye İş Bankası.

Yavuz, Y. Ş. (2012). Vahiy. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 42,

ss. 440-443). İstanbul: TDV Yayınları.

Yazır, M. B. (1972). *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*

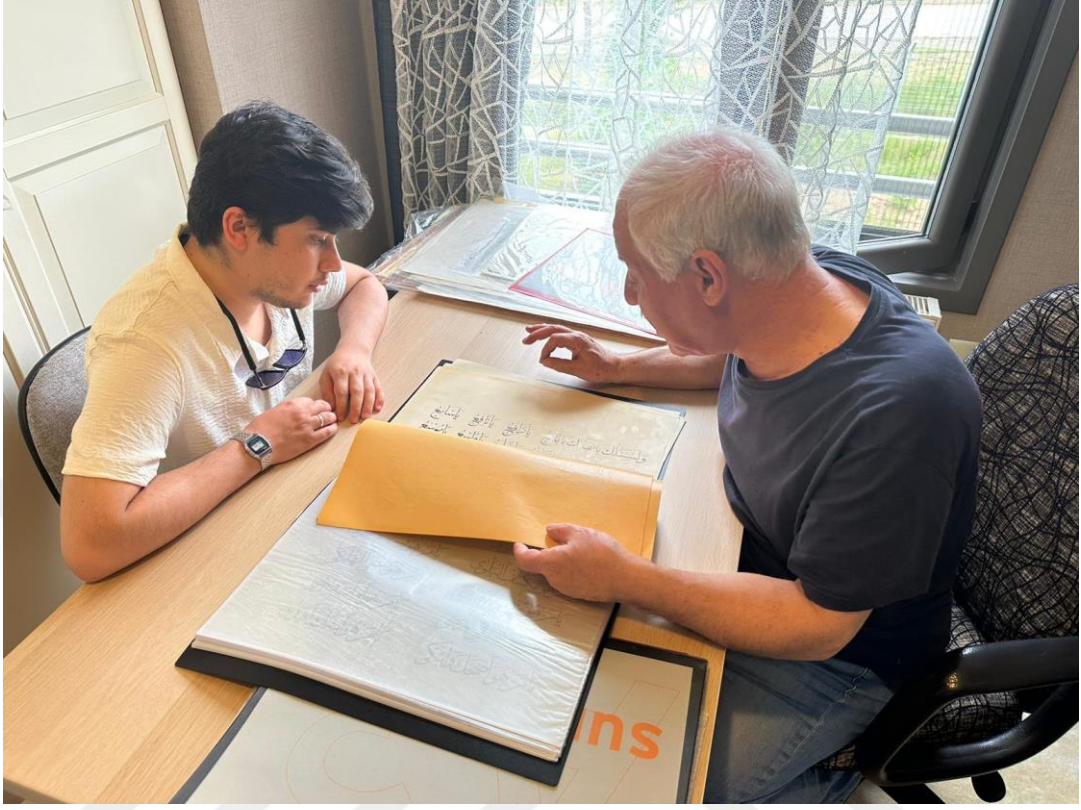
1 (C. 1). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yazır, M. B. (1974). *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*

2 (C. 2). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

EKLER

EK2: Çeşitli Görseller

Hattat Muhsin Demirel'in evinde eserlerini incelerken

Sağdan; Hattat Fuat Başer, Hattat Muhsin Demirel, Hattat Ali Hüsrevoğlu

**Sağ üstten; Hattat Fuat Başer, Hattat Muhsin Demirel, Hattat Ali Hüsrevoğlu;
Sağ Alttan, Mehmet Emin Ütük ve Yasin Ünal**

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Emin ÜTÜK

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, 2023, İstanbul.

Lisans: Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2019, Amasya

B. MESLEKİ DENEYİM

2019-2020 Özel Aydın Koleji Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

2020-2021 Özel Elif Koleji Koleji Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

2020-2021 Gölbaşı Halk Eğitim Merkezi Usta Öğreticisi

2020-2021 Gölbaşı Başarı Kurs Merkezi Koleji Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

2021-2022 Özel Bilce Anadolu Lisesi Koleji Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

2021-2022 Karekod Kurs Merkezi Koleji Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

2022-2023 Dost Koleji Koleji Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

2022-2023 Özel Bilnet Okulları Mogan Kampüsü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

C. YAYINLAR

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi – Lisansüstü Öğrenci Kongresi Çevrimiçi Bildiri “Amasya Bîmarhânesi ve Mûsikiyle Tedavi” 17.06.2023

D. SERTİFİKA, LİSANS VE BELGELER

2016 Gençlik ve Spor Bakanlığı Gönüllü Kamp Liderliği Eğitim Sertifikası

2021 Türkiye Gençlik Stk'ları Platformu ve Gençlik Spor Bakanlığı Gençlik Lideri Sertifikası

Geleneksel Türk Okçuluğu Lisansı

Osmanlı Türkçesi İmlası (64 Saat- Meb- 04/05/2013)

Ebru Sanatı Eğitim Sertifikası (Gesam – 2014/2015- 144 Saat)

Gençlik ve Spor Bakanlığı Kamp Liderleri Kapasite Geliştirme Eğitimi
Katılım Belgesi (2017)

Amasya Üniversitesi Teşekkür Belgesi (2019)

E. GÖNÜLLÜK ÇALIŞMALARI

2016 yılından itibaren Gençlik ve Spor Bakanlığı'nda Kamp Lideriyim

2018 yılında 57.Alaya Vefa Yürüyüşün'de Filo Sorumlusu olarak görev yaptım.

2018 yılında GSB Amasya Temsilci Genci olarak seçildim.

3 yıl Amasya Üniversitesi'nde Memur Sen bünyesinde kulüp başkanlığı yaptım.

2019 GSB destekli Aliya Izzetbegoviç yolu projesi organizasyonunu sağladım(Amasya)

2019 GSB Genç Kaşifler Treni'ne katıldım.

(Tren ile 8 Balkan ülkesinin 14 günde tarihi ve kültürü tanındı.)

2019 Malazgirt 1071 Kutlamalarında görevli olarak 1 hafta bulundum.

2020 TGSP Gençlik Liderliği Eğitim Programına katıldım ve sertifika aldım.